

ח. י. בורנשטיין

דברי ימי-העבור האחרונים

א. הערה קודמת. כאשר נחתי לבי לפני שמונה-עשרה שנה – לרגלי חקירותי בדבר המחלקת, שפרצה בין רב סעדיה ובין בן-מאיר על-אודות קביעת המועדים בשנת ד"א תרפ"ב עד תרפ"ד – להתחקות בפעם הראשונה על שרשי חשבון העבור ודברי ימיו, ואחרי שבאתי לכלל הכרה, שחשבון המולדות שלנו מוצא מוזמן תחית המדעים בארץ ערב, כמעט שהיתה נפשי סולדת עלי, להשמיע לאזני את אשר עליה לי בחקירותי וזכרתי כרכורים הרבה, להקדים על-כל-פנים חתימת חשבון העבור ככל-האפשר ולקבעה בתחלת התקופה החדשה הזאת. ואחר אשר בכל-אפן היה חשבון המולדות עוד בסוף שנות השלשים מן המאה הששית לאלף שעבר (זמן ברייתא של שמואל) משנה משלנו – אחרתי את חתימתו אך כימי מחזור אחד, וקבעתי בערן שנת ד"א תק"ס, שאז כבר נעתק לערבית, אם לא בדיוק הראוי, ספר אלמגסטי (או חלקים שונים ממנו), שמשם יכלו חכמי העבור לקצוב את מולד הבריאה, אף שקשה לחטב, שבימים הראשונים האלה כבר נתפשט ספרו של תלמי כל-כך, עד שהיה מצוי בידי הכל.

אולם כל זהירותי לא עמדה לי ביום-דין, להיות לי לתרים בפני המקור. ואחד מן המבקרים, הידועים לשם בחקירות חכמת-ישראל, בהביאו במשפט את מאמרי, הואיל להראות פנים יפות לספרי ולספר בשבח מחברו, כי "העיר בהשכל ודעת על כמה פרטים מן מחלקת בן-מאיר", אבל גזר דין קשה על התולדות שהוצאתי ממנה על זמן חתימת חשבון העבור, שהיו בעיניו, השערות בלתי יכולות להתקיים בשום אופן" (1). אולם המבקר, שלא היה עסקו במקצוע זה, בקורות חכמת-העבור – הדורשת מלבד כללי חשבון עוד ידיעות אחרות, מעקרי חכמת-התכונה, דרכי התפתחותה והאמצעים שהיא נקנית בהם – לא הכניס לחקירה זו כל דבר חדש, אפילו כגרגר החרדל, והשתמש רק בהמר שמצא מוכן לפניו במאמר

(1) הריא עפשטיין ב"הגרין", חלק חמישי, מצד 118 והלאה.

שהעביר תחת שבטו, אלא שחשב מקצת דברים לבלתי-נכונים, מקצתם היו בעיניו כבלתי-מכריעים, וממקצתם דמה להוציא תולדות אחרות; ובדרך כזו הגיע באחרונה לידי החלטתו: איפכא נכתברא! (1)

אולם אם לפני שמונה-עשרה שנה היה עוד למבקר פתחון-פה, לפקפק בכל החלטה או בכל השערה, האומרת להוציא מחוקתה את המטרה המקבלת בעם, המיחסת את חשבון העבור לכל פרטיו ודקדוקיו לרבי הלל, שתקנו בשנת ד"א קי"ט, ואם בדין היה כל דורש-אמת יכול לדרש מאת כל איש, המטיל ספק בקבלה זו, להביא ראיות מכריעות לדבריו, הנה

(1) טענותיו של הרא"ע יפרדו והיו לארבעה ראשים: (א) קשה בעיניו לקבל את הסעם שנתתי לתוספת במר"ת, אף כי בכל עמלו לא מצא לה טעם אחר, שיהיה לו על-כל-פנים קצת טעם וריח (עין להלן, ב"מחלקת בן-מאיר"). (ב) אינו יכול לסבול, שיתירו הכמי העבור אפילו על חלק אחד מתר"ף בהעתקת הזמן ממקום למקום, ואף-על-פי ששור כזאת חוכמים גדולים כחלמי ואליפנטי (עין פרק תקופות ומולדות). (ג) אי-אפשר לו להאמין, שלא מצאו חכמי ישראל בעצמם מולד ראשי" מדקדק עד שלמרוהו מכפרו של תלמי, אב אמנם בעל "פרקי רבי אליעזר" וברייתא של שמואל", שנהתברו רק כעלשים שנה לפני העתקה ספר אלמגסטי, אינם יודעים עוד את מולד בהר"ד, ובמקומו יש להם מולדות אחרים לתשרי ולניסן, בתחלת ליל רביעי. (ד) והעולה על פלן, שאי-אפשר כלל להעלות על הדעת -- כן יאמר הרא"ע -- שחשבון העבור שלנו לא נגמר קדם המאה התשיעית. והנה עתה אחר שנחאשרה השקפתי בדבר חתימת העבור, במדה מרבה הרבה יותר מאשר השכתי החלה -- על-ידי מכתב ראש-הגולה, יכול הייתי לעבור בשתיקה על כל דברי מבקרי; ואם בכל-זאת אני מביא במשפט את מקצת דבריו, הנני עושה זאת, לא לבטל טענותיו, שכבר נתבטלו מאליהן בטול גמור ומחלט, כי-אם כדי לברר וללצבן מקצת שאלות שנתקשה בהן המבקר, ואשר לא רבים מן הקוראים יחפזו למצא להן פתרון מדעת עצמם. הרא"ע עומד ושואל: "אם חתימת העבור היתה זמן רב אחרי רב יהודאי גאון, לאחר שעמדו הקראים, ואין אפשר, שאין מן התקין הנכבד הזה זכר בשום מקום? הלא יש לנו ספרים ותשובות הרבה מן הדור ההוא ואין בכלם שום זכר לתקן חשבון העבור, וידוע כי הקראים התנגדו תמיד לחשבון העבור של הרבנים, ומדוע לא זכרו בדבריהם, כי חשבון זה חדש הוא ונגמר בזמן מאחר?"

אולם למען דעת כל איש, עד-כמה יש נכונה בדברי המבקר, אזכיר פה אך דבר אחד, שכבר העירותי עליו ב"מחלקת" (צד 6), שמפל מעשי דורות הגאונים הראשונים ושאר לנו למלטה אך ספר אחד, "שאלות רב אחאי", שנתחבר במאה הששית לאלף שעבר; וכל התשובות השונות שהגיעו לידינו, וכן ספר "הלכות גדולות", לא קדמו למאה השביעית, זמן התהום האחרון. הלשריד דל כזה יאמר: "ספרים ותשובות הרבה", ואם על-פיהו נוציא משפט חרוץ, כי כל דבר שלא נזכר בו, כבר היה מוכן ועומד מקדם? וכן הדברים בספרות הקראים. משלשת חתכים הראשונים, ענן, דניאל הקומסי ובנימין הנהננדי, היה ידוע לנו אך ספרו של זה האחרון "משאת בנימין" על הדינים, העוסקים רק בדברים שבין אדם לחברו, ואין בו מקום לנפות על-אודות חשבון העבור. ורק בשנת תרס"ג נגלו לנו על-ידי הרא"א הרכבי קטיעות שונות מדברי שלשת הקראים האלה, אשר אחרי גרעון הרגומו העברי לדברי ענן הפתובים ארמית, ואחרי גרעון הערותיו, לא יגיעו גם לחמשים דפים בעלי שמיניות בינוניות. האם מהעדר זכרון תקון חשבון בקמץ הזה נחליט, שלא בא בימיהם לגמר שכלול? אחמה! אבל גם אם נעמוד רגע על נקדת מבטו של הרא"ע, ולמרות הכלל הידוע במשנה (עדות, פ"ב, מ"ב), ומסעם מפל המבקרים, נאמר לעמוד מן השתיקה (e silentio) ונחליט, שגם לא ראינו -- ראייה, הנה עליו להבדיל בין תקון חשבון העבור ובין חשבון המולדות, ובכלל בין תקון דבר

עתה נשתנו פני הדברים מן הקצה אל הקצה. דברים רבים אשר לא שערתם או נפש החוקר, ואשר גם בעל דמיון עז לא יכול בעת ההיא להעלותם על לבו, ואשר יצאו אחרי-כן מאפל ומחשך לאור באור השמש, הראוני לשמחת לבבי, כי לא שגיתי ברואה, כי בכלל פגנתי בחקירותי אל האמת לאמתה, והעולה על הפל, כי הפרותי על המדה – לא בתוצאות חקירותי – כי-אם בזהירותי הימרה, אשר לא נתנתני לאחר יותר את זמן החתום האחרון, בטרם נמצאו לי ראיות מכריחות לגמרין כי בכל כגון זה ראוי לנו לתפוס בכלל שנתנו חכמים לענין אחר: באלו מקדימין ולא מאחרין. ועתה מדברי ראשי-הגולה, שנכתבו בשנת ד"א תקצ"ו, אשר יבואו להלן (סמן ח), אנו רואים ברור ומפורש, כי עוד בסוף מתזור דמ"ב היו קביעת-השנים וחשבון-המולדות משנים משלנו, והנהגתם האחרון לא קדם למחזור דמ"ג, או לרבע הראשון מן המאה השביעית לא"ף שעבר (תחת אשר בתחלה קבעתיו במחזור ר"מ). ושרידי מקורים אחרים יורונו עוד עקבות שיטות אחרות, ששמשו בזמן החתום האחרון לשעתן, או שהיו כעין הצעות שהציעו לפני הועד ולא נתקבלו ממנו.

כל הדברים האלה יתבארו בסמנים הבאים, אשר הקדשנום לדברי ימי-העבור האחרונים, חליפותיו ושנויי צורותיו אשר פשט ולבש בפרק הזה, בטרם קבל את צורתו שאנו רואים אותו עתה. אבני-הפסקה, אשר עליהן נוסדו חקירותי, הם מעשים מאשרים ומקומים שאין להכחישם; ואם לפעמים

חדש ובין שכלולו וגמר תקונו. המעבר מקדוש ראשי-החדשים על-פי הראיה אל קביעתם על-פי החשבון נעשה עוד בימי התלמוד, בזמנו של רבי הלל, שנתקבל באותו הפרק רק ביסודו ובחקרו, אבל דרכי החשבון היו הולכים ומסתכללים מעט מעט לפי התפתחות ידיעותם במדת החדש והשנה, עד שנחתמו וקבלו צורתם האחרונה בימי רב פלסוי שמלך בפומבדיתא ורב עמרם שמלך בסורא. בריאה כזאת המשתלמת לאט לאט יקשה להגביל זמן יצירתה, כאשר לא נוכל לצנין בדקדוק את הרגע אשר נהגך בו הילד לאיש. ולכן לא היה מקום לגאונים הראשונים לדבר על תקון חשבון-העבור, שכבר היה מוכן ועומד לפנייהם בעקרו, ולא לקראים לערער עליו ולאמר, שנעשה בימיהם (ועין עוד להלן, סמן ט"ו).

נעלאת יותר הן ההוכחות החזקות, שהביא הראשע לסתור דברי. יש ויש הוכחות הרבה -- בה יגזר אמר -- כי חשבון-העבור שלנו נתקן לפני המאה התשיעית. האחת מהן היא, שהכתיב בבל כותבים לבן-מאיר, כי יש ביטויים זקנים שהגישו לגבורות, ואין אחד מהם זוכר, שהיה חלוק בין בני כבל ובין בני ארץ-ישראל (במחלקת, 125). ומה נראה, שבראש המאה התשיעית היה סוד העבור כבר נשלל, כולו את. זהו אנו יודעים! ובאמת אלו היו זקנים אלה זוכרים כל המעשים שנעשו בימיהם, מעת היותה בני גמולה שנים, הנה לא גגיע עוד אל ראש המאה התשיעית, כי-אם אל מוציאתה, כמה עשרות בשנים אחרי העתקת ספר אלמגסטי לערביתו ההודחה השניה היא מיברי השאלות (שהבאתי במחלקת, דד 140). שמהם נראה, שבימי רב אחאי, שחי במאה הסמינית, היה חשבון העבור שלנו מקבל באמת, ויום ערבה ופורים לא היו בשבת. מאריה דאברהם מה ענין דחית יום פסח. שיכול למצא מקום בכל שיטה, לחשבון המולדות הפנוי על נדת החדש? בדרך כזו יכולנו להוכיח, כי עוד הזמנו של עולא היה חשבון שלנו מחקן ומקבל, כי גאמנו לא היה ראוי הסנה בא בימי ד"ו, ענין ר"ה, דף כ) -- כמש כמו שהוצא בחשבון שלנו האין זה הוכחה נכונה?

הייתי זקוק להסתפק בהשערות, שלא ימלט מהן כל חוקר – ואף-כי בחקירה כזו, השואפת לברר את כל הדברים לפרטיהם, ושנושאה, המקיף משך זמן מסים, דורש למלאות כל פצימיו – הנה השערות אלה צודדות הן, וגם אם לא תתקבל אחת או שתיים מהן, גם אז לא תרופפנה על-ידי-כך ההחלטות העקריות.

גם בחקירות אלה שמתי לי ליסוד את הכלל הגדול, שרוח האדם הולכת ומתקרבת אל שלמותה אך לאט לאט ובפסיעות מדודות, כי עולה היא בסלם-התפתחותה שליבה אחר שליבה, מעלה אחר מעלה. מרחק שליבות אלה אשה מהברתה עשוי הוא, לפי-דעתי, כמדתו; אך גם האיש אשר ימצא אותן תכופות וסמוכות ביותר ושאפשר לאדם בינוני לעבור כמה מעלות בבת-אחת, זקוק יהיה להודות, כי המעלה, אשר עמד עליה חשבון העבור בסוף המאה הששית לאלף שעבר, שפלה היתה הרבה מאותה שעמד עליה שמונים שנה אחרי-כן, בימי בן-מאיר, כי קביעת שנת ד"א תקצ"ו נעשתה על יסודות אחרים מאותם של שנת ד"א תרפ"ב; ואס-יכן לא נגמרה צורתו אלא בפרק הזה. והנה זה תכלית כל חקירתנו כלה – ואידך פרושא.

ב. תחנת המדעים בארצות ערב והשתתפות היהודים בעבודה הזאת. עם הרבע השני למאה הששית לאלף שעבר תחל תקופה חדשה בדברי ימי המדעים – ימי תחיתם בארצות ערב.

חכמת יוון, לכל ענפיה היפים, אשר הסיע אלכסנדר הגדול אל ארצות הקדם, וידי אחד מיורשי כסאו, המלך תלמי לגי, נטעה שורק על אדמת מצרים, מהרה לעשות בארץ-הפלאות הזאת פרי הלולים. ואחת מפארותיה, חכמת התכונה, נהיתה ביד אחד מנוטעי עצי הדעת בגן-עדן הזה, הפרכוס, לגפן אדרת תאווה לעינים. ואחד מבחירי הבונים כונן בקרן בן-שמן הזה מגדל בנוי לתלפיות – הוא החוכן תלמי בספר אלמגסטי – אשר דרך שעריו באו כל השואפים להתענג פְּנֹה הנחמדה הזאת היפה בכל פְּנֹח הכרם. אך פתאם – כמו נכנסה בו עין רעה – גפניו חדלו לתת כחם, אשכולותיו דללו ושרשם יבש, והבנין היפה נטש. תלמי היה האחרון (במחצית הראשונה למאה השניה למנין הנהוג) אשר פָּלַל יָפִי, ומתי מספר מיחידיו סגלה, אשר באו אחריה, לא יכלו עוד לעשות תושיה. והפרם הנאון היה לשָׁמָה ושָׁמָיָה, אין דורש ואין מבקש. כימי עשרה דורות היה העולם שָׁמָם, ללא תורה וללא חכמה, עד שעמדו לו רִיחַ והצלה במקום אחר. בני ערב, אחרי אשר כבשו ארצות רבות ויטעו בהן את אמונתם החדשה במחמד נביאם, שָׁמוּ לִבָּם לטעת על אדמתם את נטעי החכמה והמדע. ובמחצית הרבע השני למאה הששית לאלף החמישי יָחִלוּ להראות נצניהם הראשונים על אדמת ערב, אשר עד-מהרה שלחו פארותיהם למרחוק, מזרחה וימח, בכל מלא רחב ארצות ישמעאל. רוח אדיר וחזק החל לפעם בלבות העם הזה, לבקש חכמה ומדע ולרדוף אחריהם בכל כח-עלומים, וחכמי-לב בהם לא חשכו מעמל נפשם לרְוֹת את צמאון העם השותה לתאבה את דבריהם,

וספרים רבים מפל המקצועות, במשל ומליצה, מוסר ומחקר, ובכל יתר המדעים, נעתקו בידי חרוצים מלשונות סוריה ופרס, הדרו ויון אל שפת ערב וימצאו קוראים למכביר. לא עבר דור אחד, והנה קמו בהם סופרים מציינים, רופאים ממחים, מהנדסים ותוכנים, אשר הניחו אחריהם שם-עולם לא יפרת. ומושלי הארץ מביח עבאס (אבבאסידען) אוהבי חכמה היו תומכים ומחזיקים בידיהם. בתנועה הגדולה הזאת, בהסעת עץ-הדעת ובנטיעתו על אדמת ערב, נטלו גם היהודים, שאין דרכם להיות מן הנמושות, חלק מסים מאד ויעבדו שכם אחד עם בני ארצם. על-אודות הפרק הזה יספר לנו הראב"ע (1): „בימים קדמונים לא היתה לא חכמה בבני ישמעאל, עד שעמד מלך גדול בישמעאל ושמו אלצפאח (2) ושמע, כי יש באינדיאה חכמות רבות, ופקד לבקש חכם יודע לשון האינדיאה ולשון ערבי, שיעתיק לו אחד מספרי חכמתם... והיה ערך משלים על פי נוצרים אלמים ויש בו צורות הרבה להיות הספר נכבד בעיני הקורא ושם הספר כלילה ודימנה (3). אז שלח בעבור יהודי שהיה בדורו יודע שתי הלשונות, וצוהו להעתיק זה הספר, כי פחד אם יעתיקנו ישמעאל (שהיה אסור לו עוד לעסוק בחכמות אחרות מלבד הקוראן) אולי ימות. וכאשר ראה הספר שהוא מופלא בטעמו, וכן הוא באמת, אז נכספה נפשו לדעת מחכמות לפי הנראה (4), אז נתן הון רב ליהודי שהעתיק הספר הנזכר, שילך לעיר ארין שהיה תחת קו השווה... להביא אחד מחכמיהם אל המלך. והלך היהודי ועשה מרמות רבות, והתרצה לו אחד מחכמי ארין בהון רב לבוא אל המלך ונשבע לו היהודי, שלא יעכבנו רק שנה אחת, וישיבנו אל מקומו. אז הובא זה החכם אל המלך, ושמו כנכה, והוא למד לישמעאל יסוד המספר שהם ט' אותיות. אז העתיק מפי החכם, על יד היהודי, מתרגם ישמעאל, חכם ושמו יעקב בן שארה (5) ספר לוחות המשרתים

(1) הקדמת הראב"ע לספר „טעמי הלוחות“ (כחביד), נעתקה על-ידי רמשיש (צייטשריפט דער מארגענלענדישען געזעלשאפט, חלק ב"ד, צד 356).
(2) בערבית: אל-ספאח (Es-Sephach), אביו של אלמנצור, הוא היה המלך הראשון מבית עבאס, ומלך משנת 750 עד 756 למנין הרגיל.
(3) ספר משלות, כולל שיחות וספורים מושמים בפי יצורים בעל-חיים (נוצרים אלמים), ידוע בשפת הדרו בשם Panchatantra, ונעתק ללשון סורי, ערבי ורומי ולכל לשונות הגויים וגם ללשון עברי (יצא לאור מתוך שני כ"י עתיקים על-ידי החכם דרגבורג, פריז, 1681). למען עשותו גם נחמד למראה כללו הסופרים את הדרו עוד בימים קדמונים בתמונות יפות וציורים מתאימים לרוח היצורים, אשר ידבר עליהם, אל רבניהם ואל עלילותם ברגע ההוא. ספר כלילה ודימנה זה נזכר גם ב„תשובות הגאונים“ בשם כתאב סלהנדון (הוצאת הרכבי, כמן שס"ב).

(4) לפי ראות עיניו.

(5) שעריו: אז העתיק מתרגם ישמעאל, ושמו יעקב בן טארק, מפי החכם, על-ידי היהודי, ספר לוחות המשרתים וכו'. רמשיש הסב את המלים „מתרגם ישמעאל“ אל „היהודי“, ונתרגם: היערוף איבערזעצטע אויס דעם מונדע דעם ווייזען, דורך דען יודען דער איז מאַעליטיש דאלמטשטע, איין געלעהרפער דעססן נאמען יעקב... והוא ש"א כדירה. אבל בזה הצדק

השבעה, וכל מעשה הארץ, והמצעדים והנסיה, והמעלה הצומחת, ותקון הבתים וידיעת הכוכבים העליונים וקדרות המאורות. ואין בספר (ה)נזכר טעם לכל אלה הענינים, רק מעשה לבדו דרך קבלה... ואחר יעקב המעתיק קם חכם גדול בישמעאל, יודע סוד חכמת החשבון וחכמת העתים... וכל חכמי הערלים (שמים) [בימים] האלה כופלים החשבון וחולקים ומוציאים השרש ככתוב בספר החכם, שהוא מועתק אצלם⁽¹⁾, והוא הוציא כל מעשה הלוחות בדרך אחר קלה על התלמידים, שהיה שוח באחרונה למעשה כנכה החכם מהאינדיאה, רק לא נתן טעם לדבריו. וקם אחריו חכם בישראל ושמו אלפרגאני⁽²⁾ ונתן טעם לכל דברי אלכיארימי⁽³⁾... הננו רואים מדברי הראב"ע, שלקחו היהודים חלק גדול בהפרחת המדעים בערב וכי לא היה היהודי סרטור פשוט, כראם גבר מלא חכמה והושיה. והישראל יאמר: הני יודע כי בכדי חצי מאה הששית על⁽³⁾ האלף הרביעי למנין העולם נתעוררו אנשים מחכמי ישראל, שהיו בארץ עילם, להתמיד על עיון תהלכות צבא השמים, במצות המלך, שהיה בזמן ההוא, אוהב החכמות ומשגיח בהם, ונתגלה להם על ידיכן ונתברר בחכמה הזאת ואותותיה הרבה עקרים אמתיים, והיו מבקרים וחוקרים ומוסיפים מדע והשכל⁽⁴⁾ (יסו"ע, מ"ד, פ"ז). וברשימות סופרי ערב אנו פוגשים חכמי חכמים, שעמדו לישראל בזמן הזה, כמשאלה, סהל, הטברי, או רבן הטברי, סהל בן בישר וסינוד בן עלי (הראשון בהם, משאלה, היה ממנה מאת המלך אלמנצור על בנין העיר בגדד, שנבנתה בשנת 140 להגרת, ד"א תקכ"ב ליצירה); ונראה, שגם אליעזר בן פרוח שהוזכר אלבירוני ואנדרונגאר בן ואדי פרוך שהוזכר הראב"ע היו בזמן הזה (עין מחלקת רס"ג, מצד 137 ואילך). בפרק הזה נכתבה הברייתא דשמואל⁽⁵⁾ הנמצאה בידינו וכן ברייתות אחרות שנכתבו על שמו, שהובאו אצל חכמי ימיהם (כאשר ידבר על-זה במקום אחר), וכן הברייתא המיחסת לרב אדא בר אהבה וכן אותה המיחסת לרבי ישמעאל ורבי יהושע.

עם רמ"ש, שהמעתיק לא היה יהודי, כאשר חשב דירזסטי והחולכים אחריו, כראם צרבי, ובמקום "שאלה" יש לתקן טארק. וצ"ע עוד להלן (סמן ד), שההצחקה משפת הרו נעשתה בשנת 777 על-ידי מחמד בן אברהם אלסוארי, ויעקב בן טארק יסד על-פיו בשנת 777 את לוחותיו.

(1) ספרי אלכוארומי נכתבו בימי הביניים לשפת רומית, מקצתם נדפסו ומקצתם יסאז בכ"י באזרות הספרים (עין זוטער, די מאטהעמאטיקער אונד אסטרונומישע דער אראבער, סמן י"ט), ומהם למדו חכמי הנוצרים (הערלים) מלאכת הכפל והחילוק והוצאת השרש המרובע והבעקב על-פי ציוני המספר של ההודים. רמ"ש נחצה לחשב, שהמלים "מועתק" אצלם מוסבות על תרגום סינוד הינד משפת ההודים לשפת ערב, והגיה שצריך להיות "הערבים" המורה הערלים. ובאמת לא ידבר כאן אלא על אלכוארומי וספריו. וכן תחת "מוציאים השרש" שנשתכשה בכ"י למלת טיניאיים, תקן רמ"ש "ומיניחים" ואינו נכון.

(2) גם אלפרגאני לא היה יהודי; וכפי הנראה, יש לתקן עם רמ"ש, חכם בישמעאל תפירת, בישראל.

(3) כן הוא נמצאה ראשונה של רבי כרוך מסקלוב, ובחוצאת גולדברג, של האלף —

למעשי הדור הזה תחשב גם „משנת המדות" (1), שכפי מה שהעיר החכם שפירא, קרובה היא מאד בתכנה ובלשונה לספר המשיחה, שחבר החכם הערבי מחמד בן מוסי אלכוארזמי ברבע הראשון למאה התשיעית למנין הנהוג. וקרוב לשער, שגם ספר „לאותות ולמועדים בחשבון מזלות", שחבר רב בן לוי („תשובות הגאונים", הוצאת הרכבי, סמן שפ"ו), נתחבר גם הוא בזמן הזה. מחבר הספר הזה משתמש במלת פונדיון, לא למטבע שהוא אחד מי"ב בדינר בלבד, כי-אם לשבר שהוא אחד מי"ב בכלל, כדרך שישתמש בה גם בעל ברייתא דרבי ישמעאל ורבי יהושע (2). וכבר היה נחשב לקדמון בימי רב האי המביא ראיה מדבריו, שמלת פונדיון יש לה הוראה רחבה יותר, אותה שאמרנו: חלק אחד מי"ב בכלל. אבל מלבד הספרים שכתבו חכמי הדור ההוא, אשר רק שרידים מעטים מהם באו לידינו, היו מעינים ומשקיפים מעת-לעת על מקומות המאורות השנים ובמהלכם. מן העינים ההם, אשר בלי ספק רבים היו, נשאר לנו, מלבד העיון אשר ב„ברייתא של שמואל", רק אחד, שנעשה בראשית המאה השביעית לאלף שעבר על מקום התלי (3).

ג. מעשי חכמי העבור בפרק הזה „בני יששכר". תכונת התקופה הזאת בדרך-כלל, מכל הדברים האלה ומשרידים אחרים שהגיעו אלינו מזמן ההוא, ואשר נדבר עליהם במקום אחר, נוכל לשפוט, כי היו חכמי אותו הדור זריזים בקיום מצנת חשוב תקופות ומזלות מכל אשר היו לפניהם, וראוים היו להקרא גם הם בשם-הכבוד שנתנו לחכמי העבור שקדמו להם, בשם „בני יששכר". ברייתא אחת מאחרת, שנתיחסה גם היא לשמואל, מרוממת את מעשה החכמים האלה, שהפכת מדת-החדש המדקדקת הביאתם לידי הצרך לחלק את השעה לתת-ר"ף חלקים, ואומרת: „כשעלו בני יששכר לרקיע קבעו תת-ר"ף חלקים לשעה" (ספר „עברונות" בתחלתו; ספר „חכמת המזלות", צד 56). השם הזה מיסד, כידוע, על המקרא בדברי הימים (א, י"ב, ל"ב): „ומבני יששכר יודעי בינה לעתים" (4); וחכמי

(1) יצאה לאור בפעם הראשונה על-ידי רמס"ש כהוספה ל„המזכיר" (שנת תרכ"ד), ואחר-כך על-ידי הפרופסור הרמן שפירא (ליפסיה, שנה תרמ"ו).

(2) עין במאמרי, פרק „היום", סמן ז („התקופה" ששית).

(3) בפרוש הר"א מגרמיוה ל„ספר יצירה" (דפוס פשמישל, דף י"א, ע"ג): „זע כי התלי מהלך יצו י"ח שנה, ובר"ה אדר הראשון של שנת ד"א תרי"ב הכניס ראשו בסוף מזל דגים ועלה והלך מסוף דגים לתחלתו עד י"ח חדשים וזנבו במזל השביעי (המלכה"ד מעיר, שנמחקו שלש תבות וברור שצריך להוסיף הוא מזל בתולה). ולאחר שיצא מדגים נכנס בסוף מזל דלי, כפן מנהגו לעולם לילך הפוך", עכ"ל. הנה לנו עוד מופת אחד על השתדלותם של חכמי ישראל, שהיו בתקופה שאנו עוסקים בה, להשקיף ולעצן על מהלך המאורות ומקומותיהם.

(4) „ובני יששכר יודעי בינה לעתים" — רבי תנחומא אמר לקורסין, רבי יוסי בן קוצרי אמר לעבורין (בראשית רבה, פ"ב). מלת לקורסין היא יונית (λαρσίν), שהוא תרגום מדקדק מלת לעתים. ורבי תנחומא מפרש את המקרא כפשוטו, שהיו בקיאים בדברי הימים

ישראל שחיו בארצות שישבו בהן גם קראים, שהיו מערערים תמיד על תקון חשבון העבור תחת הקדוש על-פי הראיה, מצאו מקום להסמך במקרא הזה ולהוכיח, שעוד בזמן המקרא היו קובעים חדשים על החשבון. כזאת עשה רבנו סעדיה גאון ("לקוטי קדמוניות", צד 37) ואחריו רבנו חננאל (מובא בפרוש רבנו בחיי לפסוק החדש הזה לכם), וגם הרמב"ם לוקה דרשת הו"ל על המקרא, ובני יששכר יודעי בינה לעתים" כפשוטה וקובע זמנם בימי הנביאים (הלכות קה"ח, סוף פי"ז), ואחריו הלך אחד מחשובי הקראים האחרונים, בעל "אדרת אליהו" (ענין קה"ח). אבל אחרת אנו רואים אצל חכמי צרפת, שהיו ברחוק מקום מן הקראים, והיו יכולים לדבר אל אחיהם כאשר היה עם לבבם. הם לא מצאו כל מעצור לראות את הדברים כהויתם, כי בזמן המשנה והתלמוד עוד היו מקדשים על-פי הראיה, ולא היה רע בעיניהם לאמר, שהיו "בני יששכר" גם אחר חתימת התלמוד. וכלפי מה שאמרו חכמים שונים, שהעבור הוא הלכה למשה מסיני (כרס"ג ור"ח) או שדוד ובית-דינו תקנוהו (רב חסאן הדין המובא ב"יסוד עולם", מאמר ד, פי"ד), היה רבי משה הדרשן אומר: "אפילו משה ואפילו דוד לא עמדו במינוי זה של ז"ט תרמ"ב, עד שבאו בני יששכר והבינו בו, אבל בכל סדר העבור של הנאים (וכן בסדר העבור של הפסיקתא) לא היתה להמה שום קדימה על הלבנה ומולד ניסן ראשון חל בתחלת ליל רביעי" (מובא ב"כרם חמד", ח"ז, צד ל"ז). ורבי יעקב ב"ר שמשון בספר העבור כ"י (פל"ז) לאחר שאמר, שעל-פי העמדת השמועה בערכין (דף ט) שבשנה שאחרי מעברת אפשר לפעמים לתסר שמונה חדשים, הוא מוסיף ואומר: "ואנו שאין לנו בית-דין קבוע ואי-אפשר לנו לעיין בכך, תקנו לנו בני יששכר שלא לחסר יותר משבעה"ג, הרי שתקון בני יששכר היה אחר חתימת התלמוד.

והליכות העולם והיו יכולים לדעת מראש את העתיד לבוא ולהורות לעם את המעשה אשר יעשו, כמו "לחכמים יודעי העתים" (אסתר, א), שהוא אחד עם "יודעי דת ודק" שאחריו, וכן תרגמו השבעים: εἰς τοὺς αἰσχυροὺς τοὺς αἰσχυροὺς. ורבי יוסי בן קינזי ד"ש את הכתוב על חכמי העבור, שהיו מסדרים את הזמנים על-פי חשבון תקופות וכולדות, במקומות אחרים שנהגו עם מאמר זה (אסתר, א, י"ג; שה"ש, ו, ג) דרכי עוד על סוף המקרא: לדעת מה יעשה ישראל... שהיו יודעים להפאות את הקירוס", כלומר לתקן ולענין שנות חמה ולבנה על-ידי העצירה, ובמקום אחר (במדבר רבה, פי"ג, טמן י"ז) נאמר במקומות "באין יום יעשו מועדים", המורה לנו בברור יותר, לקבוע הדורש לתקנת חשבון העבור במקום הראשון.

1) עוד בשני מקומות אחרים נזכר הרב את בני יששכר. במקום אחד (פל"ב) נאמר: "ראשי סנהדרין בני יששכר היוודעים בינה לעתים... הקרו בסדר העבור, לדעת מה יעשה ישראל, וצינו לנו שערים להכונת המועדים וכו'". ובמקום אחר נאמר (פל"א): "על כן אומרים היוודעים בינה לעתים, הם העומדים על הכקודים, שכשתקנו תקופת שמיאל ישבו בני יששכר ורשבו לאחור ולמצא שלמי החשבון שהיה ביניהם היתה תקופת תשרי הראשון יום ד' של שבת ימי בראשית וכו'". במקום הזה יכנה הרב את מקני חשבון העבור בשם בני יששכר, ואת השערים בחשבון העבור שבוררותו – בשם "העם בינה לעתים".

והתקופה החדשה הזאת, האחרונה לפעילות בני יששכר, לא יצרת תקנות חדשות בהלכות שכבר היו חתוכות וחתומות בכללן מימות רבי הלל ובית-דינו, כי-אם קָחַנָה את אבני-פְּנוֹתֵינוּ והוסיפה לַדְּקָדָק יותר ביסודי חשבונותיו על-פי הידיעות החדשות שרכשו להם בחכמת התכונה. בפרק הזמן הזה קבל חשבון העבור את צורתו האחרונה, שאנו רואים אותה היום. מחזור של י"ט שנה עם סדר העבור ג"ח אדו"ס, מדת החדש כ"ט י"ב תשצ"ג ומולד הבריאה בהר"ד או וי"ד, ומדת שנת החמה שס"ה יום ה' שעות תתקצ"ז חלקים ומ"ח רגעים, שתקופה ניסן שלה בשנת הבריאה חלה יחד עם מולדו, ולא קדמה לו אלא בשעור ט' תרמ"ב בלבד, ככל אשר ידענו מחשבון העבור שלנו, פלס נולדו בדור הזה.

ד. העיון על מעמד המאורות בברייתא דשמואל. תקופות ומולדות של בריאה היוצאים מן העיון הזה. המעבר מתקופה בת פ"ד שנה למחזור בן י"ט שנה, מדת המחזור הזה לפי שנויי צורותיו, התקופה האחרונה הזאת, שבה נחתם סדר העבור תתום עולם, החלה בשנת תקל"ז לאֵלֶף החמישי, עם שנת ד"א תקל"ז הקודמת לה נשלמה, "שעה אחת מיומו של הקב"ה" (השעה הששית מיום חמישי) או "תקופה בת פ"ד שנה", שעל-פיה היו מעברים לפיידעתנו מימות רבי הלל. על השנה הזאת תאמר הברייתא: "בשנת ארבעה אלפים וחמש מאות ושלשים ושיש שנה שוו חמה ולבנה, שמיטות ותקופות, ולא נשתייר לחמה אלא שעה אחת גדולה בלבד" (ברייתא דשמואל, רפ"ה). מלת ותקופות, שנתקשיתי בה לחנם ב"מחלקת רס"ג" (צד 21), אין להבינה במשמעותה הרגילה: תקופות חמה ולבנה, שהרי כבר נאמר: "שוו חמה ולבנה", אבל ענינה תקופה של זמן קצוב (פעריאָדע), מחזור קבוע המשווה שנות החמה עם שנות הלבנה, וכדרך שישתמש בלשון זה גם הקליר (פיוט לפרשת החדש): "לְתִקּוּפּוֹת וּמְחֻזְרוֹת קָצוּ צִפְרָת". הפרוש הזה בברייתא של שמואל ממקומו הוא מקרע. ומלת שמיטות שבצדה, שפרושה זמן של שבע שנים, מוכיחה על חברתה, על מלת תקופות, שגם היא מורה על תקופת זמן קצוב, על מחזור של פ"ד שנה (1). ולא מקרה הוא, שהמספר ד"א תקל"ז מתחלק על פ"ד ואיננו מניח אחריו כל שארית.

בימים האלה כבר החלו קרני אור להבקיע על שמי ארץ ערב. התוכן הערבי אל חוסין בן מחמד בן חמיד אל-אדמי (אשר חי בסוף המאה התשיעית) יספר לנו, כי בשנת קנ"ו להגרה (ד"א תקל"ג ליצירה)

(1) מדברי רבי יעקב ב"ר שמשון, אשר נביא להלן בסמן זה, נראה, שבברייתא דשמואל, שהיתה לפניו, נזכר המחזור בן כ"א שנה, שממנו התפתחה, על-ידי הפלג ארבע פעמים, התקופה בת פ"ד שנה, כמבאר בפרקי דרבי אליעזר (פרק ז).

הופיע איש אחד לפני אלמנצור, ובידו העתק מספר אחד בחכמת המזלות, אשר שם פיגאר מלך הו נקרא עליו. אלמנצור פקד לתרגם את הספר הזה ערבית, והמלאכה נתנה על-יד מחמד בן אברהם אלפוזארי, אשר כתב על-פיהו ספר מיחד הנקרא בפי התוכנים בשם סינר הינדו (הגדול, ובו היו משתמשים כל חכמי הדור ההוא עד ימי המלך אל-מאמון (הובאו דבריו בספרו של קנטור, פאָרלעזונגען איבער געשיכטע דער מאטהעמאטיק, ח"א, צד 698). ובעצם השנה אשר בה נעשה העיון הנזכר בברייתא, היא שנת ד"א תקל"ז (777 למנין הרגיל), ערך התוכן יעקב בן טארק לוחות מסודים על הספר הזה (שם, צד 700) (2), והננו רואים גם את חכמי ישראל, כי לא התרשלו לבקר את דרכי חשבונם ולתקנם על-פי עיוניהם שעשו בעצמם על מקום שני המאורות.

אמת הדבר, שהעיון המובא בברייתא אינו מדקדק עוד כל-צרכו. תקופתו מאחרת מן התקופה האמצעית כשש שעות וקודמת לאמיתית קרוב למ' שעות, ומולדו מקדם יותר משלש שעות ושליש. אבל הנה היה זה הצעד הראשון הנעשה על הדרך הזאת, בטרם נשתלמו עוד דרכי העיון והמכשירים הדרושים לכך. כל עמל התוכנים בדור ההוא לא היה כ-אם לסגל לעצמם את עקרי החכמה שנמסרו להם על-ידי חכמי הדור כללות כללות; ורק כחמשים שנה אחרי-כן הננו מוצאים את חכמי ערב מביאים בכור הקלרת את דברי רבותיהם ומתקנים אותם. תוכני אל-מאמון מעריכים בשנת 830 עיוניהם עם עיוני הפרכוס ונותנים מדה אחרת לשנה, כאשר אנו רואים בדברי התוכן אבן יוניס (Delambre, Histoire de l'astronomie du moyen âge, p. 77, 85). ואילו ארומי מעריך את דברי הספר סינר הינד עם דברי תלמי ומסדר על-

(1) מלה משבשת. כן המלה ההודית Siddhānta ופרושה תורה ותלמוד. בשם הזה יקראו כמה ספרים קדמונים בשפת הו העוסקים בחכמת התכונה. העתיק בכלם הוא ספר Paitāmaha-Siddhānta העומד עוד על מדרגה גמורה בחכמת התכונה. צעירים ממנו לימים הם ארבעה ספרים הידועים לנו בשמות: Sūrya, Vāsistha, Paulīśa, Romaka בתוספת מלת Siddhānta שנתחברו לדעת החוקרים במאה הרביעית והחמישית למנין הנהוג, ושאו את ידיעותיהם המדקדקות מספר אלמגסטי. ספר Pancha Siddhāntikā נתחבר בסוף המאה החמישית או בראשית המאה הששית וספר Brahma sputha Siddhānta נתחבר על-ידי Brahmagupta בשנת 638 למנין הנהוג. והספר האחרון הזה הוא שנפתק לפי השערת החוקרים לערבית בפקד אלמנצור. והמלך פיגאר שהזכיר אל-אדמי הוא הנקרא בלשון הו Vyagra מקצר משם Vyāgr'amūka שמלך בימי כתיבת הספר במקורו בלשון הו, כי לפי משגם או ראוי היה שכל דבר שנעשה בימי ממשלת המושל יקרא על שמו (עין קנטור, 699, 1). —

עד-כמה היו בני הדורות ההם נוטים ליחס כל דבר-חכמה למושל הארץ, נראה גם מזה שיהסו את ספר אלמגסטי לתלמי מלך מצרים (עין מכתב הרשי"ר בתחלת ספר תולדות השמים) אף שלא היה בזמן חבורו, והשמרונים אומרים על המלך איזדגר (על יסוד התאריך הפרסי הנקרא על שמו) שהיה מבניו של תלמי ושהוא עסק גם הוא כמוהו בחכמת האכונה ושנסתייע בהשכונות השמרונים (עין Chronique samaritaine במאסף, Journal asiatique, 1869, p. 393).

(2) הערך דברים אלה עם דברי הראב"ע בסמן ב.

פי שניהם את לוחותיו, כאשר יעיד על-זה התוכן אל-אדמי (קנטור, ח"א, צד 700).

מתקופת הברייתא, הנופלת ביום י"ז לחדש ספטמבר 776 בכ"ב שעות מתחלת הלילה, – בזמן שתקופת שמואל חלה בג' שעות מיום כ"ה לחדש, ואותה של רב אדא בכ"ג שעות וצ"ח חלקים מיום ט"ז לחדש זה – אפשר היה לשוב אל שנת הבריאה ולקצוב תקופתה ומולדה בדרכים שונים. הפשוטה שבכלן היתה לשוב אחורנית נ"ד תקופות של פ"ד שנה, בהנחה שהן משוות שנות החמה והלבנה בצמצום גמור, ולהגיע לתשרי של יצירה, שתקופתו ומולדו מכרחים להיות שנים בדיוק עם אותם של שנת העיון. בדרך זו אחז, כפי-הנראה, באמת בעל פרקי ר"א, המחזיק בשיטה האומרת שנברא העולם בתשרי (פרק ח) ומשתמש בתקופה של פ"ד שנה (פרק ז), ולכן יצא לו שנבראו המאורות בתחלת ליל רביעי, ולא קדם זה לזה אלא שתי ידות שעה בלבד (פרק ז), וקרוב לשער, שבמקור שהיה לפניו על-דבר העיון של שנת ג"א תקל"ו היה כתוב: „ולא נשתייר לחמה אלא [שליש] שעה גדולה בלבד“, שהוא שווה לשתי ידות שעה פשוטה.

אבל אפשר היה להשתמש לענין זה גם במחזור בן י"ט שנה ולהגיע על-ידו לתוצאות אחרות, אם נחשב במחזור זה שנת החמה לשס"ה יום ה' שעות תתקצ"ו חלקים ומ"ח רגעים ואת מדת החדש לכ"ט י"ב תשצ"ג, וימי המחזור פלו ששת אלפים תרל"ט יום ט"ז שעות ותקצ"ה חלקים, כמדתו בחשבון עפורנו, אז יצא לנו מולד ניסן של בריאה ביום ד' ו' רע"ט ותקופתו בור-ביום בכ"ב שעות תתקצ"ב חלקים, והוא ביום שני לחדש אפריל; אולם אם נחשב את שנת החמה לשס"ה יום ורביעי, כדרך שחשבוה קליפוס היוני, יוליוס קיסר, ואחריהם כנסית הנוצרים המזרחיים עד היום, שימי המחזור עולים בו ששת אלפים תרל"ט יום ושלושה רבעי יום ומדת החדש כ"ט יום י"ב שעות ת"ת חלקים חסר שליש בקרוב, אז יצא לנו מולד ניסן ביום ג' כ' שעות ומחצה בקרוב בי"ח לחדש מרס ותקופתו ממחרת ביום ד' בי"ג שעות.

והנה בברייתא של שמואל אנו קוראים: „חכמי מצרים אומרים, תחלת בריאת המאורות, חמה נבראה באריה בט"ו חלקים, לבנה בסרטן בט"ו חלקים, כדבריהן בט"ו באב נבראו המאורות. נמצא חידושה של לבנה של תחילת בריאת המאורות שני ימים ורביעי, ומהלכה של חמה שני חלקים (מעלות) ורביעי... והכלדיים והם הבבליים אומרים, חמה (אולי יש להוסיף: ולבנה) נבראה בטלה בחלק ראשון... והחכמים הסכימו כדברי הכלדיים (ז)

(ז) בברייתא דשמואל דפוס פיוטרקוב סוף המ"ל הרב ר"א ליפקין את הלשון „והחכמים הסכימו כדברי הכלדיים“ בשני חצאי-לבנה, בלי ספק מפני שאין הדברים מסכימים עם חשבון העבור שלנו; אבל אין לדבריו כל יסוד; וכן נמצא הלשון הזה גם בברייתא דמזלות דפוס ירושלים, שנת תרע"ג.

זאמרו, תחילת בריאת המאורות חמה ולבנה שניהם נבראו בתחילת טלה בחלק ראשון, בתחילת ליל רביעי' (פ"ו).

בסקירה ראשונה נראה, שאי אפשר לכוון דברי הברייתא הזאת עם אחד משני הדרכים שהצענו; אבל באמת דבר זה בעצמו, ששני זמנים אלה, של מולד ושל תקופה, מתלכדים יחד אצל בעל הברייתא, ומתפונים לחול ברגע בריאת המאורות, מספיק להוליד בלבנו את הרעיון, שלא יצא לו הצמצום הזה מתוך חשבון מיסד על העיון במהלך המאורות, כי אם להפך שיתר על שניהם מעבר מזה או מעבר מזה, כדי שיפלו יחד ברגע כניסת היום שבו נבראו. במקרה הראשון, בהנחה שמדות השנה והחדש מכונות לחשבונות העבור, צמצם על ו' שעות במולד וכ"ג בתקופה, והעתיק את שניהם לאחור עד ערב יום ד'; במקרה השני, ששנת החמה היא שס"ח יום ורביעי, לא הקפיד על ג' שעות ומחצה החסרות למולד מצד זה ולא לייג שעות היתרות לתקופה מצד זה, וקבע את שניהם בתחלת ליל רביעי'.

התלכדות המולד הראשון של ניסן עם תקופתו חוזרת ונשנית אצל מחברים אחרים. אבו עמראן התפליסי, אשר חי בערך ד"א ת"ר, כפי מה שיאמר עליו יפת הקראי בפרושו לתורה (שראיתי העתק ממנו ביד ידידי הרש"א פוזנסקי), היה אומר: שהיה (הירח בשעת בריאתו) מקבץ עם השמש במול אחד (= ראשון) ובמעלה אחת (= ראשונה), והיה ראש חדש בתחלת ליל רביעי'. וכענין הזה יאמר גם רבי שבתאי דונולו בספרו "הכמוני", שכתב בשנת ד"א תש"ו, וזה לשונו: "ונבראו המאורות בפנה המערבית של עולם, היא התיכונה, אשר שם שוקעת החמה בתקופת ניסן ותשרי, ומיד שקעו המאורות באותו הרגע של תחלת שעת ראשונה של ליל הרביעי, והלכו כל הלילה אחר גבהה של ארץ ממערב למזרח עד שהגיעו בבקר יום רביעי לזרח במזרח בשעה ראשונה" (הוצאה ראשונה של קסטילי, צד 69, ובהוצאת גולדמן, דף ע"ב). וכן כתב הר"א מגרמיזא בפרושו ל"ספר יצירה" (דפוס פשמישל, דף י"ב), "שחמה ולבנה נבראו בתחלת ליל רביעי, בשבת (צ"ל: בשעת) שבת" המושל בתחלת ליל רביעי'.

הנה כן ברור הדבר, שבזמן "ברייתא של שמואל" היתה שיטה משנה משלנו, שמולד ניסן של בריאה חל לפיה לא ביום ד' ס' תרמ"ב, כי אם בתחלת הערב, וכאשר שמענו כזאת גם מפי רבי משה הדרשן, שהבאתי דבריו בסמן הקודם.

אבל באיזה דרך קשרה השיטה הזאת את מולד זה של בריאה עם העיון שנעשה בזמנה החשבה את שנת החמה לשס"ה ורביעי וקבעה מולד ניסן של בריאה בסוף יום י"ח לחדש מרס, או נתנה לה את מדתו של רב אדא, וקבעה את המולד בתחלת ליל שני לאפרילז את השאלת הזאת קשה לפתור בברור, כי אם על-פי שקול-הדעת והשקפה בלבד.

המקור האחד אשר ממנו שאבו חכמי הדור, בראשית תחית המדעים, היה, כאשר אמרנו, ספר סינד הינד של ברהמא-גופתא הנעתק משפת הו. בספר הזה, וכן בספרי Siddhānta אחרים, נקצבה מדת שנת החמה הכוכבית (סידערישעס יאָהר) במספר 365d. 6h. 12m. 30s. (עין גינצל, ג. 331), ומתוך השעור הזה אפשר היה לבני הדור ההוא למצא על-פי מדת העתקת המזלות (פּראָצעסיאָן) גם את שנת החמה התקופית (טראָפישעס יאָהר), שהיא לפי מדתה הנכונה שס"ה יום ה' שעות מ"ט דקים בקרוב, ולפי מדתו של הפרכוס שס"ה יום ה' שעות ונ"ה דקים, וכן נקצבה מדת השנה בספר Romaka siddhānta המאחר מחבריו. אבל קשה מאד להעלות על הדעת, שבימי הדור ההוא, אשר כמעט לא עברו עוד את מפתן חכמת-התכונה, יעשו צעד גדול כזה, ללמוד סתום מן המפורש, או אם נדבר בדיוק – מן הסתום, כי יסודות התכונה, שהגיעו אליהם על-ידי החכם ההודי, נתנו להם כללות כללות כדברי קבלה ובלי פרוש; והדעת נוחתת שלא סרו מהר ממדת שנת החמה שהיתה מקבלת בידם מימות עולם, שמדתה שס"ה יום ורביע, וכאשר באמת מצאנו מדה זו בספר Vasista siddhānta, וכן ישתמש במדה הגסה הזאת החכם המצין מבני הדור ההוא, משאלה, במאמרו, בקדרות הלבנה והשמש והבור הכוכבים ותקופת השנים" (שְׁתָּרְגִם על-ידי הראב"ע, ויצא לאור על-ידי גרוספֶּרגר בטוף פרוש, "ספר יצירה" לר' דונש בן תמים, לונדון, תרס"ב). החושב שנת החמה לשס"ה יום ורביע, אחר הדברים האלה לא רחוק יהיה לשער, שבזמן שקבלו את המחזור בן י"ט שנה חשבו בתחלה את השנה לשס"ה יום ורביע, וכאשר שבו לאחור עד ניסן של בריאה מצאו תקופתו ביום י"ח למרס. ואם אמנם אין בידי ראיות מכריעות להשערתנו זו, הנה לא יחסרו לנו רשמים ופנים וכהים, שאם אין בנחם לחתוך את הדין, יספיקו על-כל-פנים להעיר את לב הקורא המבין, שלא ימהר לדחותה כל-אחר-יד.

(א) החכם הערבי אל-בירוני, בדברו על המחזורים השונים שהיו נהוגים בישראל, אמר שהיו ליהודים חמשה מיני מחזורים: מחזור בן שמונה שנים, בעל צ"ט חדשים ושלוש שנות עבור; מחזור של י"ט שנה, הנקרא אצלו בשם מחזור קטן, בעל רל"ה חדשים ושבע שנות עבור; מחזור בן ע"ו שנה, בעל תתק"מ חדשים וכ"ח שנות עבור; מחזור בן צ"ה שנה, בעל אלף וקע"ו (צ"ל: וקע"ה) חדשים ול"ה שנות עבור, ומחזור בן תקל"ב שנה (הנקרא אצלו בשם מחזור גדול), בעל ששת אלפים ותק"פ חדשים וקצ"ו שנות עבור (בגוף הערבי, צד 51; בתרגום האנגלי, צד 63). שלשת המחזורים האחרונים אין להם כל ענין אלא אם נאמר שרל"ה חדשי לבנה מכונים בצמצום גמור לי"ט שנות חמה בנות שס"ה יום ורביע. כי אז יכיל מחזור של ע"ו שנה מספר שָׁלֵם של ימים, ונמצאו מולדות לבנה חוזרים לנפול באותן שעות היום שהיו נופלים בהן במחזור הקודם, אלא שהם נעתקים בימות השבוע שלשה ימים לאחוריהם; מחזור של צ"ה כולל בתוכו מספר שלם של שבועות חסר רביע יום, והמולידי

נעתקים לאחוריהם בימות השבוע שש שעות בלבד; ימי המחזור של תקל"ב
 כלים בשבועות בצמצום גמור, והמולדות חוזרים לנפול ממש כמו שהיו
 בתחלה. ונמצא השמוש בשני מחזורים ראשונים מקל את חשב המולדות,
 והמחזור האחרון פוסט אותנו מכל חשבון. לא כן הדבר במחזור של י"ט
 שלנו, שיתרוננו שעה ותפ"ה חלקים, אינו מצטרף במחזורים אלה לשעור
 שלם ונשאר שבור כשהיה, ונמצא שאין בהם כל יתרון על המחזור
 הפשוט. מציאות מחזורים כאלה אצל היהודים מביאה אותנו לחשב, שהיה
 זמן, שהיה מחזור העבור מיסד על שנת החמה של שס"ה יום ורביע, והיו
 יכולים למצא בהם חפץ להקל ולקצר את חשבונם. והנה בכל שלשת המחזורים
 האלה השתמשו גם הנוצרים בקביעת פסחם, ואפשר היה לאמר, שנתחלפו
 לאלבירוני הנוצרים ביהודים (אף שלא דבר בכל ספרו אף מלה אחת על
 קביעת פסחם); אבל הנה לפנינו עד אחר, שאי אפשר לחשב עליו כזאת,
 הוא רבי יעקב ב"ר שמשון, האומר בספר העבור שלו, כ"י (פכ"ו), כלשון
 הזה: "עוד מחזור אחר יש לחמה של תקל"ב שנים, ויש בו כ"ט (צ"ד:
 כ"ח) מחזורי יטי"ן וי"ט מחזורי כחי"ן ותקופות החמה והלבנה קרובין
 להיות שווין. ולפי דרכנו למדנו שג' מחזורים הן: מחזור תקל"ב ומחזור
 כ"ח ומחזור כ"ט (צ"ד: י"ט), כדברי רבן גמליאל ומשנת רב אדא,
 ולדברי רבי אליעזר בן הורקנוס ומשנת שמואל הוצא מחזור
 כ"ט (צ"ד: י"ט) ותן במקומו מחזור כ"א (ו). הרי שגם הוא ידע ממחזור
 תקל"ב, שכפי מה שאמרנו אין לו מקום אלא בשנת החמה של שס"ה יום
 ורביע. וקרוב לשער, ששאב דבריו ממקור קדמון (כאשר נראה עוד להלן,
 היו בידו מקורים כאלה), שחשב מחזור זה למצמצם לגמרי, וכדרך שחשב
 כך גם קליפוס בזמנו; אלא שריב"ש, שבימיו כבר נתקבלה מדת החדש
 כ"ט י"ב תשצ"ג, ושהמחזור בן י"ט שנה מניח אחריו יתרון שעה ותפ"ה חלקים,
 מתאר אותו כמו שהוא באמת, שתקופות חמה ולבנה קרובות בו להיות
 שוות.

(ב) רבי שבתי דונולו, בדברו על שמוש שנים-עשר המולות לחדשיהם
 בשנת החמה, יאמר: "ואף-על-פי שנוצר עם אות הא (הראשונה ב"ב
 פשוטות) טלה וניסן, אינו מושל מזל טלה בכל ימות חדש ניסן, אלא מיום
 תקופת ניסן ועד ל' יום וי' שעות ומחצה. ואף-על-פי שנוצר עם אות
 וא"ו מזל שור ואייר, אינו מושל מזל שור באייר, אלא מיום כלות מזל

(1) מדברי הרב יוצא, שבריתא דשמואל לא ידעה עוד את המחזור בן י"ט שנה,
 ויחד עם פרקי רבי אליעזר היתה חושבת לפי המחזור בן פ"ד שנה, שהוא שנה לארבעת
 מחזורים של כ"א שנה; ואפשר שכן היה כתוב בנוסח הברייתא שהיתה לפניו. וכנגדה היתה
 משנת רב אדא, וכן משנה או ברייתא מיחסת לרבן גמליאל, שחזי מאחרות מברייתא דשמואל,
 חושבות לפי מחזור בן י"ט שנה. בכל-אופן אין דברי הרב מדקדקים הסב. כי מי שחשב
 למחזור כ"א, אין לו כל ענין עם מחזור של תקל"ב, שאינו כסלו של כ"א. ואולי יש להגות
 הוצא מחזור י"ט ותקל"ב ותן במקומו מחזור כ"א ופ"ד.

טלה ועד ל' יום וי' שעות ומחצה, וכן לכל חדש וחדש... אינו מושל המזל הנוצר עם החדש כל אותו החדש שנוצר עמו, אלא מתחיל מזל טלה מיום י"א לאחר קלנדש והוא יום התקופה, ומשמש עם החמה ל' יום וי' שעות ומחצה, וחוזרין ומתחילין מטלה ומשלימין בדגים" (חכמוני, הוצאת קסטילי, צד 77; הוצאת גולדמאן, דף ע"ג, ע"ב). כונת המחבר ברורה, שאין ימי שמוש המזלות מכונים עם חדשי החמה של השנה היוליאנית, אלא כל אחד מהם מתחיל לשמש משעה שהחמה נכנסת בו. מזל טלה אינו מתחיל לשמש מתחלת חדש מרס, מיום קלנדא (Calendae) שלו, אלא מיום תקופת ניסן, הנופלת זמן ידוע, לאחר קלנדא, וכן בכל יתר המזלות. פרוש זה הוא פשוט ומובן מעצמו, אלא שהמספר י"א הוא משבש; ואם באנו לתקנו לפי תקופת שמואל, הנופלת ברב השנים בכ"ו לחדש מרס, נצטרך לשבש שתי אותיות המספר, ולכן קרוב בעיני יותר להגיה י"ח במקום י"א¹), והוא מכון עם תקופת הברייתא, הנופלת לפעמים בי"ח ולפעמים בי"ט לחדש מרס יום י"ח, לאחר קלנדא. תקופה זו מכונה מצד אחר עם תקופת הרומיים הקדמונים. מפי קלומילא ופליניוס (המובאים אצל גינצל, ח"ב, צד 282) אנו יודעים, כי יוליוס קיסר העמיד ארבע תקופות השנה לא על תחלת המזלות המכונים להן, כי אם על המעלה השמינית מהם, ולכן תקופת ניסן חלה אצלו בכ"ה לחדש מרס, וכניסת החמה במזל טלה ביום י"ח בו. גם כניסת הנוצרים הרומית קצבה את גבול פסחה, לא ביום כ"א למרס, ככנסייה האלכסנדריית, כי אם בי"ח בו. חדש האביב אצלם, לפי עדותו של ויקטוריוס, מיום חמישי למרס עד יום שלישי לאפריל (עין אינדקס, ח"ב, צד 247), וזה מפני שהאלכסנדריים חשבו את גבול הפסח מיום שווי היום והלילה, שהיה אצלם ביום כ"א למרס, והרומיים חשבוהו מרגע כניסת השמש בצורה הקבועה של מזל טלה. אבל ראוי להעיר, כי אם בימי יוליוס קיסר היה רגע שווי היום והלילה ורגע כניסת השמש בצורת מזל טלה – שני זמנים נפרדים רחוקים זה מזה כשבעה או שמונה ימים, הנה כבר במאה הששית למנין הרגיל התלכדו שני זמנים אלה והיו לאחדים; כי בסבת העתקת המזלות, נקדת שווי היום והלילה

1) אות ח' נוחה מאד להתחלק באות אלף בכתב רש"י, אם במקרה ישתרבו הקו השמאלי שלה עד למעלה מגנה מעט. ושלא להרכות בראיות, אביא רק דוגמה אחת, שנשנתה בה הטעות הזאת פעמים. במדרש, לקח טוב" כ"י פטרבורג: וזה עתה לנו תחר"ם (לחרבן), שהיא דתתס"א (צ"ל: דתתס"ח) לעולם, ולא עוד שאנו מונין למלכות יונים את"א (צ"ל: אח"ח) (עין בזר, במבוא, צד 24).

בהוצאת גולדמן, שנעשתה על"פי אותה של קסטילי, נדפס, צ"א יום לאחר קלנדא. ונראה, שהוא תקין המדפיס, אשר ידעוהו לאוהב לתגיה מסבא, שיוע שיש בין תקופת לתברתה צ"א יום, וחשב שהלשון, והוא יום התקופה" הוא פרוש למלת קלנדש. אבל תקון זה אינו אלא קלקול. ובאמת מלת קלנדא ברומית הוא ראש חדש, וכן אמרו בתלמוד על ראש חדש ינואר: קלנדא שמונה ימים לאחר התקופה" (ע"ז, ת, ע"א); ואם כן, לפי תקון המדפיס הזה, תפול תקופת ניסן בראש-חדש אפריל, שמונה ימים לאחר זמנח.

מתנועעה ממזרח למערב מעלה אחת בע"ב שנה בקרוב, ובזמן ברייתא של שמואל כבר קדמה התקופה לרגע כניסת השמש בנקדה שהייתה נחשבת לפנים לראש טלה, כשלשה או ארבעה ימים. אבל קרוב לשער, שלא הבחינה הברייתא בין שני ומנים אלה, וחשבה את התקופה, שהיא רגע שווי היום והלילה, לדבר אחד עם כניסת השמש בצורת טלה אשר במזלות הקבוצים.

ג) החכם הערבי אלבירוני אומר בספרו, שיש ליהודים שני מיני תקופות: האחת גסה, שמדת שנתה היא שס"ה יום ורביע, והאחת מדקלקת, שמדת שנתה היא שס"ה יום ה' שעות ועוד 3791 חלקים מחלקי 4104 בשעה, ושבניסן של בריאה חלה התקופה, לפי שתי הדעות, בתחלת ליל רביעי, ט' תרמ"ב קדם המולד. התקופה השניה, כאשר העירותי בפרק המולדות והתקופות, מכונת מפל צד לאותה שאנו רגילים לכנותה בשם תקופת רב אדא, והראשונה מכונת לתקופת שמואל לפי מדת שנתה, אבל לא לפי נקדת התחלתה. אי אפשר לתלות הדבר בשגגת המעתיקים, או בפליטת הקולמוס של המחבר, כי במקום אחר הוא מביא שתי תקופות אלה במשפט, לראות איזו מהן מכונת יותר עם תוצאות חכמת-התכונה. לתכלית זו הוא יוצא מתשרי של תאריך אדם (של וי"ד) ועובר עד תשרי של שנת ד"א תש"ס, וקוצב את מספר הימים שביניהם, והוא מוצא, שאם נעשה מהם שנות חמה בנות שס"ה יום ורביע, אז תפול תקופת תשרי, בשנת ד"א תש"ס, ביום הראשון לחודש תשרי א' של הסוריים, שהוא שנה לאוקטובר של הרומיים (עין מחלקת רס"ג, צד 133-134, ששם העתקתי כל דברי אלבירוני בענין זה). כל החשבון הזה אינו מניח אחריו שום ספק, כי באמת נתן אלבירוני התחלה אחת לשתי תקופותיו. אבל מה טיבה של תקופה זו, שהיתה נופלת בימיו בראשון לחודש אוקטובר, שלא ידענוה עוד ממקום אחר? התשובה הנראית פשוטה ביותר היא, שבין אלבירוני לתקופת שמואל, אלא שנתעלם ממנו, שתקופתו קודמת למולד ניסן לא בט' שעות ותרמ"ב חלקים בלבד, כי אם עוד בשבעה ימים, ולכן יצאה לו תקופת תשרי שחקר אחריה בראשון לחודש אוקטובר, בזמן שתקופת שמואל נופלת באמת בכ"ד לספטמבר. אבל הנה היתה תקופת שמואל אותה ש, בפרהסיא, והיתה נוהגת במעשה, וגם תוכני ערב, שהיו משתמשים גם בשנת-החמה היוליאנית, צריכים היו לדעת גם את תקופות יוליוס קיסר, המכונות לאותן של שמואל; ומה ראה אלבירוני לבקשה על-ידי חשבונות ארפים ולטעות בהם, בזמן שהיה יכול לקחתה כהויתה מן המציאות, ולראות שהיא נוטה מן האמת שבעה ימים ולכן מי יודע, אם אין לנו כאן עסק עם שרידי שיטה ישנה, שלא היתה משמשת עוד בימי אלבירוני, ולכן לא היתה ברורה לו כל-צרכה. בין התקופה הזאת ובין אותה של רב אדא היה באמת הבדל של שני שבועות, אבל ההבדל הזה לא היה במעשה, שהיתה אחת מן התקופות מתאחרת מחברתה בזמנו של אלבירוני ארבעה-עשר יום, כי אם הבדל בעיון, שבשעור כזה היו נבדלות זו מזו

בשעת הבריא: התקופה הגסה חלה או בתחלת ליל רביעי, שיומו הוא יום י"ט לחדש מרס, בזמן שהתקופה המדקדקת חלה שני שבועות אחריה, בתחלת ליל ד', שיומו הוא יום שני לחדש אפריל. החכם הערבי שמע, שלפי שתי התקופות חלה תקופת ניסן הראשונה יחד עם מולדו, ולא קדמה לו רק בשעור ט' שעות ותרמ"ב חלקים, וסבר שהתחלה אחת לשתי התקופות (בשני לחדש אפריל), ולכן האריך להוכיח שהתקופה הגסה מתאחרת בימיו שני שבועות; ובאמת היו נופלות אז גם שתיים בזמן אחד בקרוב, אלא שבזמן הבריא היו נבדלות זו מזו בשעור הזה. אבל יותר מן ההוכחות האלה, שאין כלן שוות לטובה (ובפרט ההוכחה האחרונה מדברי אלבירוני, שבכל-אופן לא נמלט מטעות בהבנת התקופה שהוא דן עליה, אין בלחה להכריע את הכף, ולא הסאתה כראם כסמך וסגוף בלבד, תוכיח חזונו של העיון אשר לפנינו, הנושא בליו חותם זמנו, ראשית ההחדשות המדעים, בטרם הספיקו עוד להכות לרש באדמת-מטעם החדשה; כי גם התקופה גם המולד נוטים בשעור מקום מן האמת, והוא הדבר, שבעל הברייטא, גם בעל פרקי רבי אליעזר, שנשענו בחשבונותיהם על העיון הזה, קובעים את מולדותיהם, כדרך כל הקדמונים, בתחלת ליל רביעי, ואינם מכניסים את-עצמם כלל להגבילים בשמות, כי ידעו בעצמם, שאין יסודות החשבון שבידיהם מספיקים למצות אותם בדיוק הראוי. ולכן קרוב הדבר, שגם במחזור העבור לקחו להם ליסוד את שנת-החמה במדתה הגסה, שס"ה יום ורביעי, ואת מדת החדש כ"ט י"ב ת"ת בקרוב, לא את מדת התקופה המדקדקת של "רב אדא" ולא את מדת החדש המדקדקת של הפרכוס, שלמדו אותן אחר-כך מספר אלמגסטי (1).

ה. סדור שנות העבור במחזור של י"ט שנה. בראשית התקופה הזאת, האחרונה בדברי ימי-העבור, היה גם זמן המעבר ממחזור של פ"ד שנה למחזור בן י"ט; ולכן נזכרו שניהם בפרקי רבי אליעזר (2).

(1) המחזור הגס הזה, שמדת החדש עולה בו לכ"ט י"ב ת"ת בקרוב, נתקבל כידוע אצל הנוצרים בועד הניקאני בשנת 325 למנין הרגיל. אבל בזמן שאצל היהודים לא שמש אלא זמן קצר (ולכל-היותר כתשעים שנה), עברו עליו אצל הנוצרים יותר מאלף וחמשים שנה, עד שנתעוררו על חסרון דקדקו בפעם הראשונה בשנת 1382, ועוד מאתיים שנה, עד שנתקן על-ידי האפיפיור גריגור בשנת 1582; וכנסית-הנוצרים המזרחית קובעת עד-היום את מועדיה על החשבון המשמש הזה.

(2) בפרקי רבי אליעזר (סוף פ"ח): "בראש חדש ניסן נגלה הקדוש ברוך הוא על טשה ועל אהרן בארץ מצרים, והיתה שנת ט"ו של מחזור הגדול של לבנה, שנת י"ז למחזור העבור". הדבר ברור, שמתחזור העבור הוא מחזור של י"ט, ששנת יציאת מצרים חלה בו, לפי מנין וי"ד, בשנת י"ז. ובשם "מחזור גדול של לבנה" הפונה לפירדעתי לתקופה בת פ"ד שנה, או של ארבעה מחזורים בני כ"א שנה, שהשתמש בהם בעל הפרקים (שם), ושיתבאר ענינם בפרק המהזורים, אלא שמחזור הגדול הזה נחשב לפי מנין המוסיפים שתי שנים על שנה עולם (עין האריך בריאת העולם, סמן ז), ששנת יציאת מצרים נופלת בשנת כ"א תנ"א למנינם, והיא שנת ט"ו למחזור הגדול הזה.

בזמן שבביתא של שמואל נזכר רק הראשון, ובמשנת רב אדא, המאחרת ממנה, רק האחרון בלבד (עין למעלה, סמן ד). באותו זמן נשנית הברייתא, שנודעה לנו בראשונה מדברי ב. ל. יסוד עולם (מ"ד, ס"ב): "כי הא דתניא, שנות העבור שלש שנים, שלש שלש שלש, שנים שלש, דברי רבי אליעזר; וחכמים אומרים, שלש שלש שנים, שלש שלש שלש, שנים שלש; רבן גמליאל אומר, שלש שלש שנים, שלש שלש שלש, שנים שלש. הברייתא הזאת היה מקומה בפרקי רבי אליעזר, וכן מצא החכם צונץ ב"יסוד עולם" כתב-יד: "כי הא דתניא בבבלייתא דרבי אליעזר" (צונץ, געזאממעלטע שריפטען, 248, III). וכן מצאתי דברים אלה בכתבם בספר-העבור לרשב"ם (כ"י גינצבורג), ונאמר שם: "ועוד תניא בבבלייתא דרבי אליעזר" (עין, המבשר, שנה ב, הוספה לגליון ה-1). ובפרקי רבי אליעזר הגרסה משנה ומקטעת, וזה לשונה: "מחזור העבור י"ט שנה, ושבעה מחזורים קטנים יש בו, יש מהן משלש, ויש מהן משנים. שלש שנים, שלש שלש שלש, שלש שנים" (סוף פ"ח). דברים אלה הם דלא כמאן, והשנות מספר-שלש ארבע פעמים רצופות תמוהה היא 1). וכבר שערתי במחלקת רס"ג (צד 87), שהנוסח הנכון בפרקי ר"א הוא כמו שהובא בשם בדברי הישראלי והרשב"ם, אלא שאחד מן המעתיקים דלג בהם ממלת שלש למלת שלש, ויצאה לו הנוסחה שלפנינו, שחמשת מספריה הראשונים הם מדברי רבי אליעזר ושנים האחרונים מדברי רבן גמליאל.

המעברים האחרונים, שחיו בארצות-המערב, חושבים, שמספרים אלה מתחילים מראשית המחזור (ומוצאי עבור של סוף המחזור שקדם לבריאה), ומקבוצם יצאו לנו בסדרן, זו אחר זו, כל שנות העבור לפי מקומן במחזור (שהם מונים, כמובן מעצמו, כמנהגם ממולד בהר"ד); ולפירוזה יצא לנו לדעת רבי אליעזר הפמן גה"ח אדו"ט, לדעת חכמים גו"ח אדו"ט, ולדעת רבן גמליאל גו"ח אדו"ט. כך הבין את הדברים בעל "יסוד עולם", שהוסיף על סוף דברי הברייתא: "שהוא סדר גו"ח אדו"ט האמור, והלכת כרבן גמליאל".

ונראה, שלא היה המחזור בן י"ט שנה נחוג עוד בזמנו של בעל "ספר יצירה", כי אלו ידע את המחזור הזה, שיש בו י"ב שנה פשוטות ושבע מצולות, היה יכול להשתמש בו כדוגמה דרושה מאד לחפצו, לייב פשוטות וז' כפולות שבאלף-בית, דוגמה יפה מצד אותן שחביא.

ומצאתי רמז יפה למחזור הזה (מי איכא מידי דלא רמיזא באורייתא) אצל הקראי בעל גן עדן (סוף ענין הבדל שנה משנה), שהמקרא הראשון שכתורה הוא בן ז' תבות והאחרון בן י"ב, אולם הרמז הזה לא צפת על אדמתו, ונזכר כמה מאות שנה לפניו בספר-העבור לרשב"ם, שחבאתי בפנים (עין במבשר, שם).

1) רמ"ש (ב"היונה", 15) משער, שצ"ל: שנים שלש. ובפרי"א כ"י, שחיה ביד תר"א עשטיין, כתוב: שלש שנים, שלש שלש, גו"ח י"א י"ז י"ט שנים שלש (מקדמוניות חיבורים, צד 21). אם נשמיט מתוך המאמר את הסמן גו"ח י"א י"ז י"ט, שהיא בורא הוספה מאוחרת, ונוסיף לפני הפמן את המלה שלש, יהיו הדברים מכוונים עם דעת רבי אליעזר ביסר"צ.

דברי ימי-העבור האחרונים

וכן אמר עוד לפניו הרשב"ם: „וקיימא לן כרבן גמליאל בכל מקום“ („המבשר“, שם) (1). וכן הבין רמב"ם ש („היונה“, צד 20). הר"א שווארץ („דער יודישער קאלענדאר“, צד 78). הר"א עפשטיין („מקדמוניות היהודים“, צד 18). רצ"ה יפה בהערותיו ל„מאור עינים“ (נרשה, תרנ"ט, צד 278). ולפי-זה היתה מחלוקת בין החכמים בסדור שנות העבור, וגם אפשר היה לתת טעם לדעות החלוקות (2). אבל כל חכמי המעברים אשר במזרח יש להם דרך אחר בהבנת דברי הברייתא הזאת; וכשם שמצאו אחיהם שבמערב, המונים מבהר"ד, את סמן העבור שלהם, גו"ח אדו"ט, בדברי רבן גמליאל, כך מצאו הם, לטי מזנים ממולד וי"ד, סמןם בהז"י גו"ח, בדברי רבי אליעזר. כבר הבאתי (בתאריך בריאת עולם, סמן ז) את דברי בן עלאן, האומר: „ודע, כי חכמים הראשונים היו נוהגים בעבור גבטב"ג, והאמצעיים נהגו אדו"ט בה"ז, וחכמי הדור נהגו בהז"י גו"ח. כי הראשונים היו משליכים משני בריאת עולם שנים שנים... והאמצעיים השליכו שנה אחת... וחכמי הדור הזה לא השליכו מאומה ונהגו בהז"י גו"ח; וכולם חוזרים על טעם אחד“ (3). והסופר הערבי אלבירוגי יזכיר גם הוא את שני המחזורים

(6) יש מן המעברים, שאינם מעתיקים מדברי הברייתא אלא דעת רבן גמליאל בלבד, האמנות לפי הבנתם, כאמור, לסמן גו"ח אדו"ט שלנו. ככה נמצא בספר-העבור משנת ה"א ס' (כ"י, ברלין, סמן 221) הלשון: „וכן מצונו בברייתא, כיצד מעבירין? שלש שלש שנים“ (עין רשימת רמב"ם, נה, II), ובספר „הכמת המזלות“ (צד 62): „ותנן בר"ה (בברייתא?) שנות העבור ר"ג אומר שלש שלש שנים שלש שלש שנים ושנים וסמן גו"ח, י"א י"ד י"ז י"ט ובקיצור גו"ח אדו"ט“.

(2) בשנת ט"ו למוחזר תפול תקופת ניסן, לדעת רב אדא, ט"ו ימים ג' שעות ועוד לאחר המולד, ובכל-זאת אין אנו מעברים את השנה, כאשר יאמרו המעברים, מפני שיום תקופה מתחיל. אבל לפי דעת חכמים יום תקופה גומר (עין סנהדרין, י"ג, ע"א), ולכן צריכה שנה ט"ו להעבר. קשה הרבה יותר להבין דעת „רבי אליעזר“, המעבר גם את השנה החמישית, שהתקופה מתאחרת מן המולד רק י"ג יום שעות ושמות בקרוב, והתקופה האמיתית אינה מתאחרת כ"אם עשרה ימים וט"ז שעות.

אבל ראוי להעיר, שהנוצרים בקביעת פסחם משתמשים בסמן גו"ח אדו"ט — והראב"ע נותן להם סמן: והיו כלא היו (ספר-העבור, דף ו, ע"ב). ויש לפי זה מקום לאמר, שבעלי דעה זו המיחסת לרבי אליעזר היו נוטים לקבל את המחזור הזה, שמצאוהו מוכן ועומד לפניהם.

(3) עזבתי פה את הטעמים שנתן בן עלאן לחלופים אלה (משנת הבריאה ומשנת המבול), וכתבתי במקומם נקודות, מפני שערכב בטעות שני דברים שאין להם קשר זה עם זה, ולא הבדיל בין מנין בני בבל ובין מנין בני ארץ-ישראל. שנת המבול כבר נגרעה במנין הבריאה של בני בבל, כאשר יאמר רס"ג כשם „אחרים“, וכן יחשב גם קרקסאני גרעון שנת המבול לטעות לבני בבל, שהוא הולך אחריהם במנין הבריאה (תאריך בריאת העולם, סמן ח), וכן כבר נגרעה אצלם שנת הבריאה על-ידי שהם מתחילים מנין הבריאה ממולד וי"ד. וכן אנו שומעים מפי רב האי ואלבירוגי וגם מפי בן עלאן בעצמו, שהפוחתים שנה או שנתיים מוחתים אותן מסמן בהז"י גו"ח, שהוא סמןם של בני בבל; ובאמת אותם המדברים על גרעון שנת הבריאה ושנת המבול, הם בני ארץ-ישראל, המוסיפים שנה או שנתיים על מנין בני בבל, ולכן הם אומרים על בני בבל, שפחתו אותן משנות העולם, וחם (בני ארץ-ישראל) חוזרים ומשלימים אותן, על-ידי שהם מוונים שנות העולם מבהר"ד או מד' כ' ת"ח (עין תאריך הבריאה בכל המקומות שהוזכרו).

בה"י גוי'ט ואדו"ט בה"י - היוצא מן הראשון על ידי גרעון שנה אחת - שהיו נוהגים לסי' דבריו בטוריא ומוסיף ואומר: ויש עוד חכמים אחרים הגורעים שתי שנים משנות היצירה וחושבים על פי הסימן גבטב"ג או גה"ח אדו"ט, ואומר, שנתפסע ביותר והוא חביב ומקבל אצלם, מפני שנתיסר על-ידי חכמי בבל. ואלבירוני עורך שלשת המחזורים בשלשה עגולים זה לפנים מזה, להראות שאין הבדל ביניהם במעשה ושלשתם אחד הם, אלא שהשני פותח שנה אחת והשלישי שתי שנים משנות היצירה, שהראשון חושב להן (בגוף הערבי, צד 156, ובתרגום האנגלי, צד 165). והדברים מפלשים עוד יותר בתשובת רב הא"י גאון, הנותן טעם לכל אחד משמנים אלה. כי אחרי שאמר על החושבים לפי סמן בהז"י גוי'ט, שאחזו את השנים כתקונן ולא פחתו ולא הותירו (כדרך שכתב כך גם בן עלאן), הוא מוסיף ואומר: ואלו אמרו, כיון שבשביל עבור השנה מחזור זה, נקרב את הדבר, ונפיל מן העיקר שתי שנים (ו) ונתחיל משנה כבושה (שנת עבור) ונהגו אדו"ט בה"י. ומהם אמרו, כיון שאנו צריכים להראות את הלמד, איך אנו מקרבין שנת הלבנה לשנת החמה בהאסף היתרונות, טוב לשום מעמד אחד שיבין את הדבר ונהגו ג"ב גג"ג ב"ג" (תשובת רב הא"י מובאת בספר העבור להנשיא, צד 97).

הנה לפנינו שלשה חכמים מבהקים, שהיה הסמן ג'ב'ט'ב'ג' נוהג ביניהם, אומרים פה אחד על סמן העבור שבידינו (בהז"י גוי'ט למונים ממולד וי"ד, גוי'ט אדו"ט למונים מבהר"ד) כי אחד הוא עם סמן גבטב"ג, המושם בפי רבי אליעזר, ולא כאשר יחליטו חכמי המערב, שהוא מכון לסמן גג"ב גג"ב המיחס בברייתא לרבן גמליאל. דברי מי משני מחנות חכמים אלה מחזירים יותר בהבנת הברייתא? נוטים היינו לבכר את דעת חכמי המזרח על-פני חכמי המערב, הרחוקים יותר ממיסדי העבור במקום ובזמן. אבל נפלא ממנו לפרנס על-פיהם שתי הדעות האחרות אשר בברייתא. הסמן גג"ב גג"ב המושם בפי חכמים, אם נמנה תחלתו ממוצאי עבור ראשון, יקבל לפי מנין בני-מזרח את התמונה בהח"י גוי'ט ולמנין בני-מערב גוי'ט אדו"ט, ונמצא בשנת ח' למחזור לפי חשבוננו תקופת ניסן נופלת ס"ז ימים ס"ז שעות תשפ"ג חלקים ל"ב רגעים אחר מולדו. מוזר ומתמיה עוד יותר הוא הסמן גג"ב גג"ב המיחס לרבן גמליאל, המקבל לפי חשבון בני-מזרח את התמונה בהח"י גוי'ט ולחשבון בני-מערב אדו"ט אדו"ט; וזרות כפולה בדבר: שנת א' לחשבוננו, שתקופת ניסן חלה בה ס' תרמ"ד לפני המולד, היא מעברת ושנת ח', שחלה בה ב"י למולדו, היא פשוטה, - דברים שאין להעלותם על הדעת.

(1) שתי שנים מקטעות, מחצית השנה מניסן של בריאה עד תשרי של וי"ד, ושנת שאחריה. אבל אפשר גם-כן, שהלשון הזוה, ונפיל שתי שנים" אין מקומו כאן, כראש לחלן אחרי המאמר. טוב לשום מעמד אחד וכו', ואז יהיו הדברים מכוונים על בן עלאן ואלבירוני.

מצד אחר אנו רואים, שבני-מזרח היו משתמשים בשלשה מחזורים שונים זה מזה למראה-עינים, ובאמת אינם נבדלים אלא בהתחלת מנינם. דבר זה יוכרנו את אשר שער כבר החכם רעבענשטיין (אהרן בערנשטיין) ששלשת המחזורים השונים בברייתא מחזור אחד הם, אלא שמתחילים מומנים שונים, כי יש במחזור י"ט שבעה מחזורים חלקיים, שלשה משלש שלש, אחד משתי שנים, שנים משלש שלש, ואחד משתי שנים (היונה", צד 34); ומי יודע, אם לא כך הבינו חכמי המזרח את דברי הברייתא. אך מה הם הומנים, ששלשת הסמנים מתחילים מהם? אולי אין אנו צריכים לחפש הרבה, והם התאריכים השונים שהיו נהוגים בישראל מאז. הסמן הראשון השנוי בברייתא גבטב"ג, או גה"ח אדו"ט לפי אלבירוני, כבר שמענו עליו, שהוא מקנן עם בהו"י גו"ח של אנשי מזרח, אלא שהתחילו אותו, מטעם שכתב רב האיי, לא משנה ראשונה של בריאה, כי-אם ממוצאי עבוד הראשון. השני, המושם בפי "חכמים", מקנן הוא עם תאריך השטרות (המתחיל לפי חשבוננו בשנת ג"א ת"ן) ועם תאריך החרבן (המתחיל משנת ג"א תת"ל) בשנת י"א למחזור, המעברת, וכאשר התחילו למנות, מטעם האמור, משנה שאזריה, ממוצאי עבוד, יצא להם הסמן גג"ב גגב"ג או גו"ח אדו"ט. הסמן השלישי, גג"ב גגב"ב של רבן גמליאל, כבר הכירוהו הישראלי והבריו שהוא גו"ח אדו"ט של אנשי מערב, שמתחיל גם הוא ממוצאי עבוד (1).

(1) גם החכם קה"ל הניח הנחתן בברייתא הזאת, שד"ק ידברי הירושלמי, מגיע בחקירותיו לתיאור נפלאות. מחליט גם הוא, שסמנים של "חכמים" ושל רבן גמליאל סמן אחד הם, אלא שבבדלים זה מזה בהתחלת מנינם. בסמנים של "חכמים", גו"ח אדו"ט, הוא רואה את ההנחה הכנענים (כלא היה ולא נברא, ונולד לו רק בדמיונו, כאשר יחבאר בפרק מחזור העבור). המתחיל משנה ראשונה לגבונאסר (747 לפני המנין הנהוג, ג"א י"ד ליצירה), ושנות העבור בו הן (לפי דעתו) גו"ח אדו"ט. "חכמים" קבלו את המחזור ההוא כמחזור אצל הבבלים, בלי שנה בליס הוא, ורבן גמליאל העתיק את התחלתו לשנה ראשונה של גלות בבל (שהיתה לדבריו לא בשנת 586 לפני המנין הנהוג, כי-אם בשנת 587, או ג"א קע"ד). ועל-ידי כך נשתנה לו הסמן גו"ח אדו"ט לגו"ח אדו"ט (לעשרהפוך דער יידישען כרפנאָלָגִיע, צד 356). אך כאשר הגיע לשיטת רבי אליעזר – היתה מבוכתו. בראשונה חשב, כי גם סמנו אחד הוא עם שני הסמנים הקודמים, אלא שהוא מתחיל שלש שנים אחר גלות בבל; אבל מפני שלא מצא בשנה הזאת כל מאורע חשוב, שיוכל להיות סבה להתחיל ממנה מנין אחר, גמר אחרי-כן אומר, שמחזורו של רבי אליעזר הוא מחזור אחר לגמרי, משנה בפל מחבריו הקודמים, לא כשנים הראשונים שבאמת אינם אלא אחד (אבל מפני-מה נשתנה סמנו של רבי אליעזר מחבריו?), והוא מוצא סבת החלוק בין רבי אליעזר וחבריו במדת החדש, שהיא לפי רבי אליעזר כ"ט י"ב תש"ך ולפי רבן גמליאל "חכמים" כ"ט י"ב תש"ג (שם, צד 371). אבל כל דבריו הם פסומי מלין בלבד, החכם מהלך אינו חושש לפרש לנו באיזה דרך יצא לנו סמן גה"ח אדו"ט ממדת החדש כ"ט י"ב תש"ך, ושני הסמנים האחרים ממדת החדש של כ"ט י"ב תש"ג. ובאמת מדת החדש רחוקה מהיות הסבה הראשית לסדור שנות העבור במחזור, שיותר הרבה משתנה תלוי במדת החדש, תלוי הוא במרחק התקופה מן המולד בראשית המחזור ובתחלת מנינו. וכל מי שיש לו ידיעה מועטת בחשבון, יוכל למצא למדת החדש כ"ט י"ב תש"ך (ובן לכל מדה אחרת) גם סמנים גו"ח אדו"ט וגו"ח אדו"ט וסמנים אחרים כרצונו.

דברי בן על אן, אם נצרך אליהם את דברי רב האיי, פותחים לנו שער, לראות ולהכיר גלגולי צורתם של סמני המחזור, מראשית הוסדו עד שקבל את תמונתו האחרונה. בשעת תקון המחזור, כאשר צץ הצרך לסדר בו את שנות העבור, היתה הדרך הישרה ביותר, המובילה אל המטרה, לקצוב את השנים על-פי מרחקי הזמן שבין עבור לחברו. ולכן אנו רואים את החכמים הראשונים נוהגים בעבור גבסב"ג, או סמנים אחרים השנויים בברייתא, כדי להראות את הלמד, איך אנו משנים שנות הלבנה עם החמה בה אסף היתרונות. אבל לאחר שהנהג המחזור הזה במעשה הפסיד הטעם הזה את פחו, ולמחשבים היה נוח יותר לצין את שנות העבור על-פי מספרים, סדוריים, העוברים על-פני כל המחזור, מראשו ועד סופו. אלא שבתחלה מצאו לנכון להתחיל את המחזור לא בשנת בריאה, כי-אם משנה שלאחריה, מעבור ראשון, לרמוז בזה על ענין המחזור וספתו, שבשביל עבור השנה נעשה; אבל אחר-כך חדלו לחוש גם לטעם זה, ובחרו לתת למחזור התחלה אחת עם שנות העולם, האמצעיים נוהגים אדו"ט בה"ז, וחכמי הדור הזה (מן הבבלים המונים ממולד וי"ד) נהגו בהז"י גו"ח, ואנשי-מערב (המוסיפים שנה אחת על שנות הבריאה) – גו"ח אדו"ט.

ו) סדר הקדוש על-פי חשבון. בדרכים כאלה, הרחוקים עוד מן הדקדוק, היו חכמי הדורות משתמשים עוד זמן מסים. תורת העבור היתה יוצאת כקדם מציון, וסדרי מועדות – מירושלים. מן העת אשר פסק הקדוש על-פי הראיה, ובמקומו בא הקדוש על-פי החשבון, שהיה יכול להעשות בכל מקום, על-ידי כל איש, אשר לא זרו לו יסודותיו, מן העת ההיא אבד לארץ הקדושה ולחכמיה הרבה מערכם וחשיבותם. אולם חכמי ארץ-ישראל, אשר לא אבו להוציא מידם את זכות קביעת-המועדים, שהיתה להם מקדם, השתדלו מצד אחד להחזיק את חשבון העבור בסוד ובצנעא, ומצד אחר לא חדלו להחליט, עד הימים האחרונים, כי גם אחר תקון החשבון – אך ליושבי ארץ-הקדוש המשפט לעבור שנים ולקבוע חדשים. ואפילו נביאים בחוצה לארץ והדיוטים בארץ-ישראל, אין מעברין את השנה אלא על-ידי הדיוטים שבארץ-ישראל (פר"א, פ"ח), וסמיכת הכל, שיקדש ראש הסנהדרין, שהוא ראש הישיבה, אחר אותו החשבון וכו', וכל העושין על אותו החשבון צריכין הן, במצות התורה, לסמוך על דברי גאון החבורה, וכל שהם עושין בכל גליות ישראל, צריכים הם לחשוב, כי מפיו הם עושים. ואם אינם עושים כן, אינם יוצאין ידי חובתן (מגלת רבי אביתר). וכשהיו בית-דין של ארץ-ישראל יושבים בחוצה לארץ, היו הולכים לארץ-ישראל לקדש שם את השנה (עין מגלת רבי אביתר, שהובאה במחלקת רס"ג, צד 34 וצד 150). ובשיטה זו אחז הרמב"ם בספר המצות (עשה קנ"ג) ובהלכותיו (קה"ת, ספ"ה), שקביעת השנה אינה נעשית גם עתה אלא על-ידי בית-דין שבארץ-ישראל, וזה שאנו מחשבים בגולה כל אחד במקומו אינו אלא לגלוי מלתא בלבד. וכאשר נראה עוד להלן, היו בני

בבל, שבכל-אופן לא היו נופלים מהם בחכמה ובמנין, מקבלים קביעת המועדים של חכמי ארץ-ישראל; ועוד בתחלת המאה השביעית לאלף החמישי לא חשבו לטול גדלה לעצמם בדבר הזה.

אבל גם בארץ-ישראל עצמה לא היתה הרשות לכל הבאים בסוד העבור, להשב מועדות ולהודיעם בעם. חכמי ארץ-הצבי מתחו את דרשתם: „מה אתם בית-דין אף לדורות בבית-דין“ (מכילתא, פרשת בא) אף על הקדוש על-פי חשבון. וכשם שבזמן הראיה לא היתה קביעת החדשים והשנים יוצאת אלא מבית-דין הגדול, כך גם לאחר תקון החשבון לא היו סדרי מועדות יוצאים אלא מיד בית-דין.

ובאמת היתה מסירת החשבון ביד כל איש יכולה להביא קלקול לא מעט בקביעת המועדות. כי כל איש אשר סגל לעצמו את כלליו וידע את היסודות הראשונים בחשבון, אף שהוא בור ועם-הארץ לשאר דברים, היה בכחו להשב את המועדים ולפרסם אותם בקהל, וכדרך שאנו רואים גם היום לוחות-השנים יוצאים לאור, מבלי אשר נדע מי אביהם. דבר כזה יכול הית להביא את העם להקל במועדות ובקדשתם; ובשעה שקביעת השנה לא היתה מברעת על-פי הכללים, שהיו נוהגים בפרק ההוא, והיתה תלויה בשקול הדעת (עין להלן, סמן ח וי"ב), לא יכלו הקהלות להמלט מפרוד הדעות במחלקות. גם מקום היה לדאג, פן יטעה אחד מן המחשבים ויכשיל את הרבים⁽¹⁾. אבל חכמי ישראל שקדו על תקנת המועדות, שלא יהי כל הרוצה לטול את השם בא ונוטל, וגם אחרי שנתקן החשבון היו סדרי מועדות יוצאים מידי נעד מיחד לכך, כדרך שהיה הדבר בזמן הקדוש על-פי הראיה. וכדי להעלות את ערכו בעיני העם, הגדילו מספר חברי הועד, ותחת אשר לפנים היו מקדשים את החדש בשלשה, ובעבור השנה היו פותחים בשלשה וגומרים בשבעה, הגדילו עתה את מספר החברים לעשרה, שנאמר: אלהים נצב בעדת אל, ואין עדה פחותה מעשרה; ואם נתמעטו מביאים ספר-תורה ופורשים אותו לפניהם (פרקי ר"א, פ"ח). מספר עשרה של אנשי הועד, שהוא מספר זוגי, מוכיח עליהם, שלא נכנסו לכאן לשאת ולתת בדבר, אם יש לקדש את החדש ביום זמנו או ביום עבורו, או אם ראויה השנה להתעבר אם לא, כדרך שהיה הדבר בזמן שהיו מקדשים על-פי הראיה ועל שלשת הסמנים, כדי להכריע את הדבר ברוב דעות, שהרי כלל גדול בידינו, שאין בית-דין שקול. הועד הזה שאנו רואים נתאסף באן לשם פונה אחרת, לפרסם ולהודיע ברבים את משפט השנה וקביעת המועדים, שכבר נעשתה ונגמרה אצלם קדם-לכן; וככל דבר שבקדשה עשוהו בעשרה. יכולים אנו להתליט, שהיו בקרב הועד אנשים מיחדים לכך,

(1) משיגו של בן מאיר, בבואו להראות על-פי קביעת השנים שעברו את בטול שיטתו, קרים על-כנס עשר שנים, שנקבעו לפי מולדותיהן כנגד כלל אמר"ת במר"ת, ובמספר המועט הזה טעה בחשבונו כמה פעמים (עין „מחלקת“, צד 82, בהערה). ואם כך ארע לאיש מתגורר במלאכתו, לאנשים שאינם בקיאים ורגילים בחשבונות כאלה על אחת כמה וכמה.

בקיאים בחשבון. שהיו מחשבים את קביעת המועדים מראש. עקבות בעלי-חשבונות כאלה כבר אנו מוצאים בירושלמי (סוכה, פ"ד, סה"א): "רבי סימון מסקד לאילין דמחשבין וכו'"; ובימים האחרונים, בזמן מחלקת בן-מאיר, אנו שומעים אחד ממשיגיו, שכפי הנראה מדבריו זו היתה אמנותו, אומר: "ואם הוא כדבריו, למח לישראל חכמים ואנשים לחשב מולד לבנה לקבוע מרחשון וכסלו כפי המצאו וכו'" (מחלקת רס"ג, צד 87). ועל יסוד תוצאות חשבונם – שקרוב מאד, שהיה נבחן ונבדק על-ידי אנשים שונים כדי להיות בטוחים מטעות – היה הועד מתאסף להודיע את הדבר בפומבי ור"ב עם.

ופרסום קביעת המועדות בדרך כזה לא היה כעין כרוז בית-דין, שחזני הפנסת מודיעים בשמם, כי-אם מין עבודה קדושה, ערוכה ברגש נעלה, בכונת הלב ובהתרוממות הנפש. הנאספים, וגאון החבורה בראשם, נעשים כמין גרן עגלה¹, יושבים בכבד-ראש, גדול לפי גדלו וקטן לפי קטנו, ומכונים לבם לאביהם שבשמים². יודעים הם, כי נאספו ובאו הנה, לעשות רצון קונם ולקדש את מועדיו, אך מחשבה אחת ממלאה את כל קרביהם – שמירת חקי ה' וקיום מצוותיו – עד שהם שומעים בחדרי-לבם כעין קול ממרום, המבשרם, כי רצה אלהים את מעשיהם, וכי הסכימה דעתם לדעת המקום. כובשים עיניהם למטה לארץ, ונושאים כפיהם לאביהם שבשמים, וראש הישיבה מזכיר את השם, ושומעים בת-קול שצווחת ואומרת: ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר, החדש הזה לכם³ (פר"א, שם)². סדרי מועדות, שנקבעו בדרך כזו, היו חכמי ארץ-ישראל מכריזים בר"ב עם, בקבוצ כל ישראל בחג הספות⁴, ביום הושענא רבה (עין להלן, מחלקת בן-מאיר), ושולחים אותם לאחיהם שבגולה⁵.

ו. השתלמות חכמת-התכונה בארצות ערב. העתקת ספר אלמגסטי לערבית. פעלת הספר הזה על חשבון העצור ופרסומו. אולם לא עברו שני דורות, והנה נהיתה עוד פעם אחת חדשה בסדר העצור ופני הדברים שנו לגמרי וקבלו את צורתם שלפנינו. חכמת התכונה, אשר נטעה גם שרשה באדמת ערב, מהרה מאד לשגשג ולהתפתח עד להפליא. אחרי העתקת הספר, סינד הינד⁶ משפת הדו, בא תמור

(1) לגרן עגלה זו כונו גם בברכה שתקנו לסעודת העצור: "אשר בעגלה גדל ודשן, הדרם ולמדם זמני חדשים, טעם ירח צלל לבנה, מינה נבונים סודרי עתים, פלס צורני קצי רגעים, שבהם חקן אותות חדשים ומועדים וכו'" (מסכת סוברים, פ"ט, הלכה ט, לפי תוצאת הר"י מילער שהדפיס על-פי כתב-יד שונים).

(2) ובעל הפרקים מוסיף: "ובעוון הדור אינם שומעים כלום".

(3) המנוג, לקבוצ את המועדות בועד בית-דין ובהשתתפות ראש-הישיבה, היה נהוג עוד ימים רבים אחר-כן, כאשר אנו שומעים מפי בעל "לקח טוב", שאחרי שהביא את דברי המכילתא: "מה אתם בית דין אף לדורות בבית דין", הוא מוסיף ואומר: "כך עושים בארץ ישראל לפני ראש הישיבה" (פרשת בא, פסוק החדש הזה לכם).

להעתקת ספרי החכמה של היונים. לא עברו ימים מועטים, והספר הנכבד, אשר ממקורו שאבו כל חכמי הדורות הבאים, משך אלף וארבע מאות שנה – עד קופרניקוס – הוא ספר אלמגסטי, שחברו התוכן תלמי, נעתק מיונית לערבית. תרגום הספר הזה נעשה בראשונה בימי המלך הרון אל-רשיד (מלך משנת 786 עד 809), בפקדת משנהו יחיא אבן כליד, והגה ונתקן על-ידי חכמים שונים עוד בימי ממשלת המלך הזה, וגם בימי בנו אל-מאמון, עד שיצא באחרונה בצורתו שלפנינו (עין קנטור, פאולעזונגען איבער געשיכטע דער מאטהעמאטיק, מהדורה שלישית, 702, ו. הספר הזה, אשר חכמי הדור הרבו להגות בו בשום לב, השפיע בלי-ספק השפעה גדולה על חכמי ישראל שבאותו הדור, ועל-פיהו אֶזְנוּ, חקרו ותקנו את יסודות החשבון שבידם, ונתנו לסדר העבור בחתום האחרון אותה צורה שבידינו, כאשר נראה עוד להלן (סמן י').

אולם נטעי החכמה והמדע, ככל הנטיעים היפים, דורשים אדמה פורייה לגדולם, אור שמש ואויר נעים ותנאים אחרים מסגלים להתפתחותם. כל אלה חברו בארץ בבל, וביותר בעיר-הבירה בגדה, מקום מושב מלכי בית עבאס, אוהבי חכמה ומוקירי דורשיה. שמה נהרו כל שוחרי תושיה וכל בעלי כשרון לרוות צמאונם, לקחת לקח מפי סופרים ומפי ספרים, ולהתענג על שכירות החמדה, אשר נאצרו בה ביד חרוצים⁽¹⁾. ובני עליה, אשר נשאם לבם לבוא בסוד הבריאה ומסתרי בנין-העולם ומהלך המאורות והכוכבים, מצאו להם ידים להשקיף ולהתבונן על צבא השמים, ממרום הפחונים הגבוהים והנשאים, אשר הקימו מושלי הארץ ועשירי עם, ולעין עליהם על-ידי כלים מיוחדים ומכשירים מדקדקים, שהגיעו כבר בימיהם לידי שלמות מסימת. בבגדד היה מקום המאור הגדול, אשר שלח קרני הודו עד קצות כל ארצות הערביים. אולם חק הוא בטבע קרני-האור, שהן הולכות הלך ורפה, ככל אשר תרחקנה ממקורן – לפי מרָבְּעִי מרחקיהן בחלל העולם הריק והפנוי, ובמדרגה גדולה יותר הרבה, באויר הגס הבולע אותן אל תוכו. זה חק הזה שורר במדה כפולה ומכפלת באור הרוחני, במאור של תורה וחכמה, שמרחק המקום, וגסות האויר הרוחני, המקיף אותו מסביב, עומדים וחוצצים בעד קרני האור, כאספקלריה שאינה מאירה וכמחיצה של ענן וערפל.

והחלוקה המשנה הזאת, בחזק אור-המדעים ורפיונו, הראתה פעלתה גם על התפתחות סדרי העבור, ועל נקדת המרכז, אשר משם יצאה תורת קביעת-השנים לישראל. חכמי ישראל אשר בבבל הביטו תמיד מאז, כאשר אמרנו, בעין רעה על יושבי ארץ-ישראל, שהיו קטנים מהם בחכמה ובמנין,

(1) אחד מן התנאים הראשיים בספר ברית-השלום, אשר כרת אל-מאמון עם מיכאל השלישי, קיסר ביזנטית, היה, כי ימציא לו חקיסר מספר גדול מספרי חכמת יוון, להעתיקם לערבית (עין זוטער, געשיכטע דער מאטהעמאטישען וויסענשאפטען, מהדורה שנית, 126, 1).

The Jews in Egypt and in Palestine under the fatimid caliphs, page 52

(1) ואני מביע פה מקרב לב עמק את תודתי להכם הנכבד הזה, על חסדו אשר הטליא עמדי, ובהשחללות ידידי המנוח הרש"א פוזננסקי הואיל להמציא לי את חמרגלית היקרה הזאת, עוד בטרם הוציאו אותה לאור בין יתר התעודות, אשר נכונג לבוא בדפוס כעין חלק שני מספרו. ואולי כבר הופיע הספר הזה, אבל אנכי לא זכיתי עוד לראותו, ולכן אין בידי לצין את המקוב, ששם ימצא מכתב ראש-הגולה.

ערבה, דלא לית[ר] מי ערבה בשבתא – ולא סגיא דלא לשוינן לירחי חסירין, משום ניסן, דלא ליקלקל סיהרא. ולא [מי] בעיא בהכדין מעשה, דכ[דין] עבדו ושר[ו] לקמי ראש החבורה וב[ני] החבורה, חסירין, [דס]מכינן עליהון, דלא איפשר לשוינן לא כסדרן ולא שלימין, אלא אמילו זמנין, דאי עבדינן כסדרן ושל[ימין] או חסרין דאמי להדדי, ולעולם עליהון סמכינן, דלא ליהוי ישראל אגודות אגודות. ואנא וראשי מתיבאתא ורבנן וכל יש' (= ישראל) אסמיכינן על עיבורא דאישתדר לקמי חסירין... מדברי המכתב הזה אנו למדים כמה דברים נכבדים:

האחד, שעוד בסוף המאה הששית לאלף שעבר היו חכמי בבל בעצמם מודים בפה מלא, שהם כפופים לבני ארץ-ישראל, ומפיהם הם חיים בקביעת המועדות; תחת אשר כשמונים ושש שנה אחרי-כן, בימי מחלקת בן-מאיר, אנו שומעים את חכמי בבל מחליטים, שרק בזמן שהיו מקדשים חדשים על-פי הראיה ומעברים את השנים על שלשת הסמנים (האביב, התקופה ופרות האילן) לא היה לבני הגולה רשות לקבוע מועדות לעצמם, אבל לאחר שנתקן החשבון, ובני בבל בקיאים בקבועא דירחא כיושבי ארץ-ישראל, אין עוד כל הבדל בין בני ארץ-ישראל ובבל (עין מחלקת רס"ג ובן-מאיר, מצד 73 והלאה). וכזאת יאמר גם רב האי בתשובתו (ליק, סמן א), שרק העבור שיש בו שנוי מן המסרת (מן החשבון) אינו נעשה אלא בארץ-ישראל, אבל עכשו, שאין לבית-דין של ארץ-ישראל לפחות או להוסיף, אלא אוחזים כמונו מה שבסוד החשבון, מפי משה רבנו מפי הגבורה, ואנו יודעים גם-כן בקבועא דירחא, יד הכל שוה בו. ואנו עושים שני ימים טובים רק משום ששלחו מתם: אל תשנו ממנהג אבותיכם (עין מחלקת, צד 148).

הדבר השני, שעוד באותו פרק היו יסודות חשבון העבור משני מאותם שבידינו, ובשנת ד"א תקצ"ו היו מרחשון וכסלו חסרים, בזמן שלפי חשבוננו היו שלמים.

הדבר השלישי, שחשבון המולדות גם הוא היה נוסה מחשבוננו, ומולד ניסן ד"א תקצ"ו היה אז ביום ג' בד' שעות, בזמן שלפי חשבוננו חל ביום ג' ט"ו תתס"א.

והרביעי, שלפי כללי העבור שהיו נהוגים אז, אפשר היה לפעמים לקבוע את השנה בשני דרכים, שהיו שניהם כאחד טובים, ובבית-דין שבארץ-ישראל עשו את קביעת השנה לפי ראות עיניהם, וגם חכמי בבל לא היו מהרהרים אחריהם, ואפילו זמנין, דאי עבדינן כסדרן ושלמינן או חסרין דאמי להדדי, לעולם עליהון סמכינן. על-פי יסודות החשבון שלנו, מקרים כאלה נמנעים בהחלט.

סבת החלוקה בקביעת השנה מבארת. מיסודות חשבון העבור המצויים בידינו יוצא כתולדה מחיבת, שאם חל מולד תשרי בשנה מעברת ביום ו' (הפסול לקביעת ראש השנה) קדם כ' שעות ותצ"א חלקים, אז תהיה קביעתה זחג, ומרחשון וכסלו שניהם חסרים, ואם יחול מכ' שעות ותצ"א

ומעלה, תהיה קביעתה זשה, וחדשי מרחשון וכסלו שלמים. ומפני שמולד תשרי של שנת ד"א תקצ"ו (ז) חל ביום ו' כ"ב תרס"ח, בהכרח קביעתה זשה; אבל לפי חשבון של אותו הזמן חל המולד ביום ו' וי"א שעות בקרוב, כתשע שעות וחצי קודם גבול השלמים, ולכן עשו מרחשון וכסלו שניהם חסרים.

דרך חשבוננו זה נשען על גבולי „ארבעת השערים“, שיתבארו עוד לפנינו, שקרוב מאד לודאי, שלא היו משתמשים בהם עוד בזמן שנכתבה בו אגרת ראש-הגלות. אבל אפשר להוכיח קביעת ז"ל בדרך פשוטה מאד, אשר בלי ספק היתה יקנו לחכמי העבור בדור ההוא. לא נוכל לדעת אל-יכון את מדת חדש הלבנה שהשתמשו בה חכמים אלה; בכל-אופן אין בכח ההבדל הזה לפעול כל פעלה בנדון שלפנינו. כי אם חל מולד תשרי של שנת ז"א תקצ"ו קרוב ל"א שעות ביום ו', הנה נפל מולד תשרי בשנת ד"א תקצ"ז שאחריה ביום ה' בשמונה שעות בערך, ביום כשר וכעשר שעות קודם הצות היום, וראש השנה נקבע ביומו ובין ראש השנה שקדם לו חמשה ימים, ואי-אפשר לשנה שתקבע אלא חסרה; וכדרך שלפי חשבוננו הדבר להפך: מולד תשרי חל בשנת ד"א תקצ"ז ביום ה' כ' שעות וקי"א הלכים, ונפסל משום מולד זקן, ונדחה ליום ז', ונמצא בין ראש השנה לחברו שבעה ימים, ואנו זקוקים לעשותה שלמה.

אבל תחת הוכחה זו, שפה היו משתמשים חכמי העבור גם בארץ ישראל וגם בבבל, כאשר נראה במחלקת רס"ג ובן-מאיר, יאחז בעל המכתב בדרך אחרת, המזכרת לנו מיד דברי התלמוד (ערכין, ט) וסגנונם כצורתם, שאם נקבע את החדשים שלמים, ונעשה ראש חדש ניסן ביום ה', נראה הלבנה יום אחד לפני כן. ואפשר שמצא ראש-הגולה הוכחה זו מובנת יותר לשואליו; גם אין מן הנמנע, שלא ידע הוא בעצמו סגנון לשונם של המעברים בענין זה, מפני שלא היו חכמי בבל בקיאים עוד בזמנו בקבועא דירחא. אבל אפשר גם-כן, שדרך ההוכחות, שאנו מוצאים את חכמי העבור משתמשים בהן במאה השביעית, קדש הוא ומקרוב בא, בסוף ימי ההתנחלות האחרון, לאחר שכבר נתקבלו שעוריו של תלמי, וחשבון המולדות קבל צורה קבועה, לרגעיו ולחלקיו, צורה שאינה עשייה עוד להשתנות. אבל בזמן ראש-הגולה היו משתמשים עוד בסגנון התלמוד.

(1) החכם מאנן השב למשפט, כי זמן כתיבת האגרת היא ד"א תרס"ח לברייתא. אבל מולד ניסן חל באותה שנה ביום ד' י"ח שב"ב, ונמצא חשבון המולדות של אותו זמן נוסה מן האמת בל"ח או ל"ט שעות, — דבר קשה להשמיט. אבל בגמ' המנאח שני המנינים שבאגרת, לשטרות וליצירה, מוכיחה שבנין השנה לברייתא עולם הוא של בני בבל, ושהיא ד"א תקצ"ו למנינה, וכאשר כבר השתנו על זה במאירי בריאה העולם (סמן ז).

והחלוף הזה בקביעת המועדים לא היה היחיד בפרק ההוא. אם חוספת במר"ת של בן-מאיר הולידה חלופים אך לפרקים רחוקים, הנה מובן מאליו, שהבדל של חצי יום צריך להוליד חלופים במספר גדול ועצום הרבה יותר. הימים שאנו עסוקים בהם היו ימי יצירתו ותקונו של חשבון המולדות, שהיה משנה פניו מפקידה לפקידה. בשנת ד"א תקל"ז היה המולד נבדל מחשבוננו בשעור שלש שעות ושליש, בשנת תקצ"ו עלה ההבדל בשעור חצי יום, ובשנת תרפ"ב נשתנה עם מולדנו בדיוק. ולכן לא נוכל על-פי מולד ניסן של שנת ד"א תקצ"ו לקצוב את המולדות ואת קביעות המועדים לאחר לשנים רבות ונסתפק לקצבם רק למחזור אחד, למחזור רמ"ב, בהנחה שלא נשתנה חשבון המולדות הרבה בזמן הקצר הזה. ואלה הם חלופי הקביעות במחזור הזה, בהנחה שכל המולדות קדמו למולדותינו כחצי יום:

שנת היצירה	שנת המחזור	מולד	קביעת השנה
דחקפ	א	ו ט תתרל"ט	זש-זח
דחקפא	ב	ג יח תתלה	הכ-גכ
דחקפב	ג	א ג תרלא	הח-זש
דחקצו	יז	ו כב תרס	זש-זח
דחקצז	יח	א כ קסט	זח-הכ
דחקצח	יט	ג ד תתרמה	גכ-בש

ט. אספה משתפת לחכמי בבל וארץ-ישראל. נטיה מסימת כזאת מן האמת בקביעת המולדות אי-אפשר היה לה להסתיר מעיני החכמים בדור ההוא, בדורו של אל-מאמון, שכבר עמדה אז חכמת התכונה בעצם פריחתה ומדת חדשו של תלמי היתה ידועה אז לכל איש מבין דבר, ותוכני המלך עוד יתרה עשו, ועל-פי השקפותיהם השכילו לקצוב מדת שנת החמת, שנשתבש בה תלמי כתשיעית השעה, והם דקדקו בה כמעט כחוט השערה.

וקרוב היה לראות מראש, שחכמי ישראל הכירו אז בצורך הגדול, להתאסף יחד ולהתיעץ בדבר, להיטיב ולתקן את חשבונות העבור על יסוד הידיעות המדקדקות שנתגלו בימיהם. ועד כזה יכול היה למלאות את תפקידו רק בקחת בו חלק חכמי ארץ-ישראל מזה, שבה היה בידם לעבר שנים ולקדש חדשים, וחכמי בבל מזה, שהיו בידם הידיעות הדרושות לתקון נכבד כזה; ומקום הועד לא היה יכול להיות אחר, זולתי ארץ-הצבי, שנבחרה לכך מימי קדם.

ועקבות אספה כללית כזאת אנו מוצאים במכתב אחד מחכמי בבל אל בן-מאיר, שכתבו בו: „הראשונים היו שולחין ודורשין מרבותינו שלארץ ישראל קביעת חדשי שנה בשנה, לפי שלא היו בקיאים בסדר העיבור כמותן, לפיכך היו כותבין אליהם. אבל מן שנים רבות כבר עלו כמה חכמים מבבל אל ארץ ישראל, ודקדקו עם חכמי ארץ

ישראל בסוד העיבור, ופשפשו וחיפשו בזה, עד שנתבוננו בו יפה יפה וכבר הם קובעים חדשים בבבל זה שנים רבות לבדם, וגם חכמי ארץ ישראל מחשבים וקובעים חדשים לבדם, וכבר בכל השנים האלה עלה חשבונם אחד, לא נמצא ביניהם חילוף, אלא החשבון על מכונו ועל חיקונו, והמועדים מחקדשים חוקה אחת ותורה אחת, מפני שהחשבונות כולם כאחד ניתנו מרועה אחד" (מחלקת רס"ג, צד 74).

מסגנון הלשון, מן שנים רבות, הנשנה במאמר זה פעמים, שקשה לאמרו על זמן ארץ קרוב לשש מאות שנה, שערתי זה-כבר (מחלקת רס"ג, צד 30), שהדברים קולעים אל מעשה שהיה בזמן לא-כביר, כמאה או שמונים שנה לפני-כן, וכאשר יאמר בעל המכתב במרוצת דבריו: "הנה גא יש בישיבות זקנים שהגיעו לגבורות, וגם הוקינו מאד, וכולם אין אחד מהם זוכר, שהוצרכו אנשי בבל לשאול עיבור שנים וקביעת חדשים מארץ ישראל". השערתי זו – שנתקבלה בסבר פנים יפות מאת הר"י מאנן בספרו (שם), וגם הר"א עפשטיין ("הגרן", צד 120) לא יתנגד לה – כתאשרת עתה על-ידי מכתב ראש-הגולה, המודה בפה מלא, "דכהדין מנהגא קא נהיגין אבהתן ומתיבאותא עד הינא", "דכהדין עבדו ושרדו לקמי רא"י וחבורה ובני החבורה", "ואנא וראשי מתיבאותא ורבנן וכל ישראל אטמכינון על עיבורא דאשתדר לקמי חברין", "ושממנה אנו רואים, שקביעת שנה ד"א תקצ"ו היתה משנה מאותה היוצאת מחשבון העבור שהיה בימי ר"ג ובן-מאיר.

כאשר נדקדק היטב במכתב ששלחו חכמי בבל לבן-מאיר, או נראה, כי "החכמים שעלו מבבל אל ארץ ישראל" לא הלכו שמה לקחת מפייהם תורת העבור כתלמידים כפופים, הדנים לפני רבותיהם בקרקע, לה אבק בעפר רגליהם ולדלות מפייהם את הסוד הטמון בהם, כדאם "נדקדקו על חכמי ארץ ישראל (כתהדים העומדים עמם על מדרגה אחת) בסוד העיבור", וגם לא היו עמם בועד הזה, לפי המליצה הידועה, כספיה ש"חג אג נפל, בלי כל חקירה ובדיקה, כדאם כשה, המוציאה את הקטן ופולטת את הסלת, "ופשפשו וחיפשו בזה", "וזכמה יסודותיו מיקרקית ומקנים אל המציאות, עד אשר, נתבוננו בו החכמי שתי הארצות כאחד" יפה יפה!"

מלבד הידיעה הכללית הזאת, לא הגיעו לידינו עד-כנה כל פרטים אחרים על-דבר מעשה הועד, על זילות העבור שנתאשרו או שנתחדשו על-ידו, על ההצעות השונות שנקבעו והנדחו באיספה הזאת, ובכלל על התולדות והענינים שעמדו אז על סדר היום. אין ג. היות המקורים שבידינו מעטים ורוזים, יכולים אנחנו לעשות ל. מנעלות הועד הזה גיור אשר לפי-דקתי לא יתרחק הרבה מן האמת.

במכתב ראש-הגולה אנו רואים, שכללי העצור ומשפטיה, שעל-פיהם נקבעה שנת ד"א תקצ"ו, לא נבדלו כלל מאותם המצויים בברינה

וההבדל בקביעת השנה בא רק מחלוקת קציבת רגע המולד. שקדם
 כי"ב שעות מן היוצא בחשבוננו, ולא הגיע עוד לנביל שלמים. ולכן נוכל
 להחליט, שהיסודות והעקרים, אשר עליהם נשענה קביעת שנת ד"א
 תקצ"ו: ארבע הדחיות, מדת השנים (כסדרן שלמים וחסרים) וסדור שנות
 העבור במחזור בן י"ט שנה, כבר היו בפרק ההוא חתומים וחתוכים, אך
 חשבון המולדות היה עוד רופף בידם ולא ידעו לקצבם כראוי, וכאשר
 יתאונן על-זה כשמונה עשרות בשנים לפני-כן רב אחא משבחה: שאין
 חכמים בקיאים היום בתולדות הלבנה ובדקדוקי סוד העבור (שאלתות,
 פרשת ויקהל). מצד אחר, הנה בעבר כשמונה עשרות בשנים אחרי-כן,
 בפרק המחלקת בין חכמי ארץ-ישראל ובבל על קביעת שנות ד"א תרפ"ב
 עד תרפ"ד, אנו רואים שחשבון המולדות כבר שוה כחוט-השערה עם אותו
 שבידינו, ובעלי הריב אינם חלוקים כי-אם בדבר תוספת אמר"ת, שחכמי
 ארץ-ישראל מוסיפים על כל גבולי הדחיות. מן הדברים האלה נוכל להוציא
 תולדה נכבדה, שחשבון המולדות שלנו הוא מעשה ידי חכמים, שחיו
 במשך הזמן שבין שני מאורעות אלה, בזמן שכבר הגיעה חכמת התכונה
 להפתחות כזו, שכבר היה ביד חכמי הדור לקצוב את כל יסודותיו בדיוק
 גמור. היסודות האלה, שהם מדת החודש האמצעי, מדת שנת-החמה ומולד
 שנת-הבריאה, ששמו להם לעקר בחשבונותיהם, מכונים הם, כאשר נראה,
 לשעוריהם של הפרקוס ותלמי; ולכן נוכל להוציא מהם עוד תולדה אחרת,
 שאינה נופלת בערכה מן הראשונה, שעקרי חשבונות העבור לפי חתומו
 האחרון שאולים הם בידינו מספרו של התוכן היוני הזה, הוא ספר
 אלמגסטי, שנעתק בזמן החתום האחרון מיונית לערבית, ושנשתמש בו
 חכמי ישראל שבדור ההוא.

על החלטתי זאת, שכבר נגעתי בה במאמרי „מחלקת רס"ג" (מצד 20
 והלאה), אדבר בארפה בפרק „המולדות והתקופות", והוכחתי דברי במופתים
 חזקים, אשר לא יוכל להכחישם כל מתעקש. ולכן יספיק לי להציע לפני
 הקוראים רק את עקרים של דברים.
 בדבר מדת חודש העבור, שהיא כ"ט יום י"ב שעות ותשצ"ג
 חלקים ו), כבר הכירו החוקרים האחרונים, שהיא מכוננת כחוט-השערה למדת

(1) בברייתא של שמואל שלפנינו מדת החודש היא כ"ט יום וחצי ושני שלישי שעה; ונוסחה
 זו מאשרת ומקיימת בעדות רבי משה הורשן (בפרוש למחזור רומי, עין, כרם חמד, ח"ה, צד
 ל"ו), הנשיא (בספר-העבור, מאמר ב, שער ב) והראב"ע בפרושו (שמות, י"ב, פסוק ב). ושלא
 כדן תוסית בעל „שבילי המאורות" (בהוצאת מיוטרקוב, שנת תרס"א) את ע"ג החלקים בפנים
 הספר. והוא הדבר גם בפרקי רבי אליעזר (פרק ז), שבמקצת מקומות גוספו החלקים על-ידי
 מעתיק מאתר; וכבר צמד על-זה הגר"א (המובא בפרוש הרד"ל במקומו). וכן לא נמצאו החלקים
 האלה בנוסח שהיה לפני הנשיא (ספר-העבור, שם) ובפרקי רבי אליעזר, כתובים באצבע זה
 עזן ועדני"ם שראה בעל „מאור עינים" בפירדה' (עין מאמרו „צדק עולמים", סמן א). ובלי כל יסוד
 יחשב הרא"ע לאפשר, שיצאו חלקים אלה מידי המסדר בעצמו (מקדמוניות היהודים, צד 18. עין שם).
 על-דבר הברייתא (ר"ה, כ"ה, א) ידבר עוד במקום אחר.

חדשם של הפרכוס ותלמי (עין אינדקס, ח"א, צד 512; חז"ס ב"י, סודי העבור, מהדורה ג, צד 57); אבל כבר קדמם בזה הנשיא בספר-העבור (מ"ב, ש"ב), אלא שבקנאתו הגדולה לחכמי עמו הפך את הדברים והחליט, שחכמי התוכנים של היונים לקחו את המדה המדקדקת הזאת מחכמי ישראל, שכבר הזכירו את מדת-החדש הזאת בשם רבן גמליאל (ר"ה, כ"ה, א). ואם אמנם קדם הפרכוס לרבן גמליאל כשלוש מאות שנה, אין דבר זה מעכב בעד הנשיא, האומר: "כי אברכ"ש, אשר שבח איתו בתלמיוס, אמר עליו, כי בדיקתו לענין הזה היתה בשנת שמונים ו) ממיחת אלכסנדרוס מוקדון אשר היתה מלכותו שש שנים והיתה תחלת מלכותו סוף ארבעים שנה מבנין בית שני, ונמצא זמן אברכ"ש זה בשנת קכ"ו שנה לבנין בית שני, וההלכה הזאת היתה קבלה בידו מאבות אבותיו, ובידוע שאבות אבותיו של רבן גמליאל היו בתחלת בית שני, ותמצא אברכ"ש זה, אשר מפיו שמעו האומות האלה מדת החדש הנכונה, מתאחר מזמניהם של רבותינו ז"ל. ואם תרחיב בדבר ותאמר היה בזמנם, תדע שהוא למד מהם ושאל ממעינותיהם, וכן כל חכמה וחכמה" (2). דברי הנשיא מראים, שחשב לדבר מובן מאליו, שאי-אפשר שיתפנונו שני אנשים במדת תקופת-המאורות לשעור אחד שווה כחוט-השערה, ודבר פשוט היה בציניו, שאחד מהם למד מחברו; ובחפצו להת משפט הבכורה לישראל, הקדים זמן אבות אבותיו של רבן גמליאל עד תחלת בית שני, אם אמנם היה אבי משפחתו, הלל הזקן, רק כמאה שנים לפני החרבן. ואלו רצה, היה יכול להקדימם עד יוד המלך, שעליו התייחסו בנשיאותם, ועוד למעלה ממנו עד יהודה.

כדבר הזה אנו רואים גם במדת השנה, שהיא לדעת רב אדא שס"ה יום ה' שעות תתקצ"ז חלקים מ"ח רגעים, שהיא מכוננת לשנתו של הפרכוס, וכאשר יאמר על-זה הנשיא לפי דרכו: "אנו סומכין במספר ימי שנות החמה על בטלמיוס ראש האצטגנינים, מפני שדעתו ברוב דבריו הולך על

(1) באלמגסטי (ספר ד, פ"ב), במקום שדבר בו על הקירוזתיו של הפרכוס במדת החדש, לא נזכרה כלל השנה שעשה בה את בדיקתו. ובאמת: הפרכוס כמאה שנה אחרי הזמן שנתן לו הנשיא, את עיניו על כדת לונת-החמה עליה בסנת 178 למיחת אלכסנדר (אלמגסטי, ספר ג, פ"ב) ואחת מלקיות הלבושה שצין עליה בתחלת שנת 141 לפני הכנין הרגיל, היא שנת 183 לאחר מיחת אלכסנדר (שם, ספר ד, פ"ה). ובראיה, שלא שאב הנשיא את דבריו מספר האלמגסטי, כראם ממקור אחר, טקצב זמנו של הפרכוס (לא שנת בדיקתו את מדת החדש) במספר 180, בסנת 180 למיחת אלכסנדר, אלא שנתמטה שם במעות מלת מאה, והנשיא לא הרגיש בהסרונה.

(2) והנה נא לפנינו עוד דוגמה אחת על הגאון הלאמי, המקלקל את השורה. הסופר הערבי מסעודי (במאה העשירית לסני הרגיל), אשר בלי ספק למע את הדברים מפני בני הדי והחכם מרבית מתוך גרונו, יאמר: "ההללים, לפי אריבחתא (Aryabhatta), חכם הין, שהי במאה החמישית, הברר ספר אלמגסטי, ועל-פיו כתב תלמי את ספרו הנשיא עליו את השם הזה" — דברים ההפכים את הנשיא על פניהם (עין קנטור, "פאראללעזגען", 603, 1).

דרך רבותינו, וסומך בחשבון ימי שנות החמה על דברי רב אדא בר אבהו, שעליהם נבנה סוד העבור, וכן היה דעתו במהלך הלבנה הולך אחר רב אדא הנזכר, שהוא דעת רבותינו (ספר-המחלוקות, שהובא ב,מאור עינים", פ"מ; ועין יסו"ע, מ"ג, פ"ב). וכן ידענו מדברי רב חסאן ומספרו של אלבירוני, שאף בחלוקת השנה לפי תקופותיה האמתיות הלכו היהודים אחר שיטת תלמי (עין, מחלקת רס"ג, צד 130 – 131).

גם המולד הראשון של בריאה לבני בבל, שהוא וי"ד, לקוח הוא מספרו של תלמי. המולד, אשר שם לו התוכן הינוני הזה לעקר בחשבונותיו, חל באלכסנדריה, בשנה ראשונה לנבונאסר, בכ"ד ימים לחדש המצרי תחולת, מ"ד ראשונים וי"ז שניים, לפי חלוקת היום לששים, או בשנת 747 לפני המנין הרגיל, בכ"א לחדש מרס, בחמש שעות מ"ב דקים ומ"ח שניים לאחר חצות לילה, או בשנת ג"א י"ד ליצירה, בראש חדש ניסן, ביום השבת, י"א שעות ותש"ע חלקים, הכל לפי זמנה של אלכסנדריה. ואם נעתיק את המולד הזה לאחור עד תשרי של שנת הבריאה, נמצאנו באלכסנדריה ביום ו' י"ג שעות ר"ל חלקים; ובבבל, היושבת, לפי דברי תלמי בגיאוגרפיה שלו, בשעור שעה וחמש למזרחיה של אלכסנדריה, יצא לנו המולד ביום ו' י"ד שעות חמ"ו חלקים, שאיננו נבדל ממולד וי"ד אלא בשעור שאינו מגיע אפילו לחצי שעה, שכפי שהעירותי ב,מחלקת רס"ג" (צד 21) עמעמו עליו חכמי העבור, כדי לקבוע את המולד הראשון בשעות מכוונות. אבל גם ההבדל הקטן הזה נתן מקום למבקרי הר"א עפשטיין לחלוק עלי (הגרן, ח"ה, צד 125). אולם תלמי בעצמו בספרו אלמגסטי (ספר ד, פרק ב), בהעתיקו שתי לקיות של הכלדיים מבבל לאלכסנדריה, קוצב את המרחק הזה בערך חצי שעה ושליש שעה, ולפי-זה יחול מולד תשרי של בריאה בבבל ביום ו' י"ד שעות וחמשים חלקים, שבלי כל חשש יכלו לומר עליהם ולהשליכם. מן המולד העגל הזה יצא למחשבים שנות הבריאה משנת תהו מולד תשרי בהר"ד ו).

ממחלקת בן-מאיר, אשר ידבר עליה עוד לפנינו – אם עלה בידינו לעמוד על טעמה וסבתה האמתית – נראה שחכמי ארץ-ישראל רצו ליסד את השבון המולדות על עגול הצהרים שלהם. מלבד זה נבדלו מכני בכל בהתחלת השנה, וכפי אשר בררנו במופתים חזקים ונאמנים, היו חושבים שנותיהם לא מתשרי, כ"א מניסן, ובבואם להעתיק מולדו של תלמי עד שנת הבריאה, העמידוהו על חדש ניסן, שבו נברא העולם. המולד הזה של

(1) ראיתי זו תוכל להראות כקלה בעיני הקורא, אשר יוכל לחשב את פגון המולדות למקרה בלבדו אבל, כאשר אדמה, ישנה את דעתו, אם נאמר לו, כי כאשר עשינו כמעשה הזה עם מולדות אחרים, שיצאו לתוכנים שונים בזמנים שונים, והעתקנו אותם לשנת תהו, לא מצאנו בהם אף-אחד, שיתקרב למולדות בהר"ד וד"ס חרמ"ב, אפילו בקרוב גס הרבה יותר. מתשעה מולדות כאלה, שימצא הקורא בפרק המולדות, נמצא אך אחד, הנבדל ממולדות העבור בשתי שעות ועוד, אחד מהם נבדל בשבע שעות, והאחרים כ"ב עד קרוב ל"ט שעות (עין שם).

ניסן חל לפי זמנה של אלכסנדריה ר' ח' הצ"ב. ומפני שירושלים יושבת למזרחיה של אלכסנדריה, לדעת תלמי ה' מעלות וחצי ולדעת אלחוארומי (שחי בפרק החתום האחרון) ארבע מעלות ושני שלישי מעלה, נמצא שחל בירושלים ביום ד' וט' שעות.

יא. קביעת שנת ד"א תר"ז למנין בני מזרח. בפרק התאריכים (תאריך הבריאה, סמן ז) העזקנו מכ"י של נביאים אחרונים, אשר בכנסת הרבנים בקרסופז, רשימה אחת, האומרת על הספר הזה, שנמכר ביום א' לשבת, בחדש מרחשון בכ"ה יום בו, שנת ד' אלפים תר"ז. וכדי לכוון הזמן עם קביעתו, תקנתי, בעקבות חבולסון, בכ"ח תמורת בכ"ה, אף-על-פי שבפקסימילה, שנמצאה בלוחות הנספחים לספרו של חבולסון, אות הא ברורה ומפרשת היטב ואין לפקפק בה. אבל עתה, אחרי אשר נודע לנו ממכתב ראשי-הגולה, שבשנת ד"א תקצ"ו היו משתמשים בחשבון משנה משלנו, ואחר אשר כפי-הנראה הנהג חשבון מולדותינו קרוב לסוף הרבע האחרון של המאה השביעית (עין להלן ב"מחלקת בן-מאיר"), הנה אפשר לשער, שמספר השנה פה הוא למנין הבריאה של בני מזרח, ושנקבעה שלא כחשבוננו.

מולד תשרי של שנת ד"א תר"ז למנין וי"ד, שהיא ד"א תר"ה למנין בהר"ד, חל לפי חשבוננו ביום ד' וי"ז חלקים; אבל כאשר ידענו, היה חשבון המולדות שבאותו הזמן מקדם משלנו בשעור י"ב שעות ותת"כ חלקים (אם חל מולד ניסן בשנת ד"א תקצ"ו בתחלת שעה רביעית) או בי"א שעות ותת"כ חלקים (אם היה מולד ניסן בסוף שעה רביעית), וההבדל הזה יכול היה גם להתרבות במשך שתיים-עשרה השנים, שבין ד"א תקצ"ו עד ד"א תר"ח, עד שנפל המולד קדם גטר"ד ונקבע ראש השנה ביום ג', ויום כ"ה במרחשון ביום א' (1).

יב. עגול רב נחשון גאון. דין מולד זקן בשאר חדשים. כמשפט כל תקון נכבד, הנעשה בנעד מקדש לכך, שאינו יוצא מיד בעליו בבת-אחת, כי-אם אחרי דרישה עמקה, אחרי בחינה פרוטרטת לכל חלקיה, ואחרי השקול במאזני-משפט הצעות מהצעות שונות, שהצעו לפני הנאספים, כן היה בלי-ספק בנעד שנוסד לצרך החתום האחרון של חשבון העבור.

(1) הרא"א הרכבי, שראה גם הוא כ"י זה בקרסופז, אומר בספרו אלטיידישע דענקמאלער (צד 233), שזמן הרשימה מספק אצלו. את הספק הזה הולידו בלבנו, כפי-הנראה, שתי ברכות המתים, כתובות בראשי-תבות ברשימה אחרת, שבאח לפני רשימתנו, וחן: ג"נ (נות נפש) ויש"י עמה"ן (יבוא שלום ינוח על משכבו הולך נכחו) — על הסמן הזה האחרון הוא אומר: „ניכט צו זעהען" — שלפי הנחתו לא היו נוהגים באותו פרק בסמנים כאלה. אבל הרשימה הזאת מקימת ומאשרת לכל פרטיה על-ידי חכם מקרסופז הרב ר' חזקיה מדיני (משא קרים, צד 25) ועל-ידי הפרופיסור רוזן, שאשר אותה ואת הפקסימילה שלה (אצל חבולסון, Corpus Inscriptionen, col. 189). ודברי הרכבי, שאינו נקי בפעם הזאת מגיעה בעדותו, חסרים

אבל בנוהג שבעולם אין אנו יודעים רק את ההצעות שנתקבלו למעשה, ואותן שלא זכו להתקבל טובעות בים הנשיה; ורק לפעמים הן מתגלות אחרי ציון וחפוש הרבה. לאחת מן ההצעות ממין זה אני חושב את התקופה הנקראת בפי המעפרים בשם "עגול רב נחשון גאון" (1) או כאשר יכנהו הראב"ע: "הלוחות אשר גבלו ראשונים". העגול הזה הכולל בתוכו י"ג מחזורים בני י"ט שנה, שהן 12888 שבתות תמימות, סגלה יתרה יש לו, שהוא משה בקרוב גדול את מולדות הלבנה עם ימות השבוע ואינו חסר אלא מספר חלקים שאינו מסים – תתק"ה. ומתוך כך רב השנים שבעגול אחד שוות בקביעתן לעגול שקדם לו. כל המעפרים הידועים לנו קמו כאיש אחד לחלוק על העגול הזה, והראב"ע – כאשר כבר העירותי – קרא עליו: "הלוחות הראשונים אשר שברת – יישר פתך ששברת", כי סוף-סוף תתק"ה חלקים אלה גורמים שנויים מסימים בשנים רבות. החשבונות מראים, כי בכל העגולים בני רמ"ז שנה, שמספרם מגיע עד 36288, כמספר המחזורים הנמצאים בתקופה הגדולה של עבור (שכל המולדות שבים ומתחדשים בהם להיות כשהיו), לא ימצאו גם שני עגולים, שיהיו שיים זה לזה בכל שלשה-עשר מחזורים, ואפילו בשנים-עשר מהם, כי לכל-היותר ישתוו באחד-עשר מחזורים והרב הגדול מהם משתנה כבר בארבעה מחזורים ראשונים, ויש אשר ישתנו מיד במחזור השני (2).

(1) כן נקרא מחזור זה בכל ספרי-העברונות שבדפוס ובכ"י, ובשם זה יזכר גם בהגהות מימוני (הלכות תפלה, פ"ג, אות ק) ובדברי המפרש מהלכות קה"ח (פ"ה). גם הישראלי מדבר עליו בספרו, "יסוד עולם" (מ"ד, סוף פ"י) ואומר, שיש אנשים חושבים כך למי עיונם הגס. אך עוד הרבה שנים לפניו הובא העגול הזה בדברי הראב"ע, אשר יקרא לו בשם "הלוחות אשר גבלו ראשונים". ובסוף דבריו יאמר עליהם במליצת חז"ל: "רמ"ז לעגולת רמ"ז, הלוחות הראשונים אשר שברת – יישר פתך ששברת!" (תורת שני המאורות, שהוציא לאור רמ"ש, ברלין, תר"ו).

ובספר "חכמת הכוכבים והמזלות" (מצד 135 עד 165) נמצא, עבור קצוב דרב נחשון, וכולל בתוכו קביעת ראשי חדשים ומועדי השנה ופרשיות השבוע לכל יד הקביעות, ובסופו כתוב: "סליק סדר דרב נחשון". שרידי סדרי הקביעות האלה נמצאו גם בסוף "מחזור ויטרי", שיצא לאור על-ידי הר"א ברלינר במפתח לספר הזה (קביעת הכל לפשוטה, הח למעצרת והש לפשוטה ולמעצרת); ואולי היה כתוב גם בראשם שם רב נחשון. ואחר, עבור קצוב זה יבואו בספר "חכמת הכוכבים והמזלות" שני לוחות הקביעה לפשוטות ולמעצרות, כאותן שנמצאו בסדר ארח חיים (סמן תכ"ח). אין בכל הדברים האלה דבר הראוי לשום עליו לב ביהודי; אבל זאת גרסת מהם, כי לא משך הגאון את ידו גם מפרטים קטנים הנוגעים לסדרי העבור.

(2) כדרך שאפשר לעבור מארבעת השערים – שכל אחד מהם קובע קביעת שנה אחת – אל שיטת "ס"א שערים" – שכל אחד מהם קובע קביעת השנים של המחזור שלו – על-ידי העתקת מולדות תשרי של י"ט השנים אל תשרי של ראש המחזור (כאשר עשה כזאת הר"א בעל החוספות, צ"ן להלן בסוף הפרק), – כך יש בידינו לעבור על-ידי העתקת מולדות רמ"ז שנה, הנמצאות בעגול של רב נחשון, אל ראש העגול ולמצא קביעות כל שנות העגול על-פי ידיעת מולד ראש העגול; אבל המלאכה דורשת יגיעה רבה, שקשה היה לי לבצע בעצמי, מפני רמיון אור-עיני. ואותה עשה למעני ידידי הנכבד הרצ"ח יפה; ואלה תוצאות הקירותיו: כמו שכל 36288 המחזורים שבתקופת-העבור הגדולה נחלקים לס"א ראשים או גבולי מולדות המקיסים את כל ימי השבוע לשעותיהם וחלקיהם, כן יפרדו גם 36288 עגולי רב נחשון לתשמיח

לגאונות בשנת ד"א תרל"ב) קרה המקרה, שכל השנים מד"א תרי"ח (ראש מחזור רמ"ד) עד ד"א תשמ"ה היו שוות בקביעתן לשנים שקדמו להן בי"ג מחזורים. דבר זה יכול לתת מקום לשפוט, שרב נחשון לקח את עגולו מן המציאות, שהיו ערוכות לפניו קביעות השנים שעברו, והשוה עמהן קביעות השנים שבזמנו ואותן שאהריו; ואחר שראה בימיו ששה מחזורים שלמים מכונים בקביעתם, בדרך-מקרה, לשנים שקדמו להן בי"ג מחזורים, לא חש לבדוק הדבר עד סופו, והחליט, שכל הקביעות חוזרות לבוא מקץ העגול הזה. אבל קשה לנחש קלות-דעת גדולה כזו לגאון בישראל, בדבר שמצוות חמורות שבחורה תלויות בו; ואילו הוסיף ללכת עוד מספר שנים לפניו, כי-אז פגע בשנת ד"א תשמ"ה, מ"ו, מ"ט, ונ', שאינן שוות בקביעתן עם שנות תצ"ח ותצ"ט, תק"ב ותק"ג, שקדמו להן ברמ"ז שנה. וכן אלו חזר עוד מספר שנים אחרונות, היה מוצא שנות ד"א תר"ד, תר"ה ותר"ו שונות בקביעתן משנות ד"א שנ"ז, שנ"ח ושנ"ט. אבל באמת אין עגול ארך כזה עלול כלל להקצא בנסיון בדרך-מקרה, ושלשלת גדולה כזאת, שמספר טבעותיה מגיע כמעט למאות וחמשים, אינה נסקרת בבת-אחת. עגול כזה אינו יוצא אלא מתוך מחשבה ועיון בטבע החשבון. רב נחשון, אשר מלבד גדלו בתורה היה חכם גם בחשבונות ובקי ורגיל בהם (עין „מחלקת רס"ג ובן-מאיר", צד 141), וידע בלי-ספק, שאפילו חלק אחד יכול לגרום שני בקביעת המועדות, לא יכול להעלים עין מתק"ה חלקים שעגולו פחות מן הראוי. עגול רב נחשון אי-אפשר שהיה מיסד על מדת-החדש שלנו, אלא על מדה אחרת, שלפיה י"ג מחזורי לבנה עולים בשבועות בצמצום גמור. שמטפרם 12888, ומדת החדש עולה בו לכ"ט יום י"ב שעות ועוד 2244 חלקים מחלקי 3055 בשעה, ונמצאה גדולה מחדש העבור שלנו בשעור גדול מעט משליש חלק אחד מחלקי תת-רף. ורב נחשון אמר לנו: על השבר הקטן הזה ולהנהיג תקופה בת י"ג מחזורים, שתפטור אותנו מכל חשבון ו) ותתן לנו את היכלת לקבוע את כל השנים על-פי לוח אחד, הכולל רק רמ"ז סמנים, כדרך שכן היה הדבר בתקופה בת פ"ד שנה, שהיתה כלה בשבועות, ומתוך-כך היו כל הקביעות חוזרות לבוא כבתחלה, אלא שהיתה גסה ביותר. אבל חבריו של רב נחשון לא הסכימו עמו, ובחרו ליסד חשבונות העבור על מדת-החדש המדקדקת²).

ראשים או גנולים, אשר יעברו גם הם את כל חלקי השבוע. במספר העגולים האלה ימצאו 7866 עגולים שהם משתנים מיד במחזור השני, 6489 שאינם משתנים כי-אם במחזור השלישי, 5618 ישחוו ברביעי, 5242 בחמישי, 3738 בששי, 2861 בשביעי, 2453 בשמיני, 1129 — בתשיעי, 558 — בעשירי, ורק 334 עגולים שאינם משתנים אלא באחד העשר.

1) ומצאתי למעבר אחד, שכתב בפרו בשנת הא"ס, האומר: „יש אומרים כי י"ג מחזורים שתקן ר' נחשון אינם חוזרים חלילה... אך יוכל להיות שהגאון לא הקפיד בדבר" (כ"י ברלין, סמן 221; עין רשימת רמשי"ש, 71, II).

2) בעל „אוצר נחמד", בפרושו ל„חזרי" (מ"ד, סמן ס"ט), מחאמץ להכניס בדברי רב נחשון פגנה אחרת. לדעתו לא עלה על לב הגאון כלל, שיהיו כל קביעות השנים

ורב נחשון ראה באמת חיים בפרק הזה, בזמן המעבר מן החשבון הישן אל החשבון שבידינו. הוא עלה לגאונות בשנת ד"א תרל"ב, ומת בשנת ד"א תר"מ; אבל כבר היה אז זקן מפלג, כי אביו רב צדוק מת ס"ו שנה לפני היות בנו לגאון. והיה אם-כן רב נחשון בעת אספת הועד, בראשית המאה השביעית, כבן ארבעים או חמשים שנה, ואם אמנם לא נמנה אז עוד לגאון, קרוב לשער, שבחרוהו לחבר הועד מפני גדלו בתורה ובידיעות החשבון.

ולפני הועד הצעה, כפי-הנראה, באספה הזאת עוד הצעה אחרת, שאף היא לא נתקבלה; ואם נתקבלה, לא האריכה ימים, כי לא השאירה אחריה כל רשם במעשה. לפי חשבון העבור שבידינו יקרה לפעמים, שיקבע ראש החדש באחד מחדשי השנה, אפילו חל מולדו לאחר חצות היום; ומה נראה, שלא היו חוששים למולד זקן אלא בראשי חדשים של מועדות; וכן יאמר בפרוש אחד מחכמי המעברים הראשונים, רבי יעקב ב"ר שמשון,

שבגולו שזות לאותן שהיו בעגול האחר, אלא שראש השנה נופל בראש כל עגול ביום אחד. חז"ס (בגידולי העבור, סמן כ"ב) מביא משל לדבר משנת ד"א ר', שהיא תחלת המחזור והעגול כאחד, שחל בה מולד תשרי ביום א' י"ד תתרי"ט, ונקבע בה ראש השנה ביום ב', ויתחייב לפי זה שאחר כל רמ"ז שנים בהתחלת העגול ישוב ראש השנה להיות חל ביום ב' לעולם (1) וזה מפאת שאין המולד מתמוטט לאחריו רק כדי תתק"ה חלקים בכל רמ"ז שנים ובכדי שינוע לאחריו עד ו' י"ח, שהוא הגבול לקביעת זח, יצטרך לכדי יותר מחמשת אלפים שנה. ודבריו נכונים בעקדם, אלא שסגנון לשונם, שאינו מדויק כל-כרח, גותן מקום לסעות ולחשב קביעת ראש השנה בראש העגול תמיד ביום אחד כחק נצב לעולמי עד. ובאמת אין הדבר כן. קביעת ראש השנה בראש העגול בשבת תקרה בשנת עשרת אלפים ושע"ה ליצירה (לא כחמשת אלפים לאחר שנת ד"א ר'), שאז יחול מולד תשרי ביום ז' י"ז תתרי"ד, ואז היתה הפעם הראשונה שחל ראש העגול בשבת, לאחר שעברו מבריאת עולם מ"ב עגולים, שהיו מתחילים מיום ב'. קביעת זו של ראש השנה חוזרת ונשנית ג"ח פעמים עד שיוסיף מולד תשרי להעתק אחורנית עד יום ה' י"ז תכ"ד, ונקבע ראש השנה ביום ה'. קביעת זו נשנית ס"ח פעמים עד שיעתק המולד עד יום ג' ח' תמ"ד, שאז נקבע ראש השנה ביום ג'. וקביעת זו תחזור ותשנה כ"א פעמים עד שיגיע המולד ליום ב' י"ד תתע"ט, שאז נקבע ראש השנה ביום ב', ולא ישוב לחול בשבת עד אשר יעברו עוד ג"ד עגולים, בהגיע המולד ליום ז' י"ז תר"ט. כל השנויים האלה יצאו לנו בהנחה, שעגול רב נחשון מתחיל מתחלת הבריאה, ממולד בהר"ד; אבל, כמובן מאליו, נוכל להתחיל את המנין מכל מחזור שנרצח, ואע"פ רק על שלשה מקרים כאלה, שהם מסימים ומציגים ביותר מצד זמנם, אם נתחיל למנות את העגול מן המחזור החמישי ליצירה לפי מנין אנשי מורה, אז תשתנה קביעת ראש השנה בהתחלת העגול מיום ג' ליום ב', בפרק חתימת התלמוד, בשנת ד"א רע"ו למנינם, או ד"א רע"ז למנינו (המולד היה אז ביום ב' י"ז תתרי"ה). אם נתחיל את העגול מן המחזור הרביעי לפי השנונו, אז יעבור ראש השנה של תחלת העגול גמ"כ מיום ג' ליום ב' בשנת ד"א תשנ"א, יותר מעט ממאה שנה מחצות חשבון העבור לפי דעתנו (המולד היה אז ביום ב' י"ז תתק"ט). אם נתחיל למנות את העגול ממחזור י"ג, יצא לנו זמן מעבר ראש השנה מיום ז' ליום ח' בימינו בשנת ה"א תרס"ג (המולד היה יום ה' י"ז רצ"ד). מכל הדברים האלה נראה, שהחלטת בעל "אוצר נחמד" וחז"ס, שכל העגולים שהם במספר ימיהם, אינה מדקדקת. ובכל-אופן אין בכחה להוציא מחזקת דברי כל המעברים, והראב"ע בראשם, האומרים בפרוש שלמי דעת רב נחשון היו קביעות כל השנים חזרות בעגולו כסדרן (עין מחלקת רס"ג, צו 143).

שאביא דבריו להלן. אבל מצאנו שני מקורים קדמונים, המוכיחים, שאף בחדשים אחרים היו מקפידים על מולד זקן, ומפניכך תקנו עוד קביעה אחרת ג"ש, שאין לה מקום בחשבון העבור שלנו, וידבר על זה בפרוטרוט עוד להלן בסמן מיוחד.

יג. ספור קדום על-דבר תקון חשבון העבור. בדרך כזאת הגיע חשבון העבור אל גמר תקונו ואל תכלית שכלולו. אם בימים הראשונים, בעת אשר נעשה הצעד הראשון על הדרך הזו, בטרם חשבו עוד לבטל את ראית הירח, כי-אם לעמדם עליה במקרים פרטיים, ולעבר את החדש לצורך (משום ירקא ומשום מתיא), לא נתקבל התקון הזה בלי כל חולק, וההולכים אחר החדוש, שפרשו להם את הכתוב, החדש הזה לכם – כזה רצה וקדש, יצאו לערער על התקון הזה, החולק על סדר העבור של התנאים (ירושלמי, ר"ה, רפ"ג), והחליטו, כי מימות עזרא ואילך לא מצינו אלול מעבר (בבלי, ר"ה, כ), ורבי חוניא מקל למען דמעבר ליה (ליום הכפורים) מן אתריה (ירושלמי, ע"ז, פ"א), – הנה עתה, בזמן החתום האחרון, לאחר שכבר היה החשבון נהוג ביסודו ובקרו כמה מאות שנים, אפשר היה לחשב, כי לא ימצאו עוד התקונים החדשים האלה מעצורים על דרכם, כי כל עקרים לא היו באמת כי-אם תוספת דקדוק במדת החדש והשנה, ואנשי הועד, שהיתה קביעת המועדים מסורה בידם, החזיקו את סוד העבור, בצנעה, ועשו חשבונותיהם בסתר אהלם, מבלי אשר ידע איש זר על-מה אדניהם הטבעו ואת מדת השנה והחדש אשר עליהם נוסדו. אולם בכל-זאת לא נוכל להגיד אל-נכון, אם עברו גם השנויים האלה בשופי ובלי כל ערעור. אם קביעת ראשי החדשים ושל מועדות לא משכה עליה כל-כך את עיני העם, שלא יכלו להרגיש בהבדל של יום אחד, ובפרט שהחלופים שבאו לרגלי השנויים שנעשו במדת החדש לא היו מצוים כל-כך, ולא היה להם מקום כי-אם בזמן שחל המולד בסמוך לחצות היום, הנה לא כן היה הדבר בעבור השנה, שנסדרה עתה במחזור אחר, משנה משלפניו, ולא יכול להתעלם מן העין. ואם אמנם לא הגיעה אלינו ידיעה כל-שהיא על-דבר חלוקי-דעות ופרוד-לבבות, שנולדו בעם לרגלי התקנות האחרונות, שנעשו בחתום האחרון, הנה נשאר לנו לפלטה, בדמות משנה חיצונה, ספור אחד, שנוכל לאמר עליו, שאם אינו ענין לזמן הקדום, שהוא מיחס אליו, תנהו ענין לזמן מאחר במנו, לשעת החתום האחרון. השמועה הזאת, אף-על-פי שהגיעה אלינו ממקור קראי, אין לחשד את הקראים, שבדאווה מלבם, מגמת פני המספר ברורה וגלויה, כי מתאמץ הוא להקדים תקון חשבון העבור עד ימי ראשונים התנאים, ואילו יצרוה הקראים, הלא טוב טוב היה להם לאתרו ככל אשר תמצא ידם. הברייטא הזאת מעשה ידי רבנים היא, ככל הברייטות השונות, שנתחברו בזמן הזה בסוד העבור ו, ואולי

(1) קרב לוח יחשב צונץ (גזאמעלטע שרימסטן, 244, III), שהיתה משנה חיצונה זו כתובה בברייטא דשמואל, אלא שנשמטה בנוסחה שלפנינו.

היתה כתובה לפנים גם בתלמוד במקומה הראוי (ר"ה, כ"ה) ואחרי-כן הוסרה משם. מתארת היא לנו בצבעים מזהירים מאד ובהפלגה גדולה ויתרה את דבר המחלקת, שפרצה לרגלי תקון החשבון בין חכמי המשנה, בין רבן גמליאל וחבריו, ונמשכה לדבריה ככ"ה שנה. כל הנפשות, העוברות לפנינו במחזה, היו באמת בדורו של רבן גמליאל, ובעל הברייתא מרכיב וקולע בספורו מעשים שונים שארעו בפרק הזה (הסרת רבן גמליאל מנשיאותו וירידת חנניה אחי רבי יהושע לבבל וקביעתו שם מועדים בחוצה לארץ); אבל נראה, שהתמונה שהוא מציע ופורש לפנינו לקוחה היא בכללה ממראה-עיניו, מן הסכסוכים שהיו בימיו. ודבר זה הוא מבצבץ ועולה מדבריו: "נמנו וגמרו שיכתבו דברי הללו ודברי הללו לדורות; והדורות האחרונים יעשו מה שיראו לעצמם".

וזה לשון הברייתא הזאת כפי שהביאה הקראי הקדמון, סתל בן מצליח, בספרו "חוכחת מג'לה" ("לקוטי קדמוניות", צד 42). וההדס, שערך את דבריו בחרוזים והיה אסור בכבלים, העתיקם בשנויים קלים, שאינם משנים את הענין ("אשכול הפפר", סמן קצ"ד):

"חנן רבנן, כיון שחזר ר' יהושע מיבנה, הצר לו עד מאד (1), ישב ובכה. בא לו אצל ר' דוסא, אמר לו, ראית מה שאירע לי, שחללתי יום הכפורים כשר, והלכתי אחר טעותו של רבן גמליאל. באותה שעה נקבצו כל חכמי ישראל, ר' דוסא ור' יהושע ור' יוחנן בן נורי ור' אלעזר בן ערך וחוצנפית (וחוצפית) התורגמן ור' ישבב הסופר ושאר כל חכמי ישראל, ובאו אצל רבן גמליאל וישבו לפניו; והתחילו מסבבין אותו בהלכות, עד שהגיעו בהחדש הזה לכם וגו' (2), אמרו לו, החדש הזה מה דרשת בך? אמר להם, מלמד שהראה הקב"ה למשה ע"ה את הלבנה, ואמר לו כזה ראה וקדש (3). אמרו לו, בראייה כשרה או בראייה פסולה? אמר להם, בראייה כשרה. אמרו לו, אם כן, איך קבלת (מאותו) [מאותן] עדים, ועדותם בטלה? אמר להם, לא קבלתי עדותן, אלא עשיתי ממנו (4) מה שקבלתי מבית אבי אבא. אמרו לו, וכי נתחדשה תורה אחרת לישראל? אמר להם, ולא כך אתם שונים,

(1) הצר לו מאד — סגנון מאחר. כי מלת "מאד", הנפרצה כל-כך במקרא, כמעט שאבד כל זכר לה בלשון המשנה, שהיא משתמשת במקומה לרב במלת "ביותר", ופעם אחת בתוספת "עד לאחת" (מנחות, י"ח, א), לקוחה מלשון ארמית, "לחדא", שהיא תרגום מלת מאד. — המאמר "מאד מאד הנה שפל רוח" (אבות, פ"ד, משנה ד) מקרא הוא בבן-סירא (ז, ט"ז), ודרשתו: "בכל מדה ומדה שהוא מודד לך הני מודה לו מאד מאד" (ברכות, פ"ט, משנה ה) בנזיה על המקרא "ובכל מאדך".

(2) סגנון התלמוד: התחילו מסבבין אותו בהלכות, עד שהגיעו לצרת חבת (יבמות, ט"ז, א). ואולי יש לתקן "להחדש" תמורת "בהחדש".

(3) במכילתא פרשת בא, פסיקתא פרשת החדש, ובהרבה מקומות בתלמוד ובמדרשים בשנויים שונים.

(4) עשיתי מעדותן (אולי יש לתקן "ממנה" תמורת "ממנו"), כלומר, השתמשתי בעדותם, שהיתה מכינת במקרה עם החשבון שיש בידי מבית אבי אבא, וקדשתי על-פיהם את החדש.

2000

- [illegible]

מדותיך, ותעשה תורת ישראל כשתי תורות? אמר לו רבן גמליאל, יא (1). ר' ישמעאל אחי, הלנצח תאכל חרב? כיון שראה ר' ישמעאל כך, עמד וברח. וישבו הם וחשבו חשבון לבנה ועשו מחזור ג' כ"ט כ"ג (2) כדי שיעשו ז' עבורין בי"ט שנים; ובטלו את הראייה, וכתבו לכל גליות ישראל, וכתבו לבני בבל. שלחו אליהם בני בבל, למה אתם רוצים את העולם לחרב? לא די לכם המחלוקת שביניכם, אלא אף תטילו בינינו מחלוקת. שלחו להם, עזרא עלה מבבל ותורה עמו. שלחו להם, וכי עזרא תורה אחרת כתבו מה עשו בני ארץ-ישראל? הביאו אגרת גדולה, ומלאו אותה, וכתבו [ו], כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים (ישעיה, ב, ג). ומה עשו בני בבל? כתבו אגרת אחת גדולה ומלאו האגרת כלה, הוי ציון המלטי יושבת בת בבל (זכריה, ב, י"א). ושלחו להם ולא קבלו מהם אנשי ארץ-ישראל, והיו בני בבל עם בני ארץ-ישראל במחלוקת עשר שנים. כיון שראו בני בבל שהמחלוקת הולך וחזק מאד, הלכו אחרי דבריהם.

יד. דעות שונות בספת תקון חשבון העבור. הנהגת החשבון במקום הראיה בחשוב הזמנים כמעט שאינה צריכה לטעם מיוחד. המראה הזה, שהוא חוזר ונשנה אצל כל העמים והלשונות, בלי יוצא מן הכלל, יסודתו בטבע האדם. כי בעודנו במצבו הטבעי, ובעמדו עוד על מדרגה נמוכה בהתפתחותו, זקוק הוא לסדר דרכי חייו על-פי חזיונות הטבע הסובב אותו; ורק אחר אשר אסף בחפניו נסיונות מספיקים ועמד על החקים השוררים בהם, רק אז ימצא און לו לכוונם על-פי רוח בינתו וקבלו, בדעת ובחשבון. ואם בכל-זאת השתדלו חכמי ישראל, כאשר נראה מיד, לתת לתקון חשבון העבור טעמים שונים, הנה היה זה רק מפני שחלק מקים מן העם, כת הקראים, לא אבו להפגע, לתמהון לב כל איש, לפני חק-הברזל השולט בפל, וימאנו לסור ממנהגם הקדום, לקדש חדשים על הראיה ולעבר שנים על האביב; ויקראו מלא על מתקני החשבון ויתנום למפירי תורה ולעוברים את פי ה'. ולכן ראו חכמי הרבנים את-עצמם וקוקים להסיר מעליהם את תלונותם. אם לא נשים לב אל דברי רב סעדיה וההולכים בעקבותיו, אשר חשבו לטוב לבקש מפלט להם בטענת "להד"ם" – ואמרו, שחשבון העבור אינו תקון חדש, אך מנהג קדום מששת ימי בראשית (3) – הנה נמצא את הרשם הראשון בנדון זה אצל רב האי ראש ישיבה (4), אשר לפי דברי הקראי יפת בן עלי, המביא דבריו בפרושו

(1) יא – מלת הקריאה בסורית כמלת "אי" במקרא ובתלמוד. "ישמעאל אחי" – עין משנה עבודה זרה, פ"ב, מ"ה.

(2) באשכול הפרי: ג"כ עב"ג, ושני הסמנים משבשים, וצ"ל: "גבטב"ג" (עין למעלה, סמן ו). ויש להעיר, כי סמן זה הושם במרקי רבי אליעזר כפי רבי אליעזר, ובשם רבן גמליאל נזכר שם סמן אחר, ג"ח אדו"ס (עין למעלה, סמן ו).

(3) עין, מחלקת רס"ג, צד 146, ופרק, תאריך בריאת עולם, סמן ח, בהערה (התקופה, ספר ט).

(4) כבר הוכחתי במחלקת רס"ג, צד 144, שרב האי זה הוא רב האי בר רב נחשון, שאלך בסורא משנת ד"א תרמ"ז עד ד"א תרנ"ו.

על התורה, כתב, "ספר שְׁרִיב בו על בני מקרא ולהחזיק העבור" ואמר שם כדברים האלה: בימים הראשונים היו קובצין בראיית הירח, והיו המועדים משובשין ומופלגין בפלוגות, ובמחלקות, אחד מהם עשה היום ואחד למחר, כי יושבי העירות שבראשי ההרים ראוהו בן יומו, ויושבי עירות שבשדה ראוהו למחרת, עד שכא רבי יצחק נפאחא, וראה בתכמתו לתקן דבר, שיעשו כל עדת ישראל ביום אחד. ומאיוה מקום ראהו מיחזקיהו, שעשה את הפסח בחדש אחר (אולי יש להגיה: אייר) בשביל שרוב ישראל לא היה בירושלים. הראית, כי אותו חג חביב ורצוי לפני הקב"ה, כשהם באסיפת ישראל, באסיפה אחת ומאגודה אחת בלא מחלקת. שהמחלקת היא אשמה, שנאמר קִלֵּק לַבַּס עֵתָה יֵאֻמָּו. כשראה רבי יצחק נפאחא כך, עמד ותקן העבור, כאשר הבינהו הקב"ה, לתקן בזה המעשה. ולפי שעשה לשם שמים קבלו ממנו כל ישראל עד זמן המשיח, עד יורה צדקו¹. הטעם שנתן הגאון הוא מחקר ופשוט מאד, ומיסד במצב המעצב שנמצאה בו אויץ הצבי, בימי הדור השלישי של האמוראים, שאז החלו להנהיג את החשבון במקום הראייה. הצרות והרדיפות, שנתרגשו ובאו אז על היהודים, תחת שלטון גללוס האכזר, רופפו את הקשר בין יושבי הארץ, יציאת העדים ושלוחי החדש היתה קשה מאד במדינה שהיתה משפשת בגייסות, ולכן מצאו לנכון לַסֵּד את קביעת השנים על-פי החשבון, ולשלוח סדרי מועדות בשעת הכפֶּשֶׁר. כדבר הזה יאמר גם מחבר אחר, שחי מאתיים שנה אחרי רב האי, הוא בעל מדרש "לקח טוב", שכתב: "בזמן שהיו ישראל שרויין על אדמתם היו

(1) זו היא תמצית דברי הגאון, כפי שהם נחבאים הקראי יפת בן עלי בגמגום לשון מפני שכפי הנראה נעתקו מלשון קרב, שבה כתב רב האי את תשובותיו. והשמועה הזאת על-דבר תקון העבור בתפסטה מאד בין חכמי הקראים מיפת בן עלי עד יהודה תודו, וככל אשר הוסיפה לעיר האיש לאיש, בן געשה סגנון לשונה מגמגם יותר ויותר (ע"פ "לקוטי קדמוניות", כרך 149 והלאה).

והנה כמעט שאין צורך להעיר, שלא בא הגאון להציע לפנינו את קורות חשבון העבור יסודי התפתחותו, כל מגמת פניו היתה רק להראות לעין כל את צוריה-המשול, הקבצים על-דרך קביעת הזמנים על-פי האביב, על-פי הראייה, שבעלי מקרא מוסיפים להחזיק בה, וכי יפה עשו חכמי התלמוד — שכפי מה שהוא מוכיח להם ממצעה חזקיה היה להם המספט לעשות בן — בהביאם במקומה את הקדוש על-פי חשבון, המאחד את כל עם ישראל לאחדים בכל ארצות פזריהם. ורבי האי אינו גוגע כלל בפרטי הדברים, בשכלול החשבון ובחליפות שעברו עליו ביום הקסדו על-ידי חכמי התלמוד עד שנחתם בימי-געוריו תלום עולם. כי כל מי שהגיע לידי הברה, שהנהגת החשבון במקום הראייה היתה תקנה נכבדה ונעלה, עשויה ברוח הדה, זקוק ליהדות על-כרחו, שחובה על מסדרי המועדות להשען בחשבונם על יסודות נאמנים ומדקדקים מתאימים עם מהלך המאורות, אשר לא נגלו להם כדאס לאס במשך הזמן.

אך מה ראה הגאון לתלות את תקון חשבון העבור ברבי יצחק נפאחא, שלא מצאנו לו בתלמוד אפילו דבר אחד בענין העבור? אפשר לשער, שנוסח מטעה נודמן ליפת, ובמקום רבי יצחק יש לתקן רבי יוחנן, הידוע בשם בר נפחא או בן הנפה, — רבי יוחנן היה יושב בסוד העבור (ירושלמי ראש השנה, פ"ב, ה"ה), ונמצאו לו מאמרים שונים בענין העבור, והיה אחר בין הראשונים שהחזיקו במעוז חשבון העבור, ואמר, שחזרה על הגדס לתשב תקופות ומולות ככתב, ע"פ, 1/2.

מקדשין את החדש על-פי ראיית העדים; ומשגלו אין בית דין קבוע לחקור ולדרוש, וכדי שלא יהיו ישראל עושים ב' (אות ב' נראית מיתרת) ימים טובים, משונים זה מזה, האב היום והבן למחר, ואחיו למחרת, עמדו ישראל על תקנת סוד העבור, שהיו מחשבין מאדם וכו'. ועד היום הזה הוא מסור לחכמי ישראל, לקדש בו חדשים ואף-על-פי שמצוה לקדש על הראייה, אינו חובה לומר, שאם לא נתקדש על הראיה אינו מקודש וכו' וכך ראוי לסמוך על סוד העבור ולא לעשות ישראל אגודות אגודות, להיות זה מחלל שמירת יום קדש של זה, ולאכול ביום עינויו של זה וכו' (פסיקתא נוסרתא, פסוק החדש הזה לכם). ורבי יעקב ב"ר שמשון בספר העבור שלו (פ"ז) אומר: "ואנו שאין לנו בית דין קבוע, ואי-אפשר לנו לעיין בכך (אם אפשר לעשות שמונה חסרים) תקנו לנו בני יששכר שלא לחסר יותר משבעה" (עין למעלה, סמן ג); במקום אחר (פ"ב) יאמר: "יש פעמים שראש החדש ביום המולד, ופעמים ליום שלישי, כאשר מסרו לנו ראשי סנהדרין בני יששכר, היודעים בינה לעתים, כי ראו סנהדרין בטלה והולכת, וחקרו בסוד העבור, לדעת מה יעשה ישראל, וציינו להם שערים לתכונת המועדים וראשי השערים (צ"ל: השנים), למען לא ישגו עוד כגויים אשר נפוצו שמה, ולא ילכו בחוקות הגויים, להתגודד כמשפטים אגודות אגודות". ורבנו זרחיה בספר "המאור" (ר"ה, פ"א) יאמר: "בימי הלל בן יהודה, בן [בנו של] רבנו הקדוש, שהנהיג לקדש על-פי החשבון [ולא] על-פי הראייה מדוחק הגלות, שלא היו העדים מצויין ללכת להעיד בפני בית-דין ולא השלוחין לכל המקומות יכולין לצאת להודיע קידוש בית-דין, משום שיבוש דרכים". והרמב"ם אומר: "ומאימתי התחילו כל ישראל לחשב בחשבון זהו מסוף חכמי הגמרא, בעת שחרבה ארץ-ישראל, ולא נשאר שם בית-דין קבוע. אבל בימי חכמי המשנה, וכן בימי חכמי הגמרא, עד ימי אב"י ורבא על קביעת ארץ-ישראל היו סומכין" (הלכות קה"ח, פ"ה, ה"ג). הנה כי כן, אנו רואים בדברי החכמים האלה, אף שכל אחד מהם מדבר בסגנון משנה קצת מחבריו, בכל-זאת חוט אחד נמשך ועובר בדברי כלם, שהסבה לתקון החשבון היה התפזר האדיר לאחד את כל ישראל בעשית מועדיהם, ולהסיר את המכשולים העומדים לו לשטן. המכשולים האלה בכללם הם חרבן הארץ וקשי ההתחברות בין יושביה, אבל בפרטיהם הם מתחלקים לכמה ענפים,

(1) כפי הידוע, חיתה מחלקת גדולה בין הכנסיה הנוצרית המזרחית ובין הכנסיה המערבית בדבר קביעת פסחם, מחלקת אשר נמשכה כמאתים שנה, אך כבר פסקה ברבע הראשון לראש הששית, מעת אשר הנהיג דיוניזיוס אקסיגוס בכנסיה הרומית את המחזור בן י"ט שנה על האלכסנדריים, ורק בא"י בריטניה לבד נשאר המנהג הקדום, לעצור את השנים על-פי המחזור בן י"ד שנה, שבא להם מאת היהודים. הדבר הזה פורר בימי המאה השמינית למנינם מחלקות גדולות בין יושבי הארץ, עד אשר נתקבל גם שם בסוף המאה ההיא המחזור האלכסנדרני (עין אידלר, 295, II). ואולי הגיע שמץ מן השמועות האלה גם לאזני הריב"ש וישם אותן למופת לישראל.

וכל אחד מן החכמים בוחר באחד מהם, שהוא חושבו לעקר לגבי האחרים. זה רואה את התקלה בשבוע דרכים, שאין העדים יכולים לבוא להעיד, ולא שלוחי החדש להודיע קביעת בית-דין; וזה רואה אותה בחסרון מרכז מיחד לכך, בהעדר בית-דין קבוע, מתאסף במקום קבוע ובזמנים קבועים, "לחקור ולדרוש ולענין" בדבר. במלך אוחז, הפל רואים סבת הקו-החשבון בקלקול הסדרים בארץ, אשר מנע את ראשי העם ועוזרי ידיהם מעשות את חובתם המוטלת עליהם. אבל נמצאה עוד דעה אחרת, שרק היא נהפשה בעם ובספרים, הרואה את הסבה בחסרון אנשים ראויים למלאות את תפקידם על-פי הדין – בהעדר בתי-דינים סמוכים, שבטלו מימיה רבי הלל השני. הראשון, לפי ידיעתי, שתלה תקו-החשבון בבטול הסמיכות, הוא הרמב"ן, שבימיו היתה ארץ-ישראל חרבה לגמרי, ובבואו לירושלים לא מצא בה כיהאם שני יהודים צפונים, ואליהם גאספו בשבתות וימים טובים עד עשרה אנשים להתפלל בצבור, ולא היה עוד במי להתלות בקדוש המזכרים, ולא יכול למצוא מרפא אחר לקשי זה כיהאם בהנחה, שאנו סומכים היום בדבר הזה על רבי הלל, שקדש את כל השנים והחדשים לדורות עד ביאת הגואל, כי ראה עיתבטלו המועדות בהפסק הסמיכות. את סברתו זו הוציא הרמב"ן, כפי-הנראה, מחשבת רב האיי (בספר-העבור לנשיא, מאמר ג, שער ז), שפל זמן שסנהדרין קיימת יש לה הרשות לנסות מחשבון העבור, שהוא הלכה למשה מסיני, ולקדש ולענין חזשים ושנים כרצונם; אבל משנת תר"ע לשטרות, מימי רבי הלל, לא פחתו ולא הותירו, ועל-פיהם חשב את בטול הסנהדרין לסבה לתקון החשבון. את זמן בטול הסמיכה קשה להוציא מדברי הרמב"ן בדיוק. סגנון לשונו במקום אחד (בהשגותיו על "ספרי הטבות" להרמב"ם, צשה קנ"ג) נותן מקום לחשב, שרבי הלל צפה וראה מראש, שעתידה הסמיכה להבטל, ולכן הקדים ותקן חשבון העבור, אבל הסמיכה בעצמה לא בסקה אלא בדורות האחרונים, אחר חתימת תלמוד בבלי, ואולם מדבריו במקומות אחרים: "שבשנת תר"ע לשטרות, בימי הלל, בטלה סנהדרין בארץ-ישראל ובטלו סמוכין ממנה" (ספר-הזכות לפרק השולח), "שמימי רבי הלל שוב לא היה בית-דין בארץ-ישראל ראוי לקדש, וכל-כפן בימי רב אשי, שבטלו סמוכין בארץ-ישראל לגמרי" (חדושים לגטין, דף ל"ו), נראה, שבשנת תר"ע בטלה סנהדרין בארץ-ישראל (בגזרת המלכות), והחכמים הסמוכים, שהיו מתמעטים מיום ליום, בטלים והולכים מעט מעט (כי קשה להשב, שמתו כלם בשנה אחת), עד שבימי רב אשי (שמת בשנת תשל"ח לשטרות) פסקו לגמרי, וכן נראה מדבריו בנפוחו עם המומר פראי פול, שהסמיכה היתה נוהגת בחכמי התלמוד לאחר ישו יותר מארבע מאות שנה, ושמומן שפסקה עד ימיו (1263 למנין הנוצרים) עברו תתנ"ה (או לפי תקוני – תתל"ה) שנה. דעת הרמב"ן, זה האדם הגדול בדורו, נתקבלה עד-מהרה בין החכמים שבאו אחריו, ונהפשה בעם כדבר שאין לפקפק בו, שהעדר חכמים סמוכים (שכפי אשר יוכל קורא תמים להוציא מדבריהם

פסקו בבת-אחת בשנת תר"ע) היה הסבה לתקון חשבון-העבור, ולא נמצא בין המחברים, שכתבו דבריהם באלף שאנו עומדים בו, גם איש אחד, שיתן טעם אחר לתקון החשבון. אבל כבר הוכחתי במאמר, משפט הסמיכה וקורותיה⁽¹⁾, שלא זו בלבד שלא פסקו סמוכים בכל ימי הגאונים, כי-אם אף זו, שעוד בימי הרמב"ם היו סמוכים בארץ-ישראל, אלא שמספרם היה בלתי-מסוים וכפי הנראה לא חסרו מערערים אשר הסילו ספק בסמיכתם; ולכן חשב הרמב"ם מחשבות להחזיר את העטרה לישנה. בראשונה (בפרוש המשניות, תחלת סנהדרין) חשב לחדש את הסמיכה, על-ידי שיתקבצו כל חכמי ארץ-ישראל ויסמכו מתוכם חכם אחד שיוכל לסמוך אחרים, אבל בעת כתבו ספרו, משנה תורה⁽²⁾ במצרים, הקרובה יותר לארץ-הצבי, נוכח לדעת, כי לא הגיעה עוד הסמיכה למעמד כזה, שנצטרך להחיותה בתחבולה שאין לה מקור נאמן בתלמוד, ועודנה, צריכה הכרע, כי אפשר למצא עוד עצה אחרת פשוטה יותר, וכתב: הרי שלא היה בארץ-ישראל אלא (סומך) [סמוך] אחד, מושיב שנים בצדו וסומך שבעים כאחד או זה אחר זה, ואחר-כך יעשה הוא והשבעים בית-דין הגדול, ויסמכו בתי-דין אחרים (הלכות סנהדרין, פ"ד, ה"א). ההלכה הזאת, שאין לה מקור מפורש בתלמוד ושהוציאה הרמב"ם מדעתו – לפי שיטתו שהסמיכה כשרה בסמוך אחד בצדו שנים שאינם סמוכים, – וכן כל סגנון לשונה מראים, שכל מגמתו של הרמב"ם היתה להציל את הסמיכה הגוססת ממות ולהושיב בארץ-ישראל בית-דין הגדול ובתי-דינים אחרים, כאשר התאמץ הר"י בי רב בזמן האחרון להשיבה לתחיה אחרי מותה; אלא שבימי הרמב"ם, שלא פסקו עוד סמוכים לגמרי, היה הדבר פשוט יותר, שאפילו אם לא ימצא בכל ארץ-ישראל כי-אם סמוך אחד, יוכל להעמיד סמוכים ובתי-דין ככל אות נפשו, ואת העצה הזאת נתן לנו הרמב"ם, ורק מדאגה מדבר פן יפסקו הסמוכים לגמרי, הוסיף עוד עצה אחרת, שאם יתקבצו כל חכמי ארץ-ישראל יש בכחם לסמוך אחד מהם שיסמוך אחרים. ואלו כבר בטלה הסמיכה עוד בימי הלל, היה לו לרב להקדים ולאמר, כי אף-על-פי שבטלה יש עצה להחזירה לישנה.

טו. רשמים מתקון חשבון-העבור בספרות הקראים. הקראים, כאשר אמרתי, הביטו על תקון חשבון-העבור כעל חסאה גדולה לאלהים, ויתמרמרו על בעלי הקבלה, כי עברו תורות, הפרו ברית-עולם. יכולים היינו להוהיל, כי נמצא בדבריהם על-כל-פנים שמועות מעטות על התפתחות חשבון-העבור אצל הרבנים, ועל השנויים אשר עברו עליו; אבל תוחלתנו זאת נכזבה. מלבד הברייתא המאחרת ותשובת רב האי שהבאתי בשני הסמנים הקודמים, שהעתיקו הקראים כצורתן, מבלי לזר עליהן מטוב

(1) התקופה, ספר רביעי.

ועד רע, כצאתי אצלם רק מאמר אחד, אשר בו ימסלו על הרבנים בחמת-קנאתם לא רק עון קביעת מועדי ה' שלא כתורה, אך רע כזה – חטאת קסם ועבודה זרה. אחד מהכמיהם הראשונים, דניאל הקומסי (אשר חי בערך שנת ד"א ת"ר), יאמר בספר-המצוות שלו: „ואסור לנו לדרוש ולחשוב את חשבון הקוסמים, ככתוב, לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש, וקוסם קסמים וגו'. ואין מותר לנו לדרוש חדשי יי' ומועדיו בחשבון הקוסמים והוברי שמים. ועוד הזמין יי' להוברי השמים ומודיעים החדשים ואותות תבואות השנים לשרפת אש, ככתוב הוברי שמים מודיעים לחדשים מאשר יבוא עליך הנה היו כקש אש שרפתם” („זכרון לראשונים”, חלק שמיני, צד 89 (1)). מן הקומסי עברו הדברים האלה אל שאר חכמי הקראים, ובעל „גן עדן”, בפילוסוף ומלמד, השתדל להראות, שיש בקביעת החדשים על-פי חשבון שמץ מעבודה זרה וכפירה באלהות¹². אם נצרך לדברים אלה את תשובות הקראים, שהתאמצו להראות לרב סעדיה, שבימי חכמי המענה היו מקדשים על הראיה ולא על החשבון וכללי הדחיות, כאשר החליט הוא, הנה יתם בזה כל החמר הנמצא בספרות הקראים על תקון חשבון העבור אצל הרבנים. מעט הוא ודל, ואין להוציא ממנו כל דבר על התפתחות חשבון העבור ושכלולו. אולם אם מעט ודל החמר כשהוא לעצמו, הנה לא כן יהיה בעינינו, אם נעריכהו אל החמר הנמצא אצלם במקצועות אחרים, שנבדלו בהם הקראים מבעלי הקבלה, ושעברו על דברי הרבנים כמעט בשתיקה גמורה, ולא הכניסו את-עצמם כלל להתנפח עמהם. מיסד כת הקראים, ענן, בספר-המצוות שלו, אשר נגלו לנו פרקים שונים ממנו על-ידי הרא"א הרכבי („זכרון לראשונים”, חלק שמיני, פטרבורג, תרס"ג) ורש"ז שכתב (קונטרסים מספר המצוות לענן, ניו-יורק, תר"ע), לא יזכיר את בעלי התלמוד ואת חכמי הרבנים אפילו ברמז קל. דבריו הכתובים ארמית, בסגנון ספר „הלכות גדולות”, מסדרים כדברי קבלה, בדמות הלכות פסוקות, שהוא מוציא אותן מתוך המקראות, כמעט באותן

(1) הרבנים מצדם השיבו למנאציהם את הרפתם אל חיקם, וקראו עליהם את המקרא, כי לא יבינו אל פעלות ה' ואל מעשי ידיו: „פעלות ד' אלו התקופות, ואל מעשי ידיו אלו המולדות, והם המינין, שאינן הושבין לא (מועדות) [מולדות] ולא תקופות” (מדרש תהלים, הוצאת בובר, מזמור כ"ה). כענין הזה רש גם בן-קפרא על המקרא: ואת מצל ה' לא יבינו ומעשה ידיו לא ראו (שבת, ע"ה, א), אלא ששם לא היו הדברים ערוכים כנגד כת מיוחדת וכנגד הדורש היתה רק לעורר את חכמי הדור לחשב תקופות ומולדות ולהסתיע בהם בחשבונות הזמנים; וכאן במדרש המאחר הזה הסבו דרשתם מפרש כנגד החולקים על תקון חשבון העבור.

(2) „שהיו עושים אומות הצאב"א באותה העת (בעת המולד) עבודות כפי חקם ודתם... ודבר ידוע כי שלשה ימים סמוכים לקבוצ, והוא באמצעם, אינם ראויים להתחלת המלאכה, וכבר צוה לא תשוננו... מכאן יש לך לדעת היך דעת הוברי שמים ומכיוצא באלו הדעות נהגו אומות הצאב"א והיו שוללים השגחת השם יתברך מעולם השם עד שהעדירו מציאותו והיו אומרים כי הנלגל הוא האלוה" (גן עדן, ענין קדוש החוש, פרק ג). ובעל הספר מתאמץ למצא לדברים האלה קשר עם האגדה הידועה „הביאו עלי כפרה על שמעטתי את הירח”. עין שם.

המדות עצמן שהתורה נדרשת בהן אצל בעלי התלמוד (ו), מבלי הזכיר כלל את אשר אמרו הקודמים לו. יפה יתאר אותו רב נט. ונא. גאון, שאמר להולכים אחריו: „עזבו דברי משנה ותלמוד, ואני אחן לכם תלמוד משלי“ (סדור רב עמרם, דף ל"א). וכן הדבר עם הקראי הקדמון בנימין נהוגדי (שכתב דבריו עברית, בסגנון דומה ללשון המשנה ודרשותיו פשוטות הרבה יותר), שגם הוא אינו מכניס עצמו בופותים כלל. ובשרידים שנשארו לנו מספר „המצוות“ לדניאל הקומסי נמצא רק המאמר האחד שהעתקנו למעלה, הקולע תציו אל לב הרבנים, אבל לא יזכיר את שמם. הקראים הראשונים, שהיו בראשית צמיחת הכת, שהיו מעטים במנין ובכח, לא ערבו את לבם, כפי הנראה, לצאת לריב כנגד בעלי הקבלה; והרבנים מצדם לא חשו להטפל במתפרצים מפניהם, כל עוד אשר לא שלחו פיהם ברע; וכדין אפיקורוס ישראל, שאין משיבים לו משום דפקר טפי, נמנעו מהתופח עמם, ורק התאמצו להבדילם מתוך הקהל (עין סדור רב עמרם, שם). אך כאשר החלו בני הכת לרב על-פני האדמה וקרנים צמחו להם, אז חשב רב סעדיה לטוב, לצאת לריב כנגד ענן, מיסד דתם, בספר מיחד שכתב עליו; אך הקראים כבר מצאו בנפשם כח לעמוד בקשרי המלחמה, וכעדת דבורים סבוהו, ויתנפלו עליו בהתמרמרות גדולה. מן העת ההיא יחלו התגרות והופותים, ההולכים ומתגברים כמים שאין להם סוף, אבל אין לתלמוד מהם כלום לעניננו, כי כבר היו המתופחים רחוקים מן החתום האחרון מרחק מסים, וכאשר ראינו נשארו בידם רק שתי שמועות, שכל אחד מן הקראים שונה אחרי חברו, ואינם מרגישים שנתנו להם הרבנים קלא אילן לשם תכלת או כמו שנותנים לתינוק אסימון לשם מטבע להשתיק המיתו.

מלבד הסבה הראשית הזאת, נוכל למצא עוד סבות אחרות לשתיקת המקורים אצל הקראים בדבר חשבון העבור והתפתחותו. קביעת שנים וראשי חדשים, כאשר אמרנו, לא היתה מסורה ביד כל אדם, וגם לאחר תקון החשבון היתה יוצאת מועד בית-דין מיחד, שהיו לו טעמים מטעמים

(1) ואביא פה רק שתי דוגמאות מהלכות ימים וחליצה, שפרסם הרש"א פוזננסקי במאסף R. d. E. J. (חלק מ"ה, צד 65, 67): „ואי מקמי דמיבם לה אזלא מינסבא לגברא, לא מפקין לה מגברה, ולא חלצא. ואי מגריש לה גברא, אסיר לה למיהדר גבי יבמה, דכתיב חכא לא תהיה אשת המת, וכתיב התם והלכה והיתה לאיש אחר, תלינהו להלין תרתיין הויות באשה, הא רזים, דכי היכין דההיא הויה לבתר דשלחה אישה כד הויה לגברא אחרנא, כי לא איכא דאית ליה רשותא לאפוקה מגברה. ואי מגריש לה גברא אסיר לה למיהדר לגברה קמאה, דכתיב לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה, אף היי הויה דיבמה אי שבקא יבמה ואזלא ואינסבא לגברא אחרנא לא אית לן רשותא לאפוקה מגברה ואי מגריש לה גברא אסירא למיהדר לגבי יבמה“. וגברא דחלצה ליה יבמתו נעלו, והי גניז ופוחא (לדעתי צ"ל: נהיג בזיפותא, וכן תקן על-פי הרש"א שם) בנפשיה, ולא מתחזי בההוא בית דינא דחליץ קמיהו, שבצח יומי. דכתיב חכא וירקה בפניו, וכתיב חתם ואביה ירק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים, מה הויה ירק ירק בפניה והתם צריכא כלימה שבעה יומי, אף הויה ירק ירק בפניו דהכא צריכא כלימה שבעה יומי וכו'.

שונים, להחזיק את סוד העבור ודרכי השפונותיו בצנעא ובסתר, ולא היו מודיעים לעם רק את משפט השנה, איך נקבעה בבית-דין; והעם ידע רק, כי ביום פלוני יהיה ראש השנה וביום פלוני יקבע הפסח, וכיוצא, אבל איש לא ידע את הנעשה לפניו מן הקלעים, ומאידך טעם קבעו בית-דין את השנה באפן זה ולא באפן אחר. כדבר הזה עשו חכמי ארץ-ישראל. בעוד אשר היתה קביעת המועדים בטורה רק בידם, כאשר ראינו מכתוב ראש-הגולה (סמן ח), וככה עשו בלייכפך גם חכמי בבל, משעה שבאו בסוד העבור עד ימי רבי הטדאי בן-שמואל, כאשר ידבר עליזה עוד להלן (הודעת דרכי החשבון בימי מחלקת בן-זאיר היתה רק הוראת שעה מפני הצורך). ולכן לא יכלו גם הקראים לדעת את התקונים, שהיו הולכים ונעשים גם בימיהם בחשוב המולדות, ורק לפעמים דחוקות, כאשר הביא המקרה לידם מעשה, שנתן להם מקום להתנפל על אנשי מצותם, כאשר פרצה מחלקת בין בני בבל ובין בני ארץ-ישראל בימי בן-זאיר, או בזמן שנראה הירח לבני קדוש או מספר ימים אחריה, או לא נסעו הקראים באמת מהשתמש במעשה הזה לידם ולהונות בו את הרבנים, כאשר אנו רואים במקרה הראשון בדברי סהר בן מצליח, ובמקרה השני בדברי חכמים אחרים מן הקראים (1). אבל אפילו היו הקראים יודעים את התקונים שהיו הולכים ונעשים בימיהם בחשוב המולדות, לא חשבו לזכות להתווכח עם הרבנים על-אודותם, בדעתם, כי לא תהיה המארהם על הדיוק הזאת. כי אחרי שכבר נתקבל בקביעת המועדים היסוד העקר, שהוא החשבון הזה היו שכלולו ותוספות הדקדוק בו ראויים אך לשבח ולא לגנאי, ובכ"י היו בעלי הקבלה יכולים לאמר להם: עד שאתם בודקים אחריו ואומרים לנו קלו קיסם מבין שניכם – קלו אהם את הקורה שבין פניבב. אם קביעת החדשים על-פי חשבון נוטה לפעמים מראית הירח, הנה על-כ"י פנים כל קהלות ישראל עושות מועדיהן ביום אחד, אבל הקדיש על הראיה מביא לרב הקלה גדולה יותר, שקביעת החדשים משתנה במקומות שונים, לפי תכונת המקום ומוג האויר, כאשר ירמז עליזה רב הארץ בדבריו, והעבור על האביב גורם, שבמקום אחד עושים את הפסח – ואת שאר המועדים עמו – בחודש זה, ובמקום אחר – בחודש הסמוך לו לפניו או לאחריו, כאשר באמת תפשוש עליזה לא אחת חכמי הרבנים (2). והקראים בעצמם רואים את-עצמם אנוסים לסור מעט מעט משיטתם. בראשונה קבלו

(1) „בשנת ד"ט לפרט היה לרבנים מולד תשרי, ואנחנו ראינו הישן קרוב בורחת השמש והראינו אותו לרבנים" (ספר „המבחר", פרשת בא). „בשנת הרמ"ד היה לרבנים מולד תשרי ג"ס תנ"ה (צ"ל: גט"ו תשנ"ה), וקדשו ר"ה יום ג' לסבוע והישן נראה בבקר כמורה ביום ג' קרוב לזריחת השמש" (מכתב אחד הקראים לר"א בשיצי מובא אצל גיבואר, ארכי דצי פפטרספורגער ציבליאטעהק, צו 140).

(2) וכבר לעג רבי יהודה הלוי בדבר הזה על הקראים ואמר: „ואני רואה חכמים הלכים אחרי הרבנים בעבור אדר באדר, והם מקשים להם בראיית ירח תשרי, איך

מיד הרבנים את מחזור העבור של י"ט שנה, באמרם עליו, שהוא מן
התאנים הטובות, שהעלו עמהם מבבל, ובימים האחרונים הנהיגו קביעת
ראשי חדשים ומועדות על-פי חשבון המולדות, אם אמנם משנה משלנו.
בגלל כל הדברים האלה בחרו הקראים בריבם עם הרבנים להראות
לעם רק את הפרץ אשר עשו בחומה הישנה (בטול הראיה) מהביא במשפט
את הבנינים אשר הוקמו שם (חשבונות העבור).
אבל הנה לא כל כתבי הקראים הגיעו לידינו. ומי יודע, אם לא
בימים יבואו יגלו לנו דבריהם גם בענינים הנוגעים לפרטי חשבון העבור
והתפתחותו, כאשר נגלו לנו בהסח-הדעת מכתב ראש-הגולה ואגרות בן-
מאיר.

טז. קביעת שנת ד"א רס"ו תקי"א. במרוצת דברי חקירתנו
נגלו לפנינו שלשה חלופים נכבדים בקביעת המועדים (ד"א תקצ"ו, תר"ח

צמתם צום כמור בחספה בתשרי? הלא יבוש. והם אינם יודעים אם תחדש תחזא אלול יאו
תשרי כשיעברו, או אם הוא תשרי או מרחשון כשאין מעברין? (כוזרי, מ"ג, סמן ל"ח). כל
מפירי הספר גששו בעזרים קיר בתבנת המאמר הזה, מפני שלא היו בקיאים בקביעת
השנים אצל הקראים. לפי דעתם אין מעברים את השנה אלא על האביב, או זמן בשול
השעורים בארץ-ישראל. ויחשבי המקומות הקרובים לארץ-ישראל, כמצרים, ארם-נהרים וארם-
צובה, היו עושים את מועדיהם עם אנשי ארץ-ישראל. אבל הקראים, אשר היו ברחוק מקום מארץ-
ישראל, שלא היו יכולים לדעת באיזה זמן האביב נופל שם בכל שנה ושנה, אחזו בתחלת
בתחולות שונות (לצין ורך-משל על מין צמח אחר, שזמן בשולו נופל בימי בעורי השעורים
בארץ-ישראל), שלא הביאום אל המטרה, ובאחרונה ראו את-עצמם זקוקים לקבל מן הרבנים את
המחזור בן י"ט שנה. והוא אשר אמר להם החבר: אתם מקשים עלינו, בזמן שאין הירח נראה
בתשרי בזמנו, בערב ראש השנה, כי אם מיום שאחריו, שלא התענינו בעשירי, אלא בתשיעי,
ואתם לעולם אינכם יודעים את משפט החדש שאתם מתענים בו, אם הוא תשרי, כמו שקבעתם אותו
על-פי המחזור, או שמא אינו אלא אלול, מפני שאתם עשיתם את השנה הקודמת פשוטה,
ואחריכם בארץ-ישראל עברה מפני האביב, או שמא תשרי שלכם אינו אלא מרחשון, מפני
שאתם עברתם את השנה הקודמת על-פי המחזור, ובארץ-ישראל לא עברה. — מקרים כאלה,
שלא היו רחוקים, הם מאשרים ומקיימים על-פי הקראים בעצמם. ככה קרה, למשל, לפי עדות
רבי אהרן חשני (גן עדן), ענין הבודל שנה משנה, בסופו, בשנה הרביעית במחזור רס"ט,
שמה שהיה לנו חדש אלול היה לבני ארץ ישראל מבקשי האביב חדש
תשרי? ומה שהיה תשרי לבני חוץ לארץ היה מרחשון למבקשי האביב, חת מפני שבחוץ
לארץ עברו את השנה השלישית למחזור ובארץ-ישראל לא עברה. וכן קרה לפי עדות בעל
„אדרת אליהו“ (טוף ס"מ), ששנת רל"ט, י"ד למחזור רע"ו, שהיה לנו עבור היה להם שנה
פשוטה. ולהפך קרה בשנת בקש (ה"א ת"ב), שתשרי של בני חוץ לארץ היה אלול לבני
ארץ-ישראל וטביבותיה, כאשר יספר לנו שמואל הקראי, שהיה בקונסטנטינה ביום הכפורים של
אותה שנה וביום הראשון של סכות המליג בספינה ובבואו למצרים עשה שם את הג הסכות
שנית בסיו למרחשון (לפי טגין חוץ לארץ). לשמור מועדי ה' המקודשות בראיית הלכנה
ובמציאות האביב בארץ הקודשה (גנוי ישראל בס"ט פטרבורג, ח"א, צד ה).

דברי אלה כבר נתפרסמו על-ידי ד"ר א. ציפרונוביץ בפרושו לכוזרי (הוצאת תרשיח,
ורשת תרע"א) בלי הזכיר שמי. אבל לא נקו שם משגשים שונים, שמקצתם טעית הדוסס
ומקצתם שגיאות המפרש, שלא הקפיד להעתיק לשוני בדקדוק, עין שם.

ותרפ"ד), שגרמו לשנויים גם בשנים הסמוכות להן לפנייהן או לאחריהן. מחלופים אלה – שקשה לחשבם ממקרים בודדים – שארעו בזמן קצר, בפרק האחרון לחתימת חשבון העבור, שלא נמשך אלא כתשעים שנה, נוכל לשפוט על התקופה הארבעה, שקדמה לחתום האחרון, המקפת יותר מארבע מאות שנה, שהיתה מרבה יותר במקרים כאלה, אלא שלא הגיעו אלינו, בחסרון מקורים מן העת ההיא. ולכן בטרם אבוא לדבר על המחלקת האחרונה, מחלקת בן-מאיר, שבזמנו כבר היו כל יסודות החשבון מאששים בידי חכמי הדור, אלא שחכמי ארץ-הצבי השתדלו ליסד את גבול המולד הזקן על ארך ארצם – אחשב לנכון להעיר עין לאחור ולהתבונן על שני חלופים, שקרו בזמן התקופה ההוא, ולהתחקות על מקורם וסבתם.

באגרת הידועה של רב שרירא אנו מוצאים שני זמנים מן הפרק האחרון לחתימת התלמוד, שמלבד יום החדש נרשם בצדו גם יום השבוע. אחד משני זמנים אלה, "ארבעה בשבא, דהוא י"ג בכסלו שנת תתי"א (לשטרות)", שבו נפטר רב אבינא, עולה יפה עם דרך קביעתו, אבל אין להביא ממנו ראיה, שכבר השתמשו אז בדרכי חשבוננו, כי מקרים כאלה יקרו לא אחת לחושבים ללבנה: לישמעאלים, לשומרונים ולקראים, שראש חדש אחד משתף לכלם ומכון עם אותו של הרבנים. כנגד זה נמצא שם זמן שני, שאי אפשר לכונו עם חשבוננו: "ובחד בשבא, דהוא ארבעה באדר דשנה תתי"ז (ד"א רס"ו)", שכיב רב אחי בריה דרב הינא. וכבר נתקשה הרב שי"ר בקביעה זו, שאינה נכונת עם חשבוננו, ורצה לתקן: "בהרי בשבא" וערך מלין, ערך אלכסנדרוס מוקדון, אות י"ט). הגהה זו, אף-על-פי שהיא כנגד כל הנוסחאות שבדפוס ובכתיב-יד הנמצאים במספר מקומות, שעל-פיהם הוציא החכם לזין זה מקריב את האגרת הזאת במהדורה מתקנת (פרנקפורט דמיין), לא היתה רחוקה מלהתקבל על הדעת, אלו היינו יודעים בברור – כאשר בליספק חשב כך הרב שי"ר – שחשבון העבור שבידינו נוכד באמת על-ידי רבי הלל, שקדם לחתימת התלמוד; אבל מאחר שאין הדבר כן, הנה השערה זו, שהיתה בזמנה קרובה, נעשתה עתה רחוקה. ואני בכאמרי "מהלקת רס"ג ובן-מאיר" (צד 18) אמרתי להוכיח מזה, שלא היו דוחים אז ראש השנה, עהל באחד בעבת, בפני יום ערבה. אבל באמת אין כאן מקום לכל חמיהה ולכל קשי. סדר עבור-שנים שבידינו מוכח על תקופת "רב אדא", כמו שהעירו על-זה כל המעברים הקדמונים, מימי רב חסאן והלאה. התקופה הזאת, כאשר הוכחנו, נחדשה במאה הששית לאלף שעבר, ולפני-כן היו משתמשים רק בתקופת שמואל, שהיתה מפרסמת בעולם, והיא היחידה הידועה לנו בתלמוד בשם תקופה, כאשר הוכחנו בפרק תקופות ומולדות; ואליה פונו באמרם: "כי חזית דמשכא תקופת טבת עד שיתסר בניסן עברה לההיא שתא" (ר"ה, כ, ע"ב), ועל-פיה היו מעברים גם הנוצרים באיי בריטניה על המחזור של פ"ד שנה – שקבלו לדעתי מן היהודים – עין אידלר (295, II), ועל-פיה מעברים גם היום השומרונים. בשנת ד"א רס"ו חלה תקפת ניסן ט"ו יום י"א שעות תקל"ה

חלקים לאחר המולד, ביום שני של פסח לחשבוננו; ולכן עברו את השנה. ורב אחי נפטר באדר ראשון, שכותבים אותו אדר סתם (גדרים, ס"ג, ע"א). שיום רביעי בו חל באחד בשבת.

במאסף האנגלי Jew. Quart. Review (חלק כ"ב, צד 423) פרסם החכם אברהםס בהעתקה פוטוגרפית שטר ישן מתוך גניזת מצרים, שזמנו כתוב בסופו בכתב ברור ומפרש: „ברביעי לשבת דהוא חדסר יומין לירח כסלו שנת אלפא ושתין וחרתין שנין למנינא דרגילנא ביה בפסטאט מצרים“, בזמן שלפי חשבוננו חל יום י"א בכסלו ביום א' (סמן השנה היה בח). שלשה ימים קדם לכן. ספת ההבדל הזה קשה ומסבכת יותר, ועלינו לבקש לה פתרון בשנוי היסודות, אשר עליהם נשען חשבון העבור בפרק ההיא. בדברנו על הענין הזה בארפה בפרק „המחזורים“, בררנו, שהיו לישראל בזמנים. שונים מחזורי-עבור שונים, חמשה במספר, שהיו מסתיעים בהם בחשוב הזמנים בעיון ובמעשה. ופה יספיק לנו להעיר רק על שנים מהם, שהיו משתמשים בהם במעשה בחמש המאות הראשונות לאלף שעבר. יש לנו עתה עדות מפורשת בשרידי כתב-יד אחד בלשון רומי, שגלה אחד מחכמי העמים E. Schwartz, בבית-אוצר-הספרים אשר בנירונה, המדבר על ועד אבות הכנסיה הנוצרית שנתאסף בסרדיקה, בחורף שנת 343 למנינם, ונאמר בו, שהיו היהודים קובעים את מועדיהם באותו זמן על-פי מחזור של שלשים שנה, והכהן הראש שבאנטיוכיה, שהיה נוטה אחר היהודים בעיון זה, אחר שערך לפני חבריו בפרוטרוט את קביעת פסחם של היהודים במחזור הזה, הציע לפניו, שינהיגו אותו גם הם תמורת המחזור בן י"ט שנה, שנתקבל שמונה-עשרה שנה לפני-כן באספה הניקאנית, אלא שיעשו בו שנוי עקרי ברוח אותה אספה, שלא יחול פסחם לעולם לפני יום כ"א למרס, שחשבוהו לזמן שווי היום והלילה (עין שורץ, פריסטליכע אונד יודישע אסטערטאפעלן, ברלין, 1905, מצד 121 והלאה). ובפרק „המחזורים“ בארתי בארפה את סיבו של המחזור הזה, יסודותיו וקביעת ימי הפסח בו, שמצאתי להם סמוכות גם במקורים אחרים. ואני הנה עמדתי על מציאות מחזור זה אצל היהודים, כשמונה-עשרה שנה לפני הגלות לנו כתב-יד נירונה, על-פי דברי התלמוד „והאיכא יומא דתלתין שנין“ (ערכין, ט, ב), „ועבורא דשתין שנין“ (חולין, צ"ה, ע"ב) והעירותי על-זה במאמרי „פרשת העבור“ („הכרם“, שנת תרמ"ז). עוד מחזור אחד נודע לנו מן הפרק הזה, והוא תקופה בת פ"ד שנה, שכפי שאנו שומעים מפי אבי הכנסיה אפיפניוס, שחי גם הוא במאה הרביעית, היו היהודים משתמשים בה בקביעת שנותיהם, וכפי מה שאפשר להוציא מפרקי רבי אליעזר ומברייתא של שמואל, היתה נוהגת עוד בזמנם במאה הששית לאלף החמישי (עין למעלה, סמן ד-ה). נתבוננה נא מנקדה זו על משפט קביעת שנת ד"א תקי"א. תקופת שמואל בניסן בשנת ד"א תקי" הקודמת לה חלה י"ג ימים ג' שעות ותקל"א חלקים לאחר המולד. ולפי כללי העבור שלנו היתה אותה שנה צריכה להיות פשוטה, אבל לא כן יפול דבר לפי המחזור של פ"ד שנה, שנתיסד כשלש או כארבע מאות

שנה לפני-כן, שמולדות לבנה נעתקים בו אחורנית כיום וחצי בקרוב בכל מחזור, ומרחקם מתקופת שמואל הולך ופוחת ממה שהיה בתחלה. בזמן תמימת התלמוד, בשנת ד"א רנ"ח, שקדמה לשנת ד"א תק"י בשלשה מחזורים בני פ"ד שנה, חלה תקופת ניסן י"ז ימים ור"ב חלקים לאחר המולד (ובימי רבי הלל היה ההבדל גדול עוד יותר), ונמצאה אותה שנה, שהיתה לפי מניננו לבריאה שנת נ"ח במחזור של פ"ד, שנה מעברת, וכן היתה שנת ד"א תק"י, המכוננת לה במחזור זה, אף-על-פי שלא נרחקה בה התקופה מן המולד אלא יותר מעט מי"ג ימים, וכדרך שאנו מעברים עוד היום לפי גו"ח אדז"ט, אף שכבר נעתקה תקופת רב אדא כששה ימים. ובשנת ד"א תקי"א חל מולד תשרי (שהיה מכון למרחשון שלנו לפי חשבוננו) ביום ב' י"ט תר"ק, וראש השנה ראוי להקבע ביום ג'. אבל כפי הנראה, היה מולדם מאחר ממולדנו כי"ד שעה, עד שעבר גבול גטר"ד ונדהה ליום ה', וי"א בכסלו חל באחד בשבת. מקרים כאלה בפרק שאמר עליו רב אחאי משבחא, בן הדור ההוא, שאין חכמים בקיאים בעולדות לבנה, לא יפליאו אותנו וכבר נצאנו להם חברים במה שגבר.

(סוף יבוא)

ת. י. בורנשטיין

דברי ימיהעבור האחרונים

(סוף *)

יז. כללי קביעת השנים עליפי חשבון המולדות ודרכי התפתחותם. בכל דבר חכמה, מחקר ועיון אנו מניחים בראשונה יסודות ועקרין קבועים ופשוטים, מהם אנו מוציאים אחרי-כן תולדות שונות, מרכבות יותר ויותר, עליפי משפטי ההגיון בלבד. היסודות, אשר עליהם הטבעו חשבונות העבור, שלשה הם: הגבלת מדת השנה, הגבלת ימי הקביעה והגבלת המולד הכשר.

הגבלת מדת השנה כיצדו חדשי שנתנו בכלל סדורים בה אחד מלא ואחד חסר חליפות: תשרי מלא, מרחשון חסר, כסלו מלא, טבת חסר, וכן קלם. ימי שנה סדורה כזאת עולים לשנ"ד ימים, או חמשים שבועות וארבעה ימים; ונמצא ראש השנה נעתק מן הקודם לו בימות השבוע ארבעה ימים. אבל מסבת הדחיות, שיתבארו מיד לפנינו, יקרה לפעמים שאנו מחסרים מרחשון וכסלו, ואז אין ראש השנה (החסרה) הזאת נעתק אלא בשלשה ימים; ולפעמים אנו ממלאים מרחשון וכסלו, וראש השנה הזאת (השלמה) נעתק בחמשה ימים; וכן הדבר גם בשנה מעברת, אלא שאז חדש העבור (אדר הראשון), שהוא לעולם מלא, מקלקל סדר המלאים והחסרים, ושבט ואדר ראשון שניהם מלאים. ויצא לנו מזה, שבשנה מעברת ראש השנה נעתק בימות השבוע בחמשה ימים אם היא חסרה, בששה – אם סדורה, ובשבעה – אם היא שלמה. המעברים נותנים סמן לשנה פשוטה גדה ולמעברת הלוז. וחכמי ארץ-ישראל הקדמונים, כאשר נראה עוד לפנינו, היו משתמשים לצורך הזה במסרת שו"ח כה"ז וחד"ו י, כלומר,

(*) ראה, התקופה, ספר י"ד-ט"ו.

(1) מסרת שו"ח כה"ז וחד"ו או הסמנים גז"ח הו"ז מיחדים רק לאותם הקובעים על יסוד הדחיות, שהם זקוקים על-כל-פנים למולדות של שתי שנים; אבל מיתרים הם לגמרי למעברים על גבולי המולדות, שמלבד קביעת ראש השנה הם קוצבים גם את סמנה; ולכן לא נמצא זכר להם לא בשערי רס"ג ולא בשערי בן-מאיר המחקה אותם, ולא אצל נהרואני ואלבירוני ולא במדרש, שכל טוב ולא בארבעה שערים שבסדור רב עמרם גאון, שפרסם הר"א מרקס במאמרו, אונטערזוכונגען צום סידור דעם רב עמרם (צד 18). אבל כננר

לאחר שנה שלמה ראש השנה נקבע בשנה פשוטה ביום הששי לראש השנה של השנה שעברה, ובמעברת ביום השמיני; לאחר שנה שהיתה כסדרה הוא נקבע ביום החמישי ובמעברת ביום השביעי; ואם היתה חסרת – ביום הרביעי או ביום הששי.

הגבלת ימי הקביעה כיצדו לא כל ימי השבוע כשרים לקבוע בהם ראש השנה כִּי-אם ימי בנה"ז בלבד, אבל ימי אד"ו פסולים: האחד מפני יום ערבה שלא יחול בשבת, והשנים – משום תרי שבי דסמיכי להדדי. הגבלת המולד כיצדו אפילו אם נפל מולד תשרי ביום כשר אין קובעים ראש השנה ביומו, אלא אם חל לפני חצות היום, שאז אפשר שיראה הירח סמוך לשקיעת החמה; אבל אם נולד לאחר חצות דוחים ראש השנה ליום המחרת, ואם מחרתו יום פסול – למחרתים (מולד זקן).

שלשה יסודות אלה מספיקים למצא על-פיהם קביעת כל שנה ושנה לכל פרטית. וכך היה באמת דרכם של חכמי ארץ-ישראל הקדמונים, כאשר נראה לפנינו. אבל דרכי הקביעה שנתפשו ביותר הם הידועים לנו בשם „ארבע דחיות“, אשר כללו אותן המעברים בחרוז הקצר הזה: „לא אד"ו ראש, מולד זקן אל תדרוש, גטר"ד בפשוטה גרוש, בט"ו תקפ"ט לאחר עבור עקור משרוש“, שבהן נוספו על שתי הדחיות הראשיות עוד שתי דחיות חדשות, גטר"ד בשנה פשוטה ובט"ו תקפ"ט במוצאי עבור. אבל שתי דחיות אלה אינן יסודות כשתי הראשונות אשר נוכל לכנותן בשם אבות, אך יוצאות הן מחבור שלשת היסודות שהקדמנו, ולכן נוכל לכנותן בשם תולדות, כי בזמן שמולד תשרי חל בשנה פשוטה ביום ג' מט' שעות ור"ד חלקים ומעלה, הנה יחול מולד תשרי בשנה השנית בשבת לאחר חצות, ונדחה ראש השנה ליום ב' ונמצאה מדת השנה שנ"ו ימים, דבר שאין לו מקום בחשבוננו. וכן הדבר בשנה שאחרי עבור, שחל בה מולד תשרי ביום ב' מט"ו שעות ותקפ"ט חלקים ומעלה, כי אז היה מולד תשרי בשנה הקודמת מחצות יום ג' ומעלה, וראש השנה נדחה ליום ה', ואם נקבע ראש השנה השנית ביום ב', הנה תהיה השנה המעברת בת שפ"ב ימים, מחותה מן הקטנה שבמדות.

מסרת זו נמצא אצל המשתמשים בארבעה שערים מסרות אחרות לשים להם את הגבולים לזכרון, והן: מסרת שער ראשון תצ"א, ת"ח, ר"ה, מסרת שער שני תרצ"ה, ר"ד, מסרת שער שלישי שש שעות, ר"ד, ומסרת שער רביעי תצ"א, ר"ד, תקפ"ט, וכפי דברי רס"ג (מחלקת, צד 102) כלולים הם בכלל „מלי אחרגייטא“ הנזכרים בגמרא (ר"ה, כ, ע"ב, וכן פירש הר"ח שם).

ויש להעיר, שמלת מסרת אין ענינה כאן קבלת אבות, כִּי-אם סמן מסור לזכרון, ולכן בעל „מדרש תהלים“ ובן-מאיר משתמשים במלת סמן במקום מלת מסרת, שמשתמש בה משיגו של בן-מאיר. וכן יאמר המשיג הזה במקום אחר: משפטיהן ומסורות שלהן (צד 86), כלומר סמניהן; ושלא לצורך תקנתי שם ומותרות. והרמב"ם בהלכות קדוש החדש נותן בתחלה את מספר המעלות וחלקיהן מפרשים במלים, ואחר-כך הוא מציגם באותיות וקורא אותם בשם סמניהם.

כללי „ארבע דחיות” – שהם ההתפתחות הראשונה משלשת יסודות העבור שהבאנו – עתיקים הם מאד. וכבר נמצאו בצורתם זו בכל ספרי המעברים הקדמונים. רבי יעקב ברבי שמשון מביא בספרו (פרק ל"ו) מקרא מנקד ומטעם במקצתו, שעשה רב סעדיה בדרך מליצה וחידה על דחיות אלה; ורבי יעקב מפרש את המקרא הזה במקצת. והנני מעתיק בזה את דברי רב סעדיה עם הערותי (במקום שאני משתמש בדבריו של רבי יעקב אני מציין אותם מזה ומזה בסמני קרני-חגבים). וזה לשונו: „אל אדו הראש לעילום (1), והנשארים נכוננו (2). (ותלונתם) [ותכונתם] בטרם עצמם כל שהוא (3). והכרת אותותם מפיקים מון אל זן (4). לבד מאשר רד בעשירית ללילי בערב שלישי כלל התעבר (5), וגבול מוצאיו טרם געת צאת הקטנים ברביעית לאור השני (6). שתיים הנה בשני[ם], הנה יהיו תמים על ראשו לנדות ולקדש (7). והשואל על מה זה ועל מה זה, תמור (אולי צ"ל: תאמר) חסרון זה ויתרון זה” (8).

- (1) „לא אדו ראש השנה, ומקרא הוא בעזרא (ח, י"ז): ואצוה אותם על אדו הראש. לעילום כמו לעולם, ומקרא הוא בדברי הימים (ב, ל"ג, ו): אשים את שמי לעילום”.
- (2) „ויתר הימים הנשארים, הם בגה"ו, נכוננו להקבע בהם”.
- (3) „ובלבד שיהא המולד כל שהוא קודם חצות שהוא עיצומו של יום” – מקרא זה נעתק כבר על-ידי הר"א ברליגר ב„מפתח ומבוא למחזור ויטרי” (ברלין, תרנ"ו), אלא שנדפס שם בטעות בטרם עצלים במקום בטרם עצמם.
- (4) סמני הדחיות וגבוליהן בימים, שעות וחלקים, מקיפים (כל ימי השבוע, ויוצאים בשביעיות מז"ן אל ז"ן, והוא לשון הכתוב (תהלים, קמ"ד, י"ג).
- (5) כשלא נתעברה השנה. והפונה לדחית גטר"ד בפשוטה.
- (6) „חוץ מהנולד בבט"ו תקפ"ט, ונכנס בתוך תצ"א חלקים אחרונים בשעה הרביעית (כיום)”. טרם געת צאת הקטנים, כלומר החלקים, וכמו שיקראו שברי השעה בחלוקתה לששים בערבית ובעברית בשם דקים, וברומית בשם minutae. – ב„מפתח ומבוא למחזור ויטרי” נדפס בטעות לא את במקום צאת.
- (7) „שתיים הם דחיות הללו גטר"ד ותצ"א ונתאמים וגצמדים לנדות הקביעות מיומו ולקדש כיום המתרת”. ולדעתי, הפונה, שיש בכל אחד משני ימים אלה, ב' וג', שמי דחיותו הרגילה, הנוהגת בכל ארבעת הימים, מחצות היום, והשנית חדשה, שאין לה מקום כ"א בשני ימים אלה, וגבולי שתי הדחיות החדשות האלה משלימים את השעות והחלקים שבהם לגבול הראשי שהוא י"ח שעות (גטר"ד על-ידי שנוסף עליו יתרון ד"ח תתצ"ו של שנה פשוטה, ובט"ו תקפ"ט על-ידי שנגרע ממנו יתרון ה' כ"א תקפ"ט של מעברת). ויתרו יהיו תמים על ראשו, לשון המקרא (שמות, כ"ו, כ"ד), לגבול י"ח שעות. ובסגנון הזה משתמש הרס"ג גם בספר המועדים: „למלאות כל אות שעה תמימה” („מהלכת רס"ג, צד 77), „יתר מן הראש” (שט, צד 116), והוא הדבר אשר יאמר גם פה בהמשך דבריו: „והשואל מה זה ועל מה זה, תאמר חסרון זה (של ה' כ"א תקפ"ט בדחית בט"ו תקפ"ט) ויתרון זה (של ד"ה תתצ"ו בדחית גטר"ד)”.
(8) רבי יעקב בר' שמשון מביא במקום אחר (פל"ה) שני תרומים לרס"ג על דחיות בט"ו תקפ"ט וגטר"ד, והם: „זקק יום שני (כבירור) [בבורן] אם בג"ש והקפ"ט חבור ומוצאי עבור”, „ל"ג ל"ע גטר"ד טורדין בטר"ג טורדין”. פירוש החרוז הראשון הוא: זקק וצרף יום ב' בנורית, ודחהו אם גפ"ל רגצ חבורו עם השמש בג' שעות ביום במוצאי עבור. על השני יאמר רבי יעקב: „פירוש ליל ג' לא עבור, אם בטר"ד חלקים הגיע [המולד], הרי זה נטרד ונדחה מניקומו, ואם בחלק אחד פחות כגון בטר"ג, עושין אותו בנין במקומו, כגון בית טריגון (בבא בתרא, קס"ד, ע"ב, ועור במ"א)”. אבל אין דבריו מחזירים, כי באמת אין טריגון שם לבית, כי אם תאר לכל צורה בעלת שלש זוויות, כהוראתה בלשון יון, והשאל אחר-כך בלשון המשנה

על-פי הכללים האלה נוכל לקצוב כל ראש השנה שנרצה על-פי ידיעת מולד תשרי שלה. אבל אי-אפשר לדעת על-פיהם את מדת השנה, אם חסרה היא (סמנה ח') ומרחשון וכסלו שניהם חסרים, או אם השנה כסדרה (סמנה ב') ומרחשון חסר וכסלו מלא, או אם היא שלמה (וסמנה ש') ומרחשון וכסלו שניהם מלאים. ולכן זקוקים בעלי שיטה זו לחשב גם את מולד תשרי של השנה הסמוכה, למצא את סמן השנה על-פי קביעת שני ראשי השנים ומרחקם זה מזה בימות השבוע, וכמו שראינו למעלה. שיטה זו ידועה אצל מעברים שונים, ובה השתמשו כבר הראב"ע ב"ספר העצור" והרמב"ם הלכה"ח (פ"ח, ה"ו) ובמאמר העבור הנמצא בתשובותיו (דפוס ליפסיה). אבל עוד קדמוני המעברים חשבו מחשבות לפטור עצמם מן העבודה הכפולה הזאת, מקציבת שנה אחת על-ידי בקשת שתי קביעות; והשכילו להוציא מטבע ארבע הדחיות עצמן גבולות קצובים זקיימים, לסמני השנים. ככה יאמר רב סעדיה: "(שנה מעוברת) כי הקיפה עד תוך מחצית יום החמשי ועד תצ"א בתשיעית ביום הששי חסירים יהיו; ועד פנות יומם מן השבת יהיו שלימים. ועד תצ"א בתשיעית ביום אחד יגרעון, וימלאון ביום שני עד חציו; ומהחציו עד המחצה ביום שלישי יעמדו על סדרם; וכן להחסירם עד ה"ר צ"ת משתי עשרה בליל הרביעי ומשם עד חצות החמישי להמלאות ונסב השבוע... ובשנה הפשוטה לא כן חקם כי משמנה עשרה שעות בשביעי ולאחד תשע-ור"ד יחסרו וישלמון לשמנה עשרה מן השני אם היוצאת גם פשוטה או לחמש עשרה ותקפ"ט נוספת אם היתה. ומשתי העתים יסדרון עד תשע ור"ד מן החמישי ואז ימלאון אל שלשת רביעיו, ועד קץ ת"ח בששי אם הבאה פשוטה גם היא, או אם נוספת אל תשע ור"ד בו יחסרו וכן יהיו שלימים לשמנה עשרה בשבת" (מחלקת רס"ג, 59). כללים אלה – שלא מצאתים כי-אם אצל רב סעדיה ואצל רבי יעקב בר' שמשון המביא אותם בשמו (1) – מצינים את

גם למספר של ש, וכמו שאמרו שם: זיגון שתיים, סריגון שלש, וכונת רס"ג במלת סורגין קובעים ראש השנה ביממו שלישי.

והרמב"ם במאמר העבור שלו נותן לדחיות אלה סמנים אחרים, והם: מעי"ב תקפ"ט מן דלת, פל"ג ר"ד (בדפוס בטעות פ"ל גטר"ד) מן יו"ד (מ"א ט"ו). ופרושם, כאשר יאמר בעצמו: מלפני (צ"ל: מלפניו או מוצאי) עבור יום ב', תקפ"ט חלקים משעה רביעית, פשוטה ליל ב' ר"ד חלקים (בדפוס ט' שעות ר"ד חלקים) משעה עשירית. והסמן הזה היה מפרסם בזמן ההוא, ובן דורו רבי יוסף זבארה, בחתולוצו באיש חכם בעיניו, אשר התאמר לדעת מכל חכמה את החצי, ישאלהו: למה אמרו חכמים, נולד קודם חצות קובעין חוץ ממעי"ב תקפ"ט מן ד"ט, פל"ג כ"ד (צ"ל: ר"ד) מן עשרה. על השאלה הזאת, אשר במבטאה היתה מצלצלת באוזניו כלפג לשון איך-בינה, ישיב הנשאל: איך אדע השאלות ולא אבין הלשון. וכמדומה לי כי מלבד אתה בודאם" (ספר "שעשועים", הוצאת דאווידזאן, ניו-יורק, תרע"ד, צד 118).

(1) ומפני שאין מספרו אלא כתב-יד אחד בעולם, אני נותן כאן את דבריו כצורתם, וז"ל: "עוד יש שבעה שערים מבוארים ומפורשים, והמה מוצאם מכלל אלת (ארבע דחיות ושעריהם שוכר לפני כן), ורוב תכונתם מסורג בפירוש רבינו סעדיה... שער א'.

סמני השנים, קביעת מרחשון וכסלו לפי גבולי מולדות תשרי. אם חל המולד בשנת עבור מהי"ח עד ו' כ' תצ"א – חדשיה חסרים (ז"ח), ומן ו' כ' תצ"א עד זי"ח – שלמים (ז"ש); מזי"ח עד א' כ' תצ"א הם חסרים (ב"ח), ומא' כ' תצ"א עד בי"ח – שלמים (ב"ש); מבי"ח עד גי"ח – כסדרם; מגי"ח עד ד' י"א תרצ"ה – החדשים חסרים (ה"ח); ומיום ד' י"א תרצ"ה עד הי"ח – שלמים (ה"ש). ובשנה פשוטה אם חל מולד תשרי מזי"ח עד א' ט' ר"ד – השנה חסרה (ב"ח), וממנו עד בי"ח (ובמוצאי עבור עד ב' ט"ו תקפ"ט) – שלמה (ב"ש); מהם עד ה' ט' ר"ד – השנה כסדרם (ג"כ וה"כ); ממנו עד ו' ת"ח לפני פשוטה או עד ו' ט' ר"ד לפני מעברת – חסרה (ז"ח); ומהם עד זי"ח – שלמים (ז"ש). כללים אלה – הגני שונה דברי – מורים רק על משפט חדשי מרחשון וכסלו, ולא על קביעת ראש השנה. ולכן התלכדו בהם קביעות ג"כ וה"כ לגבול אחד (מבי"ח או ב' ט"ו תקפ"ט עד ה' ט' ר"ד), אף-על-פי שראשי השנים נופלים בהם בימים שונים. כללים אלה וכללי ארבע הדחיות שהזכרנו בראשונה משלימים אלה את אלה. הדחיות מגבילות את ראשי השנים, והכללים – את סמניהן, קביעת מרחשון וכסלו; ומצורפם מצאו המחשבים את סדרי המועדות לכל השנה. דרכי חשבונות כאלה אנו מוצאים עוד אצל רבי יעקב בר' שמשון. אבל חכמי המעברים צעדו עוד צעד אחד הלאה: שתפו את שתי הדרכים יחד ומהתחברותן יצאו להם ארבעת השערים הידועים, המכונים לארבעת הימים, הפשרים לקביעת ראש השנה, וגבולי המולדות הערוכים בהם נותנים לנו מיד, על-פי ידיעת מולד אחד בלבד, קביעת כל השנה וסמנה לכל פרטיה. שערים כאלה נמצאים אצל מחברים שונים בפנים שונות (1); ואנחנו נחננו לה צורה מכוננת ביותר לתכליתה:

כל מולד תשרי הבא בא' בט"ג, או בפחות מיכן, בשנה פשוטה, חדשים חסרים, מיכן ואילך חדשים שלימים. [ובעבור בכ' ח"ץ חסירין מיכן ואילך שלימים]. שער ב'. כל מולד תשרי הבא בכ', בין בפשוט בין בעיבור, אם קיבועו ביומו חדשים שלימים, ואם נדחה (מפני מולד זקן או ט"ו תקפ"ט במוצאי עבור) החדשים כסדרן. שער ג'. כל מולד תשרי הבא בג', בשנה פשוטה חדשים כסדרן (אם בא לפני ט"ד יקבע ביומו והסימן ג"ב, ואם לאחר כן נדחה ליום ה' והסימן ה"כ), ובעיבור אם קיבועו ביומו חדשים כסדרן, ואם הוא נדחה (מהמת מולד זקן) חדשים חסרים. שער ד'. כל מולד תשרי הבא בד' (בשנה פשוטה) חדשים כסדרן, ובעיבור בי"א ותרצ"ד חלקים חסרים, מיכן ואילך שלימים. שער ה'. כל מולד תשרי הבא ביום ה' בט"ג כסדרן, מיכן ואילך שלימים, ובלבד שיהא קיבועו ביומו, אבל אם הוא נדחה (מפני מולד זקן) חדשים חסירין; ובעיבור אם קיבועו ביומו שלימים, ואם הוא נדחה (מפני מולד זקן) חסירין. שער ו'. כל מולד תשרי הבא ביום ו', בת"ז חלקים משעת ראשונה חסירין, מיכן ואילך שלימים. ובמה אמרו? בפשוט שיש אחריו פשוט (כגון בשנות אד"ט י"ב וט"ו למחזור), אבל בפשוט שאחריו עיבור (בהז"י גו"ה) בט"ג חסירין [מיכן ואילך שלימים]; ובעיבור בכ' ח"ץ חסירין, מיכן ואילך שלימים. שער ז'. כל מולד תשרי הבא בז', בין בעיבור בין בפשוט, אם קיבועו ביומו חדשים שלימים, ואם הוא נדחה (מפני מולד זקן) חסירין.

(1) כללי ארבעת השערים, הבנויים על מולדות תשרי בלבד, נמצאו בסדר רב עמרם כ"י (עין מרקס, אונסצרוכונגען צום סדור דעם גאון רב עמרם, ברלין, 1903, צד 18–19), בפיוט רב יוסי גהרונאני (עין מרקס חנוך, ח"ט, צד 41–43), אצל הסופר הערבי אלבירוני (בנוף הערבי צד 156 ובתרגום האנגלי צד 150), בספר העבור להנשיא (מ"ב, ש"ט), ביסוד עולם

ז	ה	ג	ב	א	ה	ז
שג (ה)	חא (ג)	שא (ג)	כז (חא)	כה (ז)	שה (ז)	חג (ה)
ו כ תצא	ה יח	ד יא תרצה	ג יח	ב יח	א כ תצא	ז יח
ו ס רד	.	ה ס רד	ג ס רד	.	א ס רד	.
.	.	.	.	ב סו תקפט	.	.
ו חח

בלוח הזה נחלקו י"ט שנות המחזור לארבעה מינים כתובים בארבע שורות זו מתחת לזו ובצדם גבולי המולדות לכל אחת משבע הקביעות בארבעה טורים זקופים, ששלשה מהם נחלקו לשנים שנים; בראש כל טור נרשם היום, שבו נקבע ראש השנה, ומתחתיו סמן השנה וקביעת חג הפסח (האותיות, הסגורות במסגרות, מכונות לשנות עבור). כל מבין יכיר מיד, שהשיטה הזאת אינה אלא התפתחותה של הראשונה, וגם יבין באיזה דרך נתפתחה. אבל מלבד שיטת, ארבע הדחיות" ושיטת, ארבעת השערים" האלה, הבנויות על מולדות תשרי, היתה עוד שיטה אחרת, שלא הרגישו בה החוקרים עד-כה, שהיתה נהוגה בין יושבי צרפת ואיטליה, אשר כפי מה שהוכחתי בפרק, השנה" ובפרק, תקופות ומולדות" היו יוצאים בכל חשבוניותיהם מניסן, וגם את כללי הדחיות העתיקו מתשרי לניסן שקדם לו, בגרעם מימי אד"ו שני ימים, שששת חדשי הקיץ עודפים על שבועות שלמים, ומי"ח שעות, סר"ד תקפ"ט – יתרון השעות והחלקים לששת חדשי לבנה, שהוא ד' שעות ותל"ח חלקים, ויצאו להם לניסן ארבע דחיות אלה: בד"ו, י"ג תרמ"ב, א' ד' תתמ"ו, וז' י"א קנ"א. על-פי דחיות אלה היו מעברים כל חכמי איטליה וצרפת עד סוף האלף שעבר. ורבי יעקב ב"ר שמשון, שהבאתי בשמו, מקרא של רב סעדיה" על דחיות תשרי, השאיר לנו לפליטה עוד מקרא" אחר לדחיות ניסן שעשה רבי מ' שלם; וקרוב לשער, שהוא הפיטן הידוע רבי מ' שלם ב"ר קלונימוס, שהגיעו לנו תשובותיו כנגד הקראים בענין העבור (1). וזה לשון רבי יעקב: מקרא זה הראשון (של רב סעדיה) סימן הוא לדחיות תשרי, וזה השני יסד ר' משלם לדחיות ניסן: כל אביב הצומח ביותר ממחצית השבעה אשר לא דוב פגעו, מתאר בשינית ביום, מעבור והפשט רק ביום להקת להתקדש (2), חוץ מאשר אנק

להישראלי (מ"ד, פ"י), ובסוף, מחזור רומי" ב"י משנת ד"א ס"א, וזכרו אצל רב סעדיה בפרושו הערבי לספר, יצירה" (עין, מחלקת רס"ג, צד 23–25), ובמדרש, שכל טוב" בהרפת מולדות ניסן עם מולדות תשרי (עין שם, צד 103).

(1) תשובות רבי מ' שלם ב"ר קלונימוס כנגד הקראים, שחובאו קצת מהן בקצרה בסמ"ג (עשה מ"ו), נתפרסמו עתה כלן בארבע מתוך כ"י על-ידי החכם פרימאן בספר Festschrift zu Hermann Cohens siebzigsten Geburtstage. — Iudalca, S. 570.

(2) חדש האביב, שחל מולדו באחד מארבעת ימי השבת, שהם יותר ממחצית השבוע, אחר שנוצא מכללם שלשת ימי בד"ו (דוב) הפסולים, והוא עשוי ומציר בתמונת כזאת,

באחרונה בליל שבת בעוברו, ומתת חמשיית לילי ראשון ללא עבר להבא:), אשר שניהם נצמדו להדחות ולהפסח (פרק ל"ו). ורבי יעקב מוסיף עוד לתת כללי דחיות ניסן וסבותיהן בחרוזים, שיסד בעצמו והוא פותח בהם את הפרק הל"ו; ואלה הם חרוזיו, ששמו התום בהם:

ליל ירח אביב בא בבדו,	עם י"ג ותרמ"ב בהולדו,
קביעותו אסרו לכדו,	בגין אד"ו וי"ח למדו (2).
בעזי"א וקנ"א כי תמצה,	ראה והעבר מיום חוצה,
בעבור בט"ו תקפ"ט אחריו תמצא,	יהי לבבך לפניו לאלצה (3).
שנת יושר בא"ד תתמ"ו כתוחל,	מחרת יודח יומשך ויושחל,
שונים אמרו תשרי להחל	בגטר"ד לקובעו נבחל (4).

ובהשלמת מחזור ויטרי, שנדפסה ב,מפתח ומבוא למחזור ויטרי (ברלין, תרנ"ז), נמצאים חרוזים לדחיות ניסן, ששם שלמה חתום בהם, ואולי הם לרש"י. וזה לשונם: "שמור לך מן הדוב (בד"ו), אשר לא יפגע בטלה (בראש חדש ניסן שמולו טלה), פן יאכלנו. וגם אם ישל בגי בתרים (צ"ל: בתרם, כלומר, אם יפול בי"ג תרמ"ב; ישל=ימשך, ואולי צריך להיות: ישלך או יעל), הרחיקהו מעליך. וביום השבת, אחר המלאה, באחת עשרה, קנא קנאתי (במולד וי"א קנ"א, בניסן שאחר אדר שני, עסיתי קנאה לדחותיו); ואם לא תקדש המלאה (אם אין השנה מקדשת בעבורה), בראשון בארבעה תתמו עלות משם" (תעלו ותסורו משם לגמרי, והיא דחית

שלכל היותר הוא נופל תרמ"א חלקים (כמנין מתאר) מן השעה השנית ביום (או י"ג תרמ"א מתחלת הלילה), בין שהשנה מעברת ובין שהיא פשוטה; דינו להתקדש לחקת עולם עוד ביומו (ולפירות יש להגיע לחקת תמורת להקת; ואולי מלת לחקת היא טעות המצתיק, שרצה לכתוב: להתקדש, וטעה והקדים אות ה"ק לפני אות ה"ת, וחזר וכתב את המלה להתקדש מבלי אשר מחק את מחצית המלה המשבשת).

(1) חוץ אם נפל מולד ניסן, בעבור, שאדר הסמוך לו לפניו היה מעבר, בקנ"א חלקים (כמנין אנק) בליל שבת, באחרונה, בשעה הי"ב ממנו, והיא דחית וי"א קנ"א; וכן כשחל תתמ"ו חלקים (ומתת) משעה חמשיית ליל ראשון, בזמן שאדר הבא אחרי ניסן אינו מעבר (ללא עבר להבא), והיא דחית א"ד תתמ"ו שני מולדות אלה שונים בויגם, שראש חדש ניסן נדחה בהם.

(2) אם חל מולד ניסן בבד"ו (בכ"י בטעות: ירח אב בבד"ו); וכן אם נולד בי"ג תרמ"ב, אסרו (בכ"י: אמרו) קביעותו ביומו, ולמדו הטעם מפני אד"ו וי"ח בתשרי.

(3) ואם אחר מצוי החשבון יהיה מולד ניסן בזי"א קנ"א (בעזי"א—כלומר: בעבור ביום ז' לא שעות), העבירהו מיומו ודחהו ואלצהו למחרתו, מפני שבתשרי שאחריו תמצא המולד בבט"ו תקפ"ט (בכ"י: בעכט"ו, וצ"ל: בע' בט"ו, והוא ר"ת: בעבור בט"ו).

(4) ושנה פשוטה (שנת יושר, ובכ"י: שנת אשר) כשתחיל בניסן בא"ד תתמ"ו (כתוחל, פלשון אז הוחל, בראשית, ד, כ"ו; ובכ"י בטעות: כמו חל), ידחה ר"ח למחרתו, מפני ששני הלכות אמרו לפסול קביעת תשרי שלאחריו (להחל כמו להחלו, ויקרא, כ"א, ד), ומפני שגטר"ד (תמורת בגטר"ד טוב יותר להגיה: כי גטר"ד) נמאס ונבחל מלקבוע בו ר"ה (לקובעו כמו לקבוע, נבחל מלשון בחלה בי, זכריה, י"א, ח; ובכ"י בטעות: נבחל).

א"ד תתמ"ו; במחזור ויטרי: תת מועלות, אבל בהמשך הדברים מתקן כהוגן: תתמו עלות (1).

מארבע דחיות אלה יכולים להתפתח גם ארבעה שיעורים לניסן בדרך שמצאנו לתשרי, וכאשר אנו רואים בלות שלפנינו:

א	ג	ה	ז
שנת עבור	ז יג תרמב	א יג תרמב	ב ז רנז
שבי עבור	א ד תתמו	ג ד תתמו	ה יג תרמב
בני עבור	ז יא קנא	ה יג תרמב	ג ד תתמו
מוצאי עבור	ז יא קנא	ה יג תרמב	ג ד תתמו
כ	כ (ח)	ש	ח
ש	ש	ח	ש

ויש יתרון לקביעת השנים על-ידי מולדות ניסן על קביעתן על-ידי מולדות תשרי, שקביעת כל מועדי השנה נחתכת מיד על-פי אות אחת בלבד, על-פי קביעת ראש חדש ניסן – לפי הסמן א"ת ב"ש ג"ר ד"ק ה"ן, שהובא עוד בפרוש רש"י (ערכין, ט, ע"ב), והאות השניה – קביעת מרחשון וכסלו – מולדת שנוי רק בקביעת החדשים שאין בהם מועדים, מכסלו ועד אדר, שאינם אלא ארבעה בשנה פשוטה וחמשה במעוברת. אבל לשערי ניסן אלה לא נמצא כל רשם בספרות. וקשה להכריע, אם באמת לא חשו בעלי שיטה זו, הקובעים את קביעותיהם מניסן, להקל להם את הדרך, על-ידי שנוי, ארבע הדחיות, לארבעה שערים, או שלא הגיעו לידינו שערים אלה בדרך מקרה, כי מעטים הם מאד המקורים החושבים לפי מולדות ניסן, ומלבד ספר, העבור של רבי יעקב – שלא היה ידוע לנו עד-היום – החושב בכל חשבונותיו אחר דחיות ניסן (ודחיות תשרי ושעריהן, שהוא מוציא מתוך, מדרש רב סעדיה, הן אצלו רק כעין דרש וקבל שכר). לא מצאנום כי-אם במדרש, שכל טוב (שנת ד"א תתצ"ט) בקצרה (עין, מחלקת רס"ג, צד 106), ובמחזור ויטרי (שנת ד"א תתק"ע) בארפה (עין ב, מפתח ומבוא למחזור ויטרי, בהשלמה, צד 10); ומשם והלאה עקבות שיטה זו הולכים ומטשטשים. באחד מספרי העבור, שנכתב בשנת ה"א ס', דחיות ניסן נזכרות רק אגב גררא (כ"י, ברלין, סמן 221); ובמחזור רומי, שנכתב בשנת ה"א ס"א, אין כל זכר עוד לדחיות ניסן, כי-אם לדחיות תשרי בלבד (עין אריענט, 1851, צד 101).

אבל שיטה זו של בני ארץ-ישראל, הקובעת את השנים על-פי ארבע

(1) ב, מחזור ויטרי: נושא פה עוד חרוז לדחיות תשרי, וזה הוא: הלא זה אור (אור) מוצל מראש (השנה), ובין (צ"ל: ובין) שמונה עשרה מפני שיבה תקום (מולד וקן). וגם בשני בחמש עשרה לאחר המלאה (כלומר, אם אחר שנה מעצרת יחול המולד ביום ב' במס' שעות) וקטפת מלילות (ותקפט חלקים), חרמש תניף עליהם. וביום השלישי אם לא תמלא (אם יחול המולד ביום ג' בשנה שאינה מעצרת) טרד תמחה (צ"ל: תדחה, סידתו ודחתו אם יחול במרד), והנותרים קח לך, ושמחת בחגך.

דחיות של ניסן, היו לה בראשונה פנים אחרות. תחת ארבע דחיות מפרשות במספרים לא היה לקדמונים כ"אם כלל אחד כולל, אשר בהצטרפו אל מדות השנים, שמסרת שלהן, כאשר אמרנו, שו"ח כה"ז וחד"ו, היה מחזיק בתוכו את כל ארבע הדחיות בלח ועוד דחיה חמישית שאינה נוהגת אצלנו, והיא: פסול מולד זקן בשאר חדשים. הכלל הזה אומר: נולד ניסן באגה"ז (בימים הכשרים לקביעת הפסח) לפני חצות היום, רואים, אם אין לפניו ולאחריו במשך זמן ידוע חדשים שמולדותיהם נופלים לאחר חצות ונעשו זקנים, קובעים ראש חדש ניסן בו ביום, ואם חל אחד מהם לאחר חצות, דוחים ראש חדש ניסן מיומו. אם ראש חדש בעצמו חל לאחר חצות, הרי הוא "נדחה מחמת עצמו", אבל יש שהוא נדחה קדם שהגיע לגבול הזה. אם חל מולד תשרי שלאחריו לאחר חצות, ניסן "נדחה מחמת (ראש) השנה הבאה" (והוא הגבול, שצינוהו אחרי-כן בסמן י"ג תרמ"ב), ואם תשרי שלפניו נעשה זקן, ניסן "נדחה מחמת (ראש) השנה שעברה" (ז"א קנ"א), ואם תשרי המאחר לניסן בשנה וחצי עובר גבול חצות, הרי ניסן "נדחה מחמת (ראש) השנה השלישית" (א"ד תתמ"ו), וכן אם יקרה בשנה מעברת שמולד שבט (ולפעמים גם כס"ו) חל לאחר חצות (כגון שחל מולד ניסן באגה"ז לאחר ח' שעות וכ"ט חלקים), ניסן ראוי להדחות, על-כל-פנים לדעת מקצת המעברים הקדמונים, שאמרו עליו שהוא "נדחה מחמת (חדש) חב"ו".

הכלל הכולל הזה היתה בו מעלה יתרה מצד אחד, שהיה כעין מועט מחזיק את המרבה, אבל לעמית זה לא היה נקי מחסרון מצדו המעשי, שהיה דורש מאת המחשב עבודה רבה עלולה לטעויות. ולכן מצאו חכמי המעברים לטוב, להפריד את הכלל הזה לחלקיו ולהציב גבולות לכל מקרה אפשרי. כל-זמן שמדת החדש היתה עדין רופפת, והחכמים כדברי רב אחאי משבחא לא היו בקיאים בדקדוקי תולדות הלבנה, היו גבולות אלה עשויים להשתנות ונוח היה למעברים להניח את הכלל הזה בצורתו הכוללת, אשר כתמונה אלגברית נתנה להם ידיים לשום בה כ" מספר שרצו; אבל לאחר שנתקבלה מדת חדשו של תלמי לחק, טוב היה להם יותר לפרש את הגבולים, המקונים לכל אחד מן האפנים האפשריים, במספרים קבועים וקיימים, למען ירוץ המחשב במ, ויצאו להם דחיות ניסן בד"ו, י"ג תרמ"ב, ז"א קנ"א וא"ד תתמ"ו, ולחושבים לפי מולדות תשרי יצאו דחיות אחרות כנגדן, אד"ו, י"ח, בט"ו תקפ"ט וגטר"ד. בדרכים האלה היה עוד צד חלש, כי כאשר אמרנו קביעת שנה אחת היתה דורשת קציבת שני ראשי שנים, ולכן המציאו להם גבולים חדשים, המבדילים בין קביעת השנה החסרה והשלמה. ארבע הדחיות התפתחו מן הכלל הכולל שהבאנו, ומהן שבו והתפתחו ארבעת השערים כדרך שהלוח הידוע לנו בשם לוח בן ס"א ראשים, שנתחדש בזמן מאחר, אינו אלא התפתחותם והשתכללותם של גבולי ארבעת השערים על-ידי העתקת גבולי ראשי השנים אל ראש המחזור, כאשר יבאר במקומו הראוי.

מחלקת בן-מאיר

ית. התגלות דבר הריב. פרוד הדעות, אשר נבעה באספת ועד העבור האחרון על-דבר בחירת המקום הראוי לשומו ליסוד בחשבון המולדות: אם שכנו של מקום לפנים – אדמת הקדש, או מרכז התורה החדש – ארץ שנער, היה כניצוץ טמון באפר שני דורות שנים ויותר, עד אשר פרץ בשנת ד"א תרפ"א ויהי לאש מחלקת, אשר הקיפה את כל גבול ישראל. ואוסר המלחמה היה בן-מאיר¹), שהיה יאן ראש ישיבת ארץ-ישראל. כאלף שנים היו דברי המחלקת הזאת, הנכבדה מאד לתולדות העבור, טמונים ונעלמים מעין; אך לאט לאט, קו לקו, החלו בעשרות השנים האחרונות להבקיע אלינו אורם מבעד לערפל, לגלות לנו מטמוני מסתרים ותעלומות, אשר לא יכלו לעלות על לב איש. הראשון, אשר נגלו לנו מפיהו דברים אחדים על-דבר הריב הזה, היה הקראי סהל בן מצליח, אשר חי בדור שאחרי רב סעדיה גאון. כי בשלחו חצי לעגו אל לב חכמי הרבנים אנשי-חרמל, יאמר: „ולפני מזה, בימי הפיתומי, אשר פתה אנשים, ונחלקו במועדים, ויעשו אנשי ארץ-ישראל יום (כלומר יום אחד), והבבליים וההולכים אחריהם עשאוהו יום אחר, ואמרו כי אנשי ארץ-ישראל חטאו, ואנשי ארץ-ישראל אמרו כי הם חטאו, וקללו אלו לאלו, ונדו אלו לאלו ברוב עונות, ויעשו אנשי ארץ-ישראל המועד ביום הזה ואנשי בבל עשאוהו ביום מחר (צ"ל: אחר), והיו מכזבים אלה לאלה. ויש אנשים משוכני ארץ-ישראל, שהלכו אחרי הבבליים, וגם (אנשים) השוכנים בארץ שנער הלכו אחרי אנשי ארץ-ישראל“ („לקוטי קדמוניות“, וינה, תר"ך, נספחים, צד 36). דברי הקראי הקנאי הזה, – שבאמת אינם מספיקים להוציא מהם כל תולדה ברורה, – כמעט שלא משכו עליהם את עיני החוקרים; ואחד מן החכמים ר"פ פראנקל (מאנאטשריפט, 1871, צד 555–560) אמר להשיאם לדבר אחר, שהמחלקת היתה בענין קדשת ראש-השנה, שבני ארץ-ישראל היו עושים אותה או יום אחד, ולדעת חכמי בבל צריכים היו לעשותו שני ימים. אולם דברי סהל נתאשרו ונתקיימו אחרי-כן במשמעם הפשוט על-ידי עדות אחד מסופרי דברי-הימים בלשון סורי, אליה מנציבין, אשר יספר לנו לפי-תמו כדברים האלה: „שנת תלתמאא ותשע עלת בשבתא י"ב אייר 2) דשנת ארלב דיוניא. בה נפל פולגא בינת יהודיא

1) בקבוצת הכתבים, הנוגעים לדבר הריב הזה, יזכר בן-מאיר תמיד בשם אביו, ורק במקום אחד, מדברי רב סעדיה, שכתב: „הכתב בספר עקשות המחשיך שהיה אהרן“ („מחלקת“, צד 58), חשבתי להוציא, שהיה שמו אהרן, אלא שנתקשיתי שם הרבה במלח „שהיה“. אבל החכם מאן, בספרו The Jews in Egypt and in Palestine under the fatimid caliphe, מחליט על יסוד קשיחת שונות, שמצא בגניזת מצרים (אשר עוד לא בא למראה עיני), שהיה שמו יעודה, ואולי זאת „שהיה אהרן“ יש לתקן: לדור אהרן.

2) שנת ש"פ להגרה התחילה ביום 12 מאי, הנקרא אצל הסורים בשם איר, ולפי חשבונו

דבמערבא ליהודיא דבמדנחא בחושבא דעידיהון. ויהודיא מן דבמערבא עבדו רשא דשנתהון יומא דתלתבשבא, והנון דבמדנחא יומא דחמשבשבא. ובראשית המחצה השניה למאה אשר אנחנו היהודים עומדים בה נגלו לנו עוד מציאות חדשות, אשר יצאו על יד על יד מאפלה לאורה, ונקבצו יחד במאמרי „מחלקת רב סעדיה גאון ובן מאיר“, אשר נדפס בראשונה בספר-היובל לר"נ סוקולוב (מצד 19 עד צד 189) ויצא אחרי-כן בחוברת מיוחדת בתוספת מלואים (1).

יט. גלגולי דברי הריב. מקבוצת המכתבים האלה נראה, כי עוד בקיץ שנת ארל"ב לשטרות, תרפ"א לאלף שעבר, העביר בן-מאיר קול בארץ, כי חדשי מרחשון וכסלו בשנת ד"א תרפ"ב יקבעו חסרים (צד 68); וביום ערבה של שנת ארל"ג שאחריה בצע זממו, „וישלח את בנו בחדש השביעי לשנת מא[תים ושלושים] ושלש, ויבא ירושלם ויעבר קול ביום הק[בוץ] (2) לאמר מפו[רש] ביד נביאיו וחכמיו אות לברית מרחשון

בראש חדש סיון ד"א תרפ"א, ונמשכה עד ראש חדש איר תרפ"ב. והמחלקת פרצה עוד בשנת ש"ט, ובה בשנה נפלה עוד קביעת הפסח. אבל קביעת ראש השנה, שהוזכר הסופר הסורי, נופלת בשנת ש"י שאחריה.

(1) לאחר שנדפס מאמרי „מחלקת רס"ג“, הוציא לאור החכם הירשפלד מכתב רב סעדיה, שכתב לתלמידיו בלשון ערבי (J. Q. R. לשנת 1904, מצד 295 והלאה); והחכם A. Guillaume פרסם דפים אחדים המשלימים את הקטיעות IV, V, VI שבאו בקבוצות הכתבים אשר ב„מחלקת רס"ג“, ועוד מכתב אחד חדש למשיגו של בן-מאיר (J. Q. R. לשנת 1915, מצד 453 והלאה). ובמאסף R. d. E. J. לשנת 1914, מצד 44 והלאה, נדפסו דפים אחדים מאגרת בן-מאיר הראשונה ומאגרת שעריו; והדפסתי את הכל במרוצת דברי עם תקונים והערות.

(2) בפ"י לפי השלמת אולר וברודה מוציאו לאור בפעם הראשונה: „בחדש הרביעי לשנת מא[תים ושלושים] ושלש... ויעבר קול ביום הק[בוץ] יא[ה]“. אבל היתכן, שהכריז בחדש תמוז על חדשי מרחשון וכסלו, שכבר עברו? הר"א עפשטיין יחשב למשפט, שהפונה לסבת, שהוא רביעי לתשרי; אבל מלבד שזה כנגד המנהג הפשוט, וכנגד מנהג רס"ג בעצמו (עין „מחלקת רס"ג“, צד 60, בהערה), לא תקן בדבריו כלום, כי סוף-סוף אחרה ההכרזה את מועדה. וב„הגרן-ח"ה“, צד 137) מחליט הרא"ע, שהכריז בן-מאיר את קביעת השנה פעמים: האחת בהושענא רבה, והשנית בסבת. והר"ש עפשטיין (מאגאטשריפט, כרך מ"ח, צד 452) יחשב, שלא היתה אלא הכרזה אחת, בחדש סבת. והדבר ברור בעיני, שיש לקרא השביעי תמורת הרביעי, ובמקום ביום הק[בוץ] יא[ה] יש להשלים ביום הק[בוץ] או הק[הל]. הכרזות סדרי מועדות בהר הזיתים בכלל, שהיו חכמי ארץ-ישראל מכריזים בכל שנה ומודיעים לאחיהם שבגולה (עין להלן), וכן אותה של תלמידי בן-מאיר, שאנו דנים עליה, שהיתה גם היא בהר הזיתים („מחלקת רס"ג“, צד 91), נעלתה בלי-כפף ביום הושענא רבה, שבו היו רגילים להתאסף בהר הזיתים להתעסק שם בכל הדברים הנוגעים אל הכלל, כאשר ידענו מדברי „ספר חסידים“ (הוצאת „מקיצי נרדמים“, סמן תר"ל). שם נתן רבי שלמה ברבי יהודה ביום הושענא לאחד מן התלמידים שם התאר „חבר“, ושם חפץ לנדות ביום הושענא מחרת ריב (עין „מחלקת רס"ג“, צד 162). וגם תלמידי בן-מאיר הכריזו את קביעתם בהר הזה, ביום הושענא. וכמובן מאליו, הזכירו לטוב את בעלי-בריתם אשר בבבל, מלאו מיהם תהלתם, וכאשר יאמר בן-מאיר: „זכרכם הטוב לא מש מפנינו, ותמלתנו עליכם חדירה ועל זקני יקר שלכם בהר הזיתים... בקיבוץ

וכסלו חסרים, והחדש הראשון ביום אחד (בשבת). והיתה לפי-זה קביעת שנת ד"א תרפ"ב לבני בבל השג ולבן-מאיר החא, ושל שנת תרפ"ג לבבליים הכ ולבן-מאיר גכ.

ובכן נפלגו בני ישראל, גם בבבל גם בארץ-ישראל, כאשר אנו שומעים מפי סהל, לשתי כתות. כי לא עלה ביד בן-מאיר למשך אחריו את כל יושבי אדמת הקדש, יוצא לנו מהודאת פיו: באו ישראל בני יעקב הקדושים כולם חוקה אחת ועשה את הפסח ביום אחד, לבד ממאזיני שוא ותפל" (צד 90). אבל גם בבבל – למרות דברי רס"ג, האומר ושונה: כולנו שוים בדבר ואין בינינו חלוקה כל עיקר, ואין פרץ ואין יוצאת ברחובותינו" (צד 70) – לא היתה אחדות גמורה בין החכמים. כחמש שנים לפני זה, באיר שנת ארכ"ח לשטרות – כאשר אנו יודעים מאגרת רב שרירא – פרצה מריבה גדולה בין בני הישיבה, אשר בחרו להם לראש, במות רב יהודאי גאון, את רב מבשר, ובין דוד בן-זכאי הנשיא, אשר מנה כנגד רצונם את רב כהן צדק לגאון. ובן-מאיר השתמש במקרה זה, ויתאמץ למשך אחריו את בני ברית רב מבשר. בהיותו בבגדד הוא עוזר אותם על הקושרים עליהם, ובחזירתו לארצו הוא מצוה בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר לחזנים לקרא הפתיחים (החרמות) שלהם ולגדולת שונאיהם (צד 49–50). וגם הצליח למשך בכחו רבים ממפלגת רב מבשר. מקצתם נטו אחריו באמת ובתמים, בחשבם כי הדין עמו, כרבי אהרן ברבי עמרם (מתאר, רבי), אשר יכנה בו הוא ואביו, נראה שהיה מחכמי ארץ-ישראל), אשר גם בעת מפלתו לא סר ממנו, ואחרים – והם הרבים – עשו כזאת, כאשר מחשבתם נפרת מתוך מעשיהם, רק לצורך עצמם, בחשבם לצלות את ערמוניהם באש אשר הציתו ידיו ולהסות את לב אנשי-ריבם לעשות שלום להם; ובהגיע העת לעמוד במערכות המלחמה, כאשר בערה המחלוקת, בכל סנה ופנה, נפלגו בעשית הפסח לשני מחנות. וכפי היוצא מאגרת בן-מאיר השנית לאוהביו לפניו, נשארו אך אנשים מעטים נאמנים בבריתו, ומהם הוא מרים לאות ולמופת את רבי אהרן ברבי עמרם, אשר לא הסה אצלו לסור מחוקי ה', אשר הוא משבח ומפארו בעתרת ברכותו; אך רב בני מפלגתו לא אבו או לא יכלו לעמוד בנסיון. ובהביעם לפניו את צערם, כי הם אבלים ונוזפים בבכי תמרורים, וכי נעשו חרפה בגוים וקלסה בין המינים (הקראים), ינסו לפתותו להשיב דברו אחור: תאמרו חטאנו באשר עבר ולא נוסף עוד, ואם עשיתם בניסן בשוגג אל תעשו בתשרי בזדון, כי אחריתה (של המחלוקת) מרה כלענה, – וייעצוהו שלא יעמוד על דברו, מפני ששמעו דברים רבים מחרידים לבו של אדם.

אבל בן-מאיר הוא כביר כח-לב. מלשון רכה לא יפתה ומקול פחדים לא יחת. במכתבו הנמצא ב"מחלקת רס"ג" (מצד 90 והלאה) ואשר השלמתו עתה על-פי הקטיעות החדשות, שנתפרסמו במאסף האנגלי ג. א. ג. שהזכרתי למעלה בהערה (סמן י"ח), ידבר נמרצות אל בני-בריתו לשעבר, ויוכיחם על פניהם, כי באשמתם וברפיון-רוחם באה עליהם הצרה הזאת. לדבריו לא קשה

היתה המלחמה, אשר רק במכתבי כהן ובן-זכאי קבלה פנים אימות, ותקוה היתה לו להתגבר על בעלי-מחלקתו, לולי נסוגו ממנו עוזריו, אשר בנטותם אחרי בן-פיומי ערכו עמו קרב וישבו לו במארב (1). סדרי מועדות, אשר הכריזו תלמידיו בהר הזיתים, נעשו כדין וכדת קדמונים, וכך היו נוהגים אבותיהם נוחי-נפש מעולם, שהיו מקבלים מחכמי ארץ-ישראל הכרות הר הזיתים בלי שנוי, וגם להם לא היתה הרשות לשנותה (2). ותחת העצה, אשר השיאוהו לחזור בו ולאמר אם חטאנו באשר עבר לא נוסף עוד וכו', יעוררם, שיראו הם בעלבון הדור, ויטו אזנם לדברי אמת ולא למתעים את העם, ושטוב גם להם לבקש שלום, שלא תארע תקלה לישראל בימיהם, ולכן יודיעו לכל, שהם שואבים תורתם ולמודם מחכמי ארץ-ישראל (3), אשר להם המשפט (4). ועל אשר דרשו ממנו, שיתן נפשו על ישראל, ישיבם כי מדה זו ירשה היא בבית אבותיו מימות עולם, וגם הוא בחייו כבר סבל צרות ויסורים הרבה על קדושה-השם; אבל חלילה לו לסור מדרך האמת ומקבלת

- (1) הזכרתם שנמסך בקרב העם רוח עושים, ובערה המדורה. רוח | עושים נמסכה, שני, יי' מסך בקרבה רוח עושים וג', והחשבתם לדברי מצרי (רב סעדיה), | > לכן בערה המדורה במקומכם, ונהפכו חגיכם לאבל ושמחתכם לתוגה | כדבריתכם. ועל זאת דאגנו והיצר לנו מאד, ונשאלה מלפני רחום שירוח | לכם ויחזירכם לאמת. והמתחלוקת אשר הזכרתם בכל פינה ופינה, | אנו יודעים שמעט היתה, ונוספה בכתובי כהן ובן זכאי, אשר אתם | מכירים מעשיהם, ומכם שמענו מה שנחקק בפתיחין אשר לכם, וה[קשב]תם | לדבריהם ונעשו כשירים אנלכם, הלא זה תימה גדול. או חשבתונו כמפותים | בעיניכם ול... אין זו דרך חב[יבה ע]לינו... ריעים | <... >
- הדברים הנתונים בין הסמנים < > נוספו על-פי המאסף האנגלי שהזכרתם.
- (2) ועל דברי האמת | > לא היה ראוי לכם להכריז, לא בחילוף ולא בשינויי, כי אבותיכם ג' היו מקבלים | הכרות הר הזיתים, ומעולם לא שינו אבותיכם נ"ו זה המנהג, ולא החליטו חוק. | ואמרתם שנגדור את הפרצה, עליכם לפרוק, ועלינו לגדור? כשנשמע לדברי | כנעני (רב סעדיה), ונסו[ר]ן מחוקי יי' ומעידותיו, ומן הסוד שקיבלנו מפי רבותינו ז"ל. | היא גדירה? אין זו אלא פירצה גדולה, הריגת נפשות. לא נאים הדברים האלה | אשר אמרתם. ואין זור יעשה למזור ולא ישקדו המיתרים ולא יעבור | ... לאף עד אשר... ל... ה כולנו חוקה | ...מכם. <
- סוף המאמר משבש ומקלקל, ואולי יש לתקנו: אין נזור נעשה מזור, ולא ישקטו המיתרים ולא יעבור [הכאב]. כלומר, אתם אשר נזורותם וסרתם מצלינו, לא לכם להשיאנו עצות ולהמציא לנו מזור, כי על ידיהן לא ישקטו מיתרינו ועורקינו הגרעשים, ולא יעברו מכאובינו.
- (3) ראה בהפרה הסמוכה. ואולי מלת "ממנו" מוספה על רס"ג, כלומר: במעשיכם אתם מודיעים לכל, שלמודכם אינו אלא מן הפיומי.
- (4) שאו מרום עיניכם וראו בעלבון הדור | > [טוב] שמעו ול[א?] כדי מכשיל עם, שטוב לנו ולכם לבקש שלום, שלא תארע | תקלה לישראל בימינו. ואמרתם שאין הדבר תלוי אלא בנו. לו האמנתם, | לא סרתם מן הדרך, ודברתם כדברי בן פיומי. תודיעו לכל שאין למודכם | אלא ממנו וזה חרבן עולם הוא, שהוצרכתם לדברי כנעני. והזכרתם | שניתן נפשינו על ישראל. זו היא וסתינו ווסת אבותינו. תחל[ה] (ה), דויד מלך | ישראל אמ' תהי נא ירך בי וגו' (שמואל-ב'), כ"ד, י"ז); ושנייה, מהלל הזקן, שנתן נפשו על ישראל | כמה פעמים; ושלישית, מרבינו הקדוש, שנתן דמו על ישראל וגדרן; ורביצית | מר' יהודה הנשיא; והמישית, מר' מוסי, שנהרג בעזרת מתחת יד זרע | ענן, ומאבותינו ר' מאיר ור' משה, שכמה פעמים ביקשו השונאים < להרגן, ועשה שדי למען שמו.
- את המקום הלקוי, אחר המלים: וראו בעלבון הדור, אולי יש להשלים: לאמת ונכוחה

אבותיו. ואילו נהרגנו, ואלף כמותנו, לא נשנה מנהג אבותינו ולא נחליף חוק. והוא חוזר ושונה להם יסודות חשבון אמר"ת במר"ת, אשר רק עליהם חִיבים כל ישראל לסמוך (1).

וגם אמנם לא סר בן-מאיר ממחשבתו, וכאשר שמענו מפי אליה מנציבין, עשו יושבי ארץ-ישראל את ראש השנה בשנת ד"א תרפ"ג לבריאת עולם, כדברי בן-מאיר, ביום שלישי בשבת, ואפשר מאד, כי גם את הפסח של אותה שנה, וגם את ראש השנה שאחריו (ד"א תרפ"ד), קבעו כפי שיטתו.

וחכמי בבל נזכחו לראות, כי טוב להם עתה לשבת מריב ולהשקיע את המחלוקת אשר בערה בתוכם זה יותר מחמש שנים. ובחדש אלול, ירחא דכלה, שנת ארל"ג (ד"א תרפ"ב) עשו שלום ביניהם. והנשיא בן-זכאי ראה את-עצמו אָנוס לבטל רצונו מפני רצון העם, ומבלי העביר את רב כהן צדק מגבולתו, מִנָּה את רב מבשר לראש ישיבה מיחדת, אשר נָהָרו אליה מבחר החכמים והתלמידים (2).

אחרי שוב השלום על מכונו ראו חכמי בבל ראשית להם להרים מכשול מדרך עמם, ולגדור את הפרץ, אשר נעשה בקרב בית ישראל. לו מצאה ידם לאסוף כעמיר גִּרְנָה כל כתבי בן-מאיר אשר זרה בכל קצות הארץ, כִּי־אז בָּעָרוֹם פָּלַם מן העולם. אבל הם ידעו היטב, כי לא יוכלו לבער את כתביו מן החוץ והחדר, ולכן גזרו אָמַר לכתוב מעשי בן-מאיר זכרון בספר לדורות עולם, לבלתי יתעו בנתיבותיו עם, גברא, ולשלוח את ספר-הזכרון הזה, מגִּלָּה לדורות בכל גבול ישראל. בעשרים וחמשה ימים לחדש אלול, ארל"ג לשטרות, נקראו דברי הספר בבבל, וכתם הקריאה – כאשר יספר לנו בעל הספר (צד 66) – „באו המושלים על־אודותיו" וישלחו בבן-מאיר את חֲצִי לעגם לעשותו לשחוק ולקלסה – תחבולה בדוקה ומנסה מאז לבטל דברי כל מערער ולשוקם לַאֲל – ואם לא הצליח חפצם בידם פָּלָה, הנה עלה בלִי־ספק בידם במקצת.

כ. התיחסות שאר קהלות הגולה אל דבר הריב. נקל לשער, כי האש, אשר נִשְׁקָה בין שני ראשי ישיבות „גאון יעקב", לא

(1) „ואילו נהרגנו, ואלף | כמותנו, לא נשנה מנהג אבותינו, ולא נחליף חוק > ולא נטה (מש. כו.) [משפט], אבל משפט | נבחרה לנו. הראיות הגדולות אשר אמרתם, דעו והבינו, כי הם שלא כדת, | מפני שכתבתם, (שהיכרז) [שהכריז] את החדשים שלימים והינוחתם הכרזת הר הזתים, | והשלכתם אותה אחרי גוכם. ואמרתם חשבון אמר"ת במר"ת לא יכון, וראיתם | עצמכם גדולים מאבותיכם בחכמה ובדעת; זה תימהון ליבב הוא, ואינו מכם, | אלא מבן פיומי, שהיסייתכם. הלא לאמת חיבים אתם (להורות) [להודות] ודרך אמת | זו היא. סוד זה בני ארץ ישראל סומכים עליו מימות עולם. אם | נולד חשרי ביום הראוי לו, עד שש מאות וארבעים ואחד חלקים לאחר | חצות, קובעים באותו היום ראש תשרי. וסימי אמר"ת קבלה היא מפי...". <

(2) „והוות פלוגתא עד חדש אלול שנת ארל"ג, ועבדו שלמא דוד נשיאה עם רב מבשר גאון. ויחיב רב מבשר גאון ורבנן דיליה לבדם, ומובחרים זרבנן הוו בהדיה, ומר רב כהן צדק זרבנן דיליה לבדם" (אגרת רב שרירא גאון).

יכלה להשאיר מצמצמת במקומה, אך רחבה ונסבה לעברים שונים. הקהלות שהיו יושבות בין ארץ-ישראל ובין ארץ-כבל, כצור, בעל-גד, דמשק ואחלב, נציבין וצובה, קרוב מאד לחשב, שהיו מקצתן נמשכות לצד זה, ומקצתן לצד השני, לפי קרבתן או מרחקן מן המקור, אשר ממנו שאבו תורתן. אין בידינו ידיעות מספיקות לברר החלטתנו לפרסיה, אך עוד נשארו לנו רשמים, המראים עליה, על-כל-פנים, בכלל. במאסף האנגלי Jew. Quart. Rev. לשנת 1915 (צד 556–557) נתפרסמה קטיעה אחת מתוך גניזת מצרים¹, והיא סוף אגרת שכתב חכם אחד – אשר כפי שסגנון לשונו מוכיח עליו, הוא הוא שהרבה לכתוב מרורות על בן-מאיר בתשובותיו הקשות המנחות לפנינו בקבוצת הכתבים אשר ב„מחלקת“ מצד 179 והלאה – אל אחד מחכמי הדור חברו בדבר המחלקת הזאת. וזה לשון המכתב:

[כענין חציך שנונים האמור] בפרשת רחש לבי דבר [טוב] 1).
[וכדברי הנביא שאמר ויש] ימני כחץ ברור 2). ואם על (אשפר) [אשפה מנובלת אמר] נהפכים הדברים 3). ויהי אחרי כל דעתו או לו (נאם) [ואם ימצא איש מסייע בידי] (עובדי) [עובדי] עבירה קשה עונשו יתר מהן. כי המדינים העוזרים נאמ' בהם צרור את המדינים 4), והמואבים הנעזרים נאמ' בהם אל תצר את מואב 5). וכן הוא אומ' באבימלך בן ירובעל ועל בעלי שכם אשר חזקו את ידיו 6). ואומ' יען הכאות לב צדיק שקר 7). ושנינו עוד, כל המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה 8). על כן לא אשאל מלפני הקב"ה לשעבר, שלא תהי אתה,

חֲכָמִי, אשר כתבת זאת, אבל אומרה משמועה רעה לא יירא 9). נכון סמוך לבי שלא היתה ידך באחת מכל אלה. אבל שאול אשאלך, להוכיח את התלמיד אשר כתב הכתב הלז, אם (ידעתיהו) [ידעתו], ולפרש לו טעותו, ולצות עליו לשוב אל דרך האמת.

1) תהלים, מ"ה, ב.

2) ישעיה, מ"ח, ב.

3) במקום אחר יאמר המשיג על בן-מאיר, שאמר על בעל-מחלקתו, שכתבו אליו כל אשפה שלהם. ומפני שמלת אשפה יש לה שני פירושים, הוא אומר עליו: אם על אשפה שיש בה חצים אמר, ודאי כן הדבר, כי דברי רבותינו כחצים שנונים, כאשר שבחן הכתוב [הצי גבור שנונים עם גחלי רתמים], ואמריהם חצים ברורים, כאשר נאמר ונישימני לחץ ברור באשפתו הסתירני, ואם על אשפתות מנובלת אמר. מומו הזכיר „מחלקת“, צד 89. ועל-פי ח תקנתי גם את הדברים כאן.

4) במדבר, כ"ו, י"ז.

5) דברים, ב, ט.

6) שופטים, ט.

7) יחזקאל, י"ג, כ"ב; ושפל לסימיה וקרא: „ולחוק ידי רשע לבלתי שוב מדרכיו“.

8) יומא, פ"ז, ע"א.

9) תהלים, קי"ב, ז.

ובזאת תישב דעתי ודעת...

את יי' אדונינו, כי מאתך היא תהילתו ו...

וכל עדתינו. ואל תגור מפני בני אדם החציר ה[יבש]

לאמור ותשכח את יי' עשך (1). ראה נא בעני הדור והשי[בה רבים מעוון, וקורא]

לך גודר פרץ משובב נתיבות לשבת (2). כאשר נאמי באהרן ורבים השיב מעון (3).

ושמא בשוב התלמיד הזה ישוב גם הראש או שמא [יהי] הראש תולה את הקולר

בצואר התלמיד הזה המסייע. תשובכם ותבונכם (4) כי באהבה יתירה הוכחתים

כתוכחת בן נורי לר' עקיבה זכר כולם לברכה והוסיף לו אהבה (5). ואל תחרש

ואל תשקוט עד הסירך את השמועה הזאת מעליך ומעל תלמידך, ותכתוב

אלי בפירוש כל זאת, עם כל דבריך והפצין, כי ששון לבי המה. ושלום.

מלבד המאמר, ויהי אחרי כל דעתו אז לו נאם, שקשה להביאו

בקשר עם הדברים הבאים אחריו (6), כל הקטיעה כלה ברורה ומובנת. לידי

כותב האגרת – שכפי הנראה ישב ברחוק מקום מארץ-ישראל, יותר מחברו,

במקום אשר השפעת בן-מאיר לא היתה גדולה כל-כך – הגיעו כתבים

כתובים בידי אחד החכמים, המחזיקים בימין בן-מאיר ולוחמי מלחמתו; ובעל

האגרת, שסופה מנח לפנינו, פונה אל חכם אחד, שהשמועה היתה מיחסת

אותם אליו, להסיר את לבבו מאחרי בן-מאיר. מעקימת שפתיו, שהוא

אומר, שאינו רוצה לשאל מהקב"ה לשעבר, שלא תהי אתה, חכמי, אשר

כתבת זאת, נפר, עד-כמה היתה השמועה ששמע על-אודותיו מנקרת במוחו;

ורק מפני הכבוד, וכדי לתת לבעל-דברו פתח חרטה, לחזור בו מדעתו,

הוא מוסיף, שלבו נכון ובטוח בו, שלא היתה ידו באלה, ומורה לו ברמיזה

את הדרך לשוב בו אחור – דומה לעצה אשר אמרו חכמי בבל לשום בפי

בן-מאיר (מחלקת, צד 62) – לתלות את הקלקלה באחד מתלמידיו, להוכיח

לו טעותו ולצוות עליו לשוב אל דרך האמת ואולי בשוב התלמיד הזה

ישוב גם הראש, או יתלה הקולר בצואר התלמיד. והוא חוזר ושונה שאלתו,

כי לא יחרש ולא ישקוט, עד הסירו את השמועה מעליו ומעל תלמידיו.

אם קלעו דברי הכותב אל מטרותם, להשיב את, חכמו מאחרי בן-

מאיר, יש לפקפק מאד. ולהפך אגרותיו האחרות, שנעתקו ב, מחלקת,

שסגנון, כאשר ראינו, מוכיח עליהן, שיצאו כלן מידי איש אחד, ואשר

גם בהן יכנה את איש-דברו בשם, חכמי, נותנות מקום לשער, כי לא

(1) ישעיה, נ"א, י"ב.

(2) שם, נ"ח, י"ב.

(3) מלאכי, ב, ו.

(4) על שם הנתוב בדברים (ל"ב, י).

(5) אמר ר' יוחנן בן נורי... שהרבה פעמים לקה עקיבא על ידי... וכל שכן שתוסיף בי

אהבה (ערכין, ט"ז, ע"ב).

(6) ואולי יש לתקן: ויהי אחרית כל דעתו אז לו ואזי לחבריו, כי כל מי שהוא

מסייע ידי עובר עברה... – ובמאמרו האחרון הוא קולע אל לב האיש, שהמכתב ערוך אליו,

שהוא חסוד בעיניו, שהוא תועה אחרי בן-מאיר.

הצליחו דברייתוכחתו הראשונים, שלא תמכם בראיה כל־שהיא, להעביר את האיש על דעתו; ולכן ראה את־עצמו זקוק לשוב ולערוך אליו מלים, ולהוכיח לו בראיות את בטול דעתו של בן־מאיר, שהוא מחזיק בידו.

ובארץ מצרים, ששם היו מעולם שתי קהלות שונות, בבליית וירושלמית, זו בצד זו, נפלגו היהודים לשתי מחנות, אשר כל אחת מהן עמדה בצד המריבים, מעבר מזה או מעבר מזה.

עוד בראשית התגלע הריב בחרף של שנת ד"א תרפ"ב ראה רב סעדיה לְדַבֵּר נכון לפניו, לפנות במכתביו לשלשת תלמידיו אשר במצרים, שכפי הנראה היו עומדים בראש העם, ויוהירם פעם ושנים לבלתי יפתו ללכת אחרי בן־מאיר בקביעת המועדות (שני מכתבים אלה נדפסו ב„מחלקת רס"ג" מצד 67 והלאה); ואין כל מקום לפקפק, כי מלאו אחריו ועשו את חג הפסח ביום אחד עם אחיהם בני בבל. אבל בראש השנה שאחריו (ד"א תרפ"ג) נפל דבר בקרב תלמידיו אלה, אשר המרה ועצב מאד את נפש רָבָם, כאשר אנו רואים ממכתב אחד, שערך אל תלמידיו ביום הששי, י"א טבת (ד"א תרפ"ג), ואשר נביאהו להלן.

רס"ג מוכיח את תלמידיו על פניהם, כי במבוכתם עשו מדחה, כי בוש יבוש ממעשיהם, ולשואלים אותו על־ככה אין בידו להשיב תשובה מספקת. רב סעדיה לא יפרש במכתבו את דבר הקלקלה שנעשתה על־ידיהם, אך מתוך מלים מעטות אשר התמלטו מפיו, אם נקרא לנו לעזרה את חשבונות חכמת־התכונה, לא יבצר ממנו לעמוד על סודה. מחשבונות הראייה יצא לנו, כי בתשרי שנת ד"א תרפ"ג נראתה הלבנה בערב יום רביעי בשבת, בעת אשר בארץ־ישראל קדשו את ראש השנה ביום שלישי שלפניו, ובבבל ביום חמישי שלאחריו, והקראים, שישבו במצרים במספר רב וקדשו השנה ביום הראייה, מצאו מקום להלעיב באחיהם, שונאיהם ומנדיהם הרבנים, ולהתעלל באלה וגם באלה.

מעמד שני המאורות היה אז מסגל ביותר לראיית החדש, הירח נעתק כבר מן השמש לפניו בשעור י"ד מעלות, ורחבו היה כחמש מעלות לצפון, וקשת מרחקו מן השמש כט"ו מעלות, ולכן היה לו כבר אור מסִים, וקשת העמק הגיעה כמעט ל"ג מעלות, ושעור שהיָתוּ על הארץ יותר מחמש ששיות שעה לאחר שקיעת החמה, כאשר כבר רפה אור היום. בתנאים כאלה אפשר מאד, כי נראה אז הירח בעליל „עם השמש“. הקראים, המקדשים על־פי הראייה, מחליטים במקרה כזה, כי אפשר היה לירח להראות עוד בערב שלפניו (עין „פליטה מני קדם“, צד 38–39). ובעלי ברית בן־מאיר יכלו להוכיח מזה, כי קביעתו היא הנכונה. למראה הזה, אשר לא עלה על לבם מראש, נסתתמו טענות תלמידי רב סעדיה, וראו את־עצמם כמנצחים, ואולי גם הודו במבוכתם, כי הצדקה לבן־מאיר, אשר גם רבים מיושבי בבל נמשכו אחריו. לדברים אלה ירזמו דברי רב סעדיה: „כי אתם עשיתם זאת בעת היותכם גבילים, כי

נרעש העם בעת הראות הירח, ולא מצאתם לכם מפלט ולא מענה ותרוץ נכון, ותעשו את אשר עשיתם". כי זכרתם במכתבכם אשר קראתיו, כי כלם בעראק כזת עשו, ואולי כן (חשבו) אצלכם, אבל בסוף אני, כי אלו היה הדבר ברור לכם, כי אנשי בבל לא כן עשו, לא הייתם מן החוטאים וכו'".

אבל רב סעדיה אינו מן הצועקים לשעבר, והוא מעוררם על העתיד, כי ימהרו לתקן את המצות, והוא שולח להם בהעתקה מכתבי ראש-השיבה וראש-הגולה בדבר הזה, ונוסף עליהם ספר זכרון, "מגלה לדורות" על-דבר מעשה בן-מאיר, אשר כתב ראש-הגולה (או בדיוק יותר: רב סעדיה בשמו), והוא ספר המועדים הידוע לנו; ומעורר אותם להגות בו בעיון רב ובשום לב ולפרסם אותו ברבים. על-דבר הראות הירח לפני זמנו לא ידבר רב סעדיה כל-מאומה, ואולי סמך בזה על מכתב ראש-השיבה, אשר הרשה לו, לקצר דבריו ולהראות על ארוכות פירושו". ובאמת היה המראה הזה יכול להבעית ולהעביר על דעתו רק איש רואה לעינים, ולהוליד בלבו את המחשבה, כי צדק בן-מאיר מאנשי ריבו. לרגל חקירותינו יקרה לנו פעם ושתים לדבר על-דבר הראות הלבנה לפני קדושה, על השקפת בעלי התלמוד בענין זה, ועל הרשמים שנשארו ממנו בספרי המעברים. ופה יספיק לנו להעיר, שבכל השתדלות מיסדי העבור להמלט מן הזרות הזאת אי-אפשר היה להם להפטר לגמרי ממקרים כאלה, הם באים מצד אחד מדתית הימים הפסולים, המרחיקים את קביעת ראש החדש ממולדו, ומצד שני – מדרך קביעתו את ראשי החדשים על המלד האמצעי, בזמן שהמולד האמתי, שראית הירח תלויה בו, יכול להקדימו בשעור מסים (עד כדי י"ד שעות). וכבר העיר הרמב"ם על הדבר הזה ואמר, כי פעמים שיהיה יום הקביעה קודם ליום הראייה ביום או אחריו ביום, וזה שיהיה לאחר הראייה ביום פלא הוא, ובארצות שהן למערב ארץ-ישראל (הקה"ח, פ"ה, ה"ב). והראב"ע בפרושו לפרשת אמר ובסוף ספר-העבור האריך בזה וכתב – בנגוד לדברי הרמב"ם – כי הנה נראתה הלבנה בטרם ר"ח ניסן בבבל גם בירושלים גם במערב יום אחד, וכן יקרה פעמים רבות וכו'". אבל הזרות הזאת אינה מיחדת לדרך חשבוננו, כי גם שיטת בן-מאיר לא תנקה ממנה, אם אמנם במדה מועטת ממנה קצת. ובנדון שלפנינו, אלו נתאחר המולד רק בשעור ת"ד חלקים, היה גם בן-מאיר דוחה יום ראש השנה לחמישי בשבת, והיה נראה גם אז בערב יום שלפניו!

ושמע המחלקת, שנמשכה כאשר ראינו ימים לא-מעט, הגיע בלי-ספק גם לארצות רחוקות יותר, אשר היו בני-ישראל נחתים שם, מערב-אירופה ואפריקה. יושבי ספרד, שהיו נאותים תמיד לאורם של חכמי בבל, שהיו שולחים להם באותו פרק, מעת אל עת, סדרי מועדות למספר שנים (עין להלן, סמן ל"א), חגגו בלי-ספק גם בפעם הזאת עמם את מועדיהם, אשר ידעום מראש, ומהם נוכל להקיש גם על בני קירואן, שגם הם היו קשורים

בקשר אמיץ עם גאוני בבל, כיושבי ספרד; ולזה ירזמו, כפי הנראה, דברי רס"ג: „וכמשפט וכחוקה עשו כן כל בני ישראל, אשר במזרח ואשר במערב“ („מחלקת“, צד 61), ודברי משיגו השני של בן-מאיר: „כי כל ישראל אשר במזרח ובמערב הסכמה אחת“ (צד 89). אבל מה היה משפט היהודים באיטליה ובצרפת? אין מן הנמנע, שיושבי ארצות אלה, שהיו הולכים תמיד אחר חכמי ארץ-ישראל – ואולי היו מקבלים מהם סדרי מועדות למספר שנים מראש – נמשכו אחריהם גם בשנות המחלקת. ואולי ימים יבואו יפוצו אור בהיר יותר על הפרט הזה.

כא. והגני נותן בזה לפני הקוראים את מכתב רב סעדיה, במקורו ובתרגומו. בראש האגרת הזאת נרשם בלשון ערבי: „מן כט גאון פיומי זכ לב“ (ממכתב הגאון פיומי זכרוננו לברכה). ובסופו נפרטו בשמות שלשת התלמידים: „לכבוד רבנא שלמא ורבנא... [בריה] דרבנא עזרא, יעזרם יוצרנו [ויברכם] [ומרנא] ורבנא עלי [ויברכם] [בריה דרבנא]... זכרו לברכה“. וזה לשון המכתב:

שלום רב וחמלה וחנינה (דף א, ע"א)

ומעטה תהלה ומודע לבינה

ושם טוב ועוז ותעצומות

<p>(תהיין) [תהינה] לכם כתאביוס אלגמעה יא מן [ט] בת 2) ען סלאמה וברוך הטוב לם אקר[א] לכם כתאבא מד (?) זמאן ואנא ואתק באללה מע עלם ווקוף עלי אנכם פי עאפיה וסלאמה וסימא אז וצל כתאבכם אלי ראס אלמתיבה אעזה אללה ואלי אבי אלפצל אידה אללה אנכם לם תדעו אלכתאב אליי כאצה אלא היא מנכם ממא פעלה אהל</p>	<p>תהינה לכם. מכתבי יום הששי י"א מן טבת בשלום, וברוך הטוב. לא קראתי לכם מכתב זה ימים, אבל בטוח אנכי בה', לפי דעתי ושבְּרִי, כי הנכם בבריאות ובשלום, ומה גם כי הגיע מכתבכם אל ראש הישיבה, יחזקהו ה', וא' אבו אלפצל, יעזרהו ה'; כי לא שלחתם המכתב אלי ביחוד רק מבשתכם ממה שעשו אנשי</p>
--	--

(ע"ב)

<p>המדינה בהיותכם עמהם. וקשה עלי כי קרה זה כפי מה שקרה. אבל הגני שב בזה אל אשר אומר, לעלה (?). אמנם</p>	<p>אלבלד ואנתם מעהם. ובאלעזיו עליי אן יגרי דאך עלי מא גרי ולכני ארגע פי הדא אלי אן אקול לעלה בל</p>
--	--

(1) בהעתק האגרת הזאת, הכתובה במקורה הערבי בסגנון קשה מאד, היה לי לעזר ידידי המנוח הרש"א פוזננסקי זכור לטוב. וברוך יהיה גם ידידי ד"ר ר"י מיזכ, שעזרני בהגהת המקור הערבי ובתקונו.

(2) המו"ל הירשפלד אומר להגיה [רג]בת (= דרשתי), אבל לא פרש כגון המאמר. ותקוני מחאכר עלידי קביעת השנה, כי י"א טבת חל אז ביום הששי.

ארגוּ אֵן יִכוֹן. אֲנַכֶּם אֲנַמָּא
פִּעְלַתֶּם דְּלִךְ חִין תַּחֲרַתֶּם
וְאֵן הָאֲגַת אֲלַעֲמָהּ עֲנֵד
רֹיֵא אֱלֵהֲלֵאֵל פִּלִּם תְּגֵדוּ
מַחֲצֵא וְלֹא מַסַּאגָּא אֱלֵא
מֵא פִּעְלַתְמוּה וּיְקוּי מֵא
אֲקֻרְבָּה פִּיה אֵיצָא מִדּ לִזְכֻּרְתֶּם
פִּי כְּתַבְכֶּם אֱלִיתִי קִרְאָתָהּ
אֲנַכֶּם תּוֹהֲמַתֶּם אֵן גְּמִיעַ מֵן
בִּאֲלַעֲרָאק כְּדִי [=כְּדָא] עֲמִלּוּ
וְלַעֲלַכֶּם בִּלְ הוּ עֲנִדִי יִקִּין

לֹא צַח עֲנִדְכֶם אֵן אֱהֵל

(דף ב, ע"א)

אֲלַאֲרָאק (sic) לִים כְּדָא עֲמִלּוּ לִים
תְּכוֹנוּ מִמֵּן אֲכֻטָּא אֱלִי הִלָּא
אֲלֵאמֵר אֲלַעֲטִים וְאֲלַבְלִיָּה אֲלַכְבִּירָהּ
אֱלִיתִי לִים יִסְמַע מִתְּלָהָא וְכֵל
מֵן יִסְמַעְהָא יִתְעַגֵּב וְקֵד
(וְקֵד) צִרְתָּ אֲסַתְחִי אֵן אַחְדָּת
בְּהָא וְכֵל מֵן יִדְכֵל אֱלִי לִיסְלִים
עֲלִי יִקוּלֵּי אִי שִׁי עֲנִדֵךְ עֵן כֶּבֶר
מִצֵּר פִּאֲגִיבָה בְּמֵא לִים פִּיה
מִקְנַע וְקֵד כֵּאֵן יִגֵּב אֵן אַכְתַּב
אֲלִיכֶם מֵן אוֹלֵ מֵא סְמַעַת בְּהִלָּא
אֲלַכְבֵּר אֵן תַּחֲלֵא[ו] פִּיה וְתַחֲכֵמוּ
וְתַצְלַחוּ מֵא אֲפַסְדַּתֶּם לִכְנִי
צִבְרַת חֲתִי כְּתַב רֵאס אֲלִמְתִּיבָה
אֲעֵדָה אֲלֵלָה פִּי הִלָּא כְּתַאב תּוֹכַחָה
וְאוֹהֲרָה אֲלִי אֲלַגְמָאעָה וְאַנְפָּדָה

(ע"ב)

נִסְכְּלִין וּפִיה מֵא תִקְפוּ עֲלִיה
אֲכַתְצֵר דּוֹן לִזְכֻּרָה וְטוֹל (ש"ר)
שִׁרְחָה וְחֲתִי כְּתַב אֵיצָא
רֵאס אֲלַגְלוֹת אַעֲזָה אֲלֵלָה סְפֵר
זִכְרוֹן וּמַגְלָה לְדוֹרוֹת פִּימָא
צִנַּע בֵּן מַחֲשִׁיךְ מֵן בִּדְעָה
ד' שַׁעֲרִים בּוֹיָאדָה אֲמַרְתּוּ

אֲקוּהּ, כִּי הִיָּה [זֶה], כִּי אַתֶּם
עֲשִׂיתֶם כְּזֹאת בְּהִיוֹתְכֶם נְבִהִים,
וְכִי נִרְעַשׂ הָעָם בַּעַת
רֵאִיתִי הִירָח, וְלֹא מִצַּאתֶם
לֹא מְנוּס וְלֹא פַתְרוֹן (ז), רַק
מֵה שַׁעֲשִׂיתֶם. וַיִּחְזַק מֵה
שֶׁאֲשַׁעֵר בּוֹ, גַּם זֶה שֶׁזִּכַּרְתֶּם
בְּמִכְתָּבֵיכֶם אֲשֶׁר קִרְאתִים,
שֶׁהֵייתֶם סְבוּרִים כִּי כָלֵם
בַּעֲרָאק כֵּן עָשׂוּ.
וְאוּלֵי אַתֶּם כֵּךְ [חֲשַׁבְתֶּם], אֲבֵל
בְּטוֹחַ הוּא אֲצִלִּי,
[כִּי] אֵלּוּ הִיָּה בְּרוּר לָכֶם כִּי אֲנָשִׁי

בְּבֵל לֹא כֵן עָשׂוּ, לֹא
הֵייתֶם מִן הַחוּטָאִים בְּזֵה
הַדְּבַר הָעֲצוּם, וּבִנְסִיוֹן הַגְּדוֹל
אֲשֶׁר לֹא נִשְׁמַע כְּמוֹתוֹ, וְכֵל
מִי שִׁישְׁמַע אוֹתוֹ יִתְפַּלֵּא. וְכִבֵּר
בְּוִשְׁתִּי כִּי אֲסַפֵּר
מִזֶּה. וְכֵל מִי שִׁיבּוֹא אֵלַי לִשְׁאֹל בְּשִׁלּוּמִי,
יֹאמֶר, מֵה הַדְּבַר אֲצִלֵךְ מִמַּעֲשֵׂה
מִצְרִים? וְאֲשִׁיבָהוּ בְּמֵה שֶׁאֵין בּוֹ
מִסְפִּיק. וְכִבֵּר הֵייתִי צָרִיךְ לִכְתּוֹב
אֲלִיכֶם מִיד כֹּאשֶׁר שִׁמַּעְתִּי מִזֶּה
הַמַּעֲשֵׂה, כִּי תִקְרְאוּ וְתִשְׁפְּטוּ
וְתִיטִיבוּ מֵה שֶׁקִּלְקַלְתֶּם; אֲבֵל
הַמַּתְנִיתִי עַד אֲשֶׁר כְּתַב רֵאשׁ הַיְשִׁיבָה,
יִתְזַקְהוּ ה' בְּזֵה – כְּתַב תּוֹכַחָה
וְאוֹהֲרָה אֵל הַקְּהֵל, וְשִׁלְחוּ
בְּשַׁתִּי הָעֵתְקוֹת, וּבּוֹ מֵה שֶׁתַּעֲמִדוּ עֲלֵיוֹ –
אֲקַצֵּר, אֲבֵל אֲזַכִּיר אֲרִיכוֹת
פְּרוּשׁוֹ – וְעַד אֲשֶׁר כְּתַב גַּם
רֵאשׁ גָּלוֹת, יִתְזַקְהוּ ה', סְפֵר
זִכְרוֹן וּמַגְלָה לְדוֹרוֹת, בְּמֵה
שֶׁעָשָׂה בֵּן מַחֲשִׁיךְ, מֵאֲשֶׁר בִּדְא
ד' שַׁעֲרִים בְּהוֹסַפְתָּ אֲמַרְתָּ

(1) אֲמַרְתָּ == אֲמַרְתָּ == תִּרְמָא. וְהִירְעַפְלָד, שֶׁכֵּל עֲנִין הַמִּכְתָּב זֶה הִיָּה לוֹ, קִרְא בְּטַעוֹת: אֲמַרְתָּ

עלי כל מקדאר וקד אנפלת
הזה אלד נסך כתאבי ראס
אלמתיבה ונסכתי כתאב ראס
אלגלות איצא אליכם וארגו אנ
יצל אלגמיע אליכם ותנתפעו
בה אנ שא אללה פאללה אללה
יא אכותי גובו עני וען גמיע
אלחכמים אלדין פי אלמתיבתין
פי הדא אלדאמר פאנה לו שכך

(דף ג, ע"א)

מכא (מנא?) (1) גמאעה אלי אלבלד
לי[ו] צלונה

לכנא מחתגין אלי ענאיתכם
לאני אעלם מא קד גרסה אללה
פיכם מן אלעקל ואלמערפה ואלפטנה
וגודה אלחילה וליס אקול הדא
מדחה לכם בל אקולה תיקט
ותנביה כאפו אליהי ישראל
ואתקוה וחוסו על גפסכם
וכונו מן הזוכין ומזכין את הרבים
ולא תכונו בכלאף דלך אלרח
מא יגמני בכם בל יסרני פיגב

אן תכשפו ענא (הדא) [הזה] אלגמאמה
ותזילו הדא אלעאר ויועלם אנ
קד בקי פי אלבלד אנס[א]ן לה מעני
יתקו (2) אלרחמן ויחסן כף יצלח

לא תגפלו ען הדא אלדאמר בהאר[א]

על כל שעור (=גבול). וכבר שלחתי
אלה ד' העתקות, שני מכתבי ראש
הישיבה וגם שתי העתקות ממכתב ראש
הגלות, אליכם. ואקוה כי
יגיע הפל אליכם, ותעזרו
בו אם ירצה השם. וה' [הוא] אלהים.
הו אחיו היו ממלאי מקומי ומקום כל
החכמים, אשר בשתי הישיבות,
בדבר הזה. ואם איש

ממנו קהלה אל הארץ, ויביאוהו שם

היינו צריכים אל השתדלותכם –
כי יודע אני מה שנטע ה'
בכם מן השכל והדעת והבינה
ורב התחבולה, ולא אומר זה
לתהלתכם, אבל אומר להעיר
ולעורר – יראו את אלהי ישראל
וגורו ממנו וחוסו על גפסכם,
והיו מן הזוכין ומזכין את הרבים
ולא תהיו בהפך זה. הרחמן
לא יגלגל לי צער על-ידכם,

אבל ישמחני. וצריך

שתגלו מעלינו את ענן הצער הזה
ותסירו את החרפה הזאת, ויודע כי
נשאר בארץ איש, אשר דעת לו,
איך לבטוח בה, ויודע היטב
לעשות ישר.

אל תתירשלו בדבר הזה יומם

(1) כל המאמר הזה מגמגם ועמום. ואחר ממידעי, ד"ר קמנצקי, משער, שצין מלת "שכך" שבסוף הדף ומלת "מכא" שבתחלת השני חסר דף אחר או יותר. אבל תכן הענין השווה בשניהם אינו גותן מקום לחסרון מסים כזה. וקרוב בעיני יותר, שנפלו כאן רק שבושים קטנים. במקום: "מכא גמאעה" יש לתקן: "מן אלגמאעה" (מן הקהלה), וגשמש כאן נשוא המאמר. והפנינה אם יבחרו או יועירו (ראשי הישיבות). איש מן הקהלה ללכת אל ארצכם ויביאוהו שם, אל תמנעו ממנו את עזרתכם והשתדלותכם.

(2) ה"ו" מיתרת ואינה אלא אם למקרא, והעשר ותק = בטח ב... ואולי נכון לקרא יתקן, ושרשו וקי = ירא (ויש לתרגם: ליראה את ה'), כי ותק נקטר עם ב' השמוש.

(ע"ב)

וליל [א] צבאחוא ומסא [א] והו אלמקדם
עלי אלחגארה ואלמעאש וכל
מהם. וינבגי אן תכון נסכה
כתאב ראס אלמתיבה אעזה
אללה בין ידיכם חזא עיונכם
תקראוונהא פי כל וקת פאן כל
כלמה מן כלאמה אצל מן
אלאצול תתחפטו בהא וועלמהא
בעץ לבעץ וינסכהא בעץ
לבעץ ויגב אן יקרא כל ואחד
מנכם מי (?) פי כתבת בה אלי
אלאכר חתי תגתמע אלמעאני
כלהא וחותרף ויקוי אלעזם
ותחפק אלכלמה ואעלמ...
נחן קד כרגנא ממא יגב עלינא
ואלאמר מעלק בכם

(דף ד, ע"א)

מקלודה והו פי אענאקכם
ואלרחמן יטלבה מנכם ויטאלבכם
בה אללה לא תכגלונא אכתר
ממא קד פעלתם רב שבענו בוז
ואנא ארגו אן תכונו אנמא הטלבו
סבב חתי ימכנכם אלכלאם
והודא אסבאב כתירה התקנאו
לשמים פאן הדא הו וקת אלקנאה
ועמדו בפרץ כי עת פרצה היא
ותוכלו עלי אלרחמן פאנה יעינכם
וערפוני מא תפעלוה פי דלך
פי כתאבכם בסלאמתכם
וחואיגתכם אן שא אללה ושלומכם
לעד.

קולרו, והוא בצוארכם.
וה' יבקשנו מכם וה' ידרש מכם
על-אודותיו. אל תבישו אותנו יותר
ממה שעשיהם. רב שבענו בוז.
ואנכי אקוה, כי תהיו אך מבקשים
סבות, עד אשר יגיע לכם הדבור,
ויש סבות הרבה. קנאו
לשמים, וזה הוא זמן הקנאה,
ועמדו בפרץ, כי עת פרצה היא,
בטחו בה', והוא יעזרכם.
והודיעוני את אשר תעשו בזה,
במכתבכם, בשלומכם,
וצרכיכם, אם ירצה השם. ושלומכם
לעד.

כב. טעם המחלוקת. המחלוקת אשר פרצה בין רב סעדיה, שהיה
או רק אלוף וראש-כלה בסורא, ובין בן-מאיר, ראש החבורה בארץ-
ישראל, לא היתה מחלוקת אנשים יחידים, כאשר יחשב הר"א עפשטיין,
אשר שם בראשונה את בן-מאיר לאיש שדעתו מטופת עליו (Esprit confuse)
וטועה בדבר משנה, בהבנת כללי ארבעת השערים, שלא ידע להבחין בין
ניסן לבין תשרי (R. d. E.), או כאשר יחשבהו אחרי-כן (הגרן, ח"ה) לאיש

שואף תקונים, שהביט בעין רעה על הדחיות בכלל (1). בן-מאיר היה גבר מצִין בדורו ממאירי ארעא דישראל, וגם בעלי-מחלקתו, חכמי בבל, יחלקו לו את הכבוד הראוי לו, וכותבים אליו, ראש ישיבה שמרהו צורו" (מחלקת רס"ג, צד 77). וככל אשר יוסיפו לצאת לאור-עולם כתבים וגרדומי תעודות מתוך גניזת מצרים, כן נִכַח לדעת כמה היה שמו גדול בזמנו; משפחות נכבדות היו מתימרות בכבודו ומתאמצות להוציא ממנו את גִזְעֵן ושלשלת יחוסן. וחכמי דורו היו משכימים לפתחו, פונים אליו בשאלותיהם ומבקשים תורה מפיהו (2). ולכן לא נכון הדבר לתלות בו בוקי סרוקי.

ואני כבר חִייתי דעתי פעם ופעמים, שחלוף הדעות בין יושבי שתי הארצות

(1) בן-מאיר בקט תחבולה להמעיט את הדחיות בכל האפשר, שהמועדים לא יהיו נדחים רק לפעמים רחוקות... ולתכלית זאת הוסיף על גבול המולד הזקן תרמ"ב חלקים, ועלי-ידי ההוספה הקטנה הזאת עלתה באמת בידו לבטל דחיות הרבה, שהיו ראויות לבוא בימיו על-פי חשבון הפבור שלנו" (לשון הרא"ע, ב"הג'ן, שם, צד 126). על-פי הדברים האלה יובל הקורא התמים לדמות, כי עלי-ידי תוספת בנר"ת נמלטו מן הדחיות על-כל-פנים הרב הגדול שבהן. אבל באמת אין הדבר כן, והתחבולה שיחס הרא"ע לבן-מאיר אין בכחה לבטל אלא כעשירית אהת מכלל הדחיות (כערך 642 חלקים אל 64800 חלקים שיש ברביע היום). האם לקמץ רזה ודל כזה יאמר, שהמעוט בן-מאיר את מכסר הדחיות בכל האפשר, שהמועדים לא יהיו נדחים כִּי-אם לפעמים רחוקות? ובאמת, אלו חשב בן-מאיר לבטל את הדחיות אפילו במחציתן, היה זקוק להוסיף על הצות היום לא פחות משלש שעות. ומרשימתנו ב"מחלקת רס"ג" (צד 178–179) אנו רואים, שבמשך זמן אלפים שנה לא נמלטו מדחיות, עלי-ידי תוספת תרמ"ב, כִּי-אם עשרים מולדות בלבד, שמהם נפלו בימי בן-מאיר רק שני מולדות בשנת ד"א תרפ"ד ותרפ"ה.

והנה לאחר שחזר בו הרא"ע מהשערתו הראשונה, שהוסיף בן-מאיר תרמ"ב חלקים שלו מחסרון ידיעה, ובא לכלל התלטה, שעשה כזאת בהשכל ודעת, בראותו, שאין עצה ואין תחבולה אחרת לעצור בעד הדחיות הרבות, אם לא נרחיב מעט את גבול המולד הזקן – חזרה ונעורר לפני הרא"ע השאלה, מה טיבה של תרמ"ב חלקים אלה, לא פחות ולא יותר, ושער השערה חדשה ונפלאה מן הראשונה, שפותר בן-מאיר במספר זה, כדי שלא יגיע מולד ניסן שאחריו למספר שעות שלמות (כִּי-אם לכ"ג שעות חסר חלק אחד). אבל הרא"ע בעצמו פטרני מהתנכת עמו, והודה שגם זה אינו כִּי-אם השערה פורחת באויר (שם, 132).

(2) בכתבי-יד של "גניזת מצרים" נִזְכַּר פעמים הרבה שם בן-מאיר ושלשלת יוצאי חלציו, ואם-כן היה בלי-ספק אדם גדול ומסִים בדורו, שהבאים אחריו חשבו להם לכבוד להתיחס אליו. ובימים האחרונים גלה הר"י מאגן בגניזה זו קטיעה אחת הכוללת רשימת כפרים שונים, שהיו ביד בעליה, וביניהם נִזְכַּר: "כראס גואב (גואיב?) מסאיל ראס אלמהיבה אבן מאיר" (קבץ תשובות שאלות בן-מאיר ראש הישיבה). וממנה נראה, שהיה בן-מאיר אחד מן המצינים במאירי ארעא דישראל, שהיו פונים אליו בשאלותיהם.

המ"ל את הרשימה הזאת במאסף Rev. d. Etud. Juiv. הלוקה את הלשון "גואב מסאיל" במשמעות אחרת – תשובה על שאלות בן-מאיר – יאמר, שאפשר שהפונה להעלות שהשיג הרס"ג על בן-מאיר (עין שם, צד 177). אבל הלשון תשובות שאלות מצוי אצל הקדמונים רק במשמעות שאלות ותשובות הנהוג אצל האחרונים. כן תִּקְרָא לדוגמה אגרת רש"ג, הידועה בשם כיצד נכתבה המסנה, בשם תשובת שאלה לרב עזריא ראש ישיבת גאון יעקב, והרבה כיוצא בזה (עין הקדמת החכם לִיָּין לאגרת הזאת, הוצאת ברלין ופרנקפורט-אין-ה-מיינ). ובמספר הפרדס" לרש"י, דפוס ורשה, סמן שי"ג, נמצא, בתשובת שאלה כזאת כתוב:

בקביעת שלש השנים אינו כִּי־אם אחד מחלופי המנהגים, שהיו בין אנשי מזרח ובין אנשי מערב, הידועים לנו ממקורים שונים. מקור המחלקת הוא בהבדל הזמן שבין בבל ובין ירושלים. מפני שמולד תשרי של שנת ד"א תרפ"ד, שחל בבבל לאחר חצות יום השבת, ונפסל מפני זקנתו, לא הגיע עוד בירושלים לכלל זקנה, ונקבע ראש השנה בו ביום (1).

מסביב להשערות אלה, שלי ושל הרא"ע, יספו כל דברי החוקרים האחרים שנשאו ונתנו אחריכן בענין הזה. החכם דוד סידרסקי, במאמרו "על תולדות העבור", קבל השערתו ברצון ובלי כל פקפוק (עין הצופה בארץ הגר", שנת תרע"ד, צד 36). הר"ש עפ"נשטין, במאמרו "על תולדות רב סעדיה" (מאנאטשריפט פיר געשיכטע אונד וויססענשאפט לשנת 1910, צד 250), תפס בהשערת הרא"ע הראשונה ויחליט, שטעה בן־מאיר בהבנת שערי ארץ־ישראל. אבל בקימו בעצמו את המקרא "טוב אשר תאחו בזה וגם מזה אל תנח ירך", אינו מבטל לגמרי את השערתו האחרת – השאיפה להגבלת הדחיות – וגם סברתי, על־כִּלְפָּנֵי במחציתה הראשונה, אינו דוחה בשתי ידיים, והוא אומר: ממוצא כל הדברים האלה יש לנו המשפט להחליט, כי לא היתה המעטת הדחיות נכבדה כל־כך בעיני בן־מאיר, ומגמת פניו היתה יותר להעמיד קבלת בני ארץ־ישראל כנגד בני בבל. והר"צ מלטר, בספרו היפה Saadia Gaon, Philadelphia 1921 (צד 80), מביא במשפט את השערתו ואת השערת הרא"ע השנית (הגבלת הדחיות) ומוצא מגרעות גם בשתייהן: בשלי – מפני שלא נמצאה עוד הוכחה גמורה, שחכמי בבל בימים האחרונים שאפו להסב קביעת המועדים אל ארצם, ובאותה של הרא"ע – מפני שקשה להבין מאין לקח בן־מאיר את המספר תרמ"ב לא פחות ולא יותר. ובאחרונה מתקרב גם הוא כר"ש עפ"נשטין במקצת להשערתו, ובא לידי החלטה, שנשען בן־מאיר על דעת חכמי ארץ־ישראל. אך בדבר הזה לא היתה עוד השאלה, רק הוסרה מנגד עינינו הצדה, לשוב להגלות אלינו משם; והתמיהה, אשר נחלץ ממנה בן־מאיר, נפלה בכל פחה ועזוזה על ראש חכמי ארץ־הצבי: איך בא המספר המוזר הזה לידם הם?

והתמיהה הזאת, שהיא לדברי הפל תמיהה קימת, תמריצני גם עתה להחזיק בהשערתו, כל־זמן שלא תמצא אחרת יפה ממנה. ובאמת דבר זה,

(1) חלופים כאלה בקאסי החדשים והשנים יקרו פעמים רבות בין יושבי ארצות חינו ויפאניה, שהיו קובעים חדשים ושנותיהם בחשבון שנה ומשחק לשני העמים עד שנת 1873 (בשנה הזאת קבלו היפאנים את שנת החמה לפי תקונו של גריגור), ומיסודים חשבוניהם על המולד האמתי, והתחלת היום היתה אצלם ברגע חצות הלילה, ולכן בכל פעם שחל המולד קרוב לחצות הלילה, נפלגו החינים והיפאנים בחשבון קביעתם, כי המולד שגולד בטוקיה לאחר חצות גולד בפקינג, היושבת למערבה של טוקיה קרוב לשתי שעות וחצי, פעמים רבות לפני חצות (ממש כמו שהיה זה במחלקת בן־מאיר לפי השערתו), ולפעמים גרם חלוקה הזמן שבין שתי הארצות שניים גם בזמן קביעת חדש העבור (עין גינצל, האנציקלון דער מאטהעמאטישען אונד טעכנישען כראנאלאגיע, I, 477).

שמואל ניסן של בריאה הוא מספר עגל (ד"ט) ומכון עד מספר מועט של חלקים עם מולד תלמי (כדרך שכך הדבר עם מולד וי"ד לבני בבל), ועוד יותר מזה, שמספר במר"ת, שבן-מאיר מוסיף על גבול חצות היום, מכון בצמצום עם מספר החלקים, העודפים לפי חשבוננו על השעות השלמות שבמולד ניסן – שקשה לאמר, שנודמנו לפונדק אחד במקרה ובלי כל קשר ביניהם – כל אלה נותנים לנו את המפתח להבנת סבת המחלקת, שאני חוזר ושונה אותה כאן בקצרה.

חשבון המולדות שלנו, השאול בידינו מספרו של התוכן תלמי, נתקן בזמנו במקום מרפז חכמת-התכונה בעת ההיא, בעיר-המלוכה אשר לארץ בבל. והוא הדבר שמואל הבריאה של אנשי בבל הוא מספר עגל (וי"ד), מכון בשעותיו, תחת אשר לפי חשבוננו הוא מספר שבור (בהר"ד). המולד הזה, המיסד על חדש תשרי, שהוא ראש השנה לפי המנהג-והתאריך שנתפשט מפל חבריו, תאריך השטרות, ושיצא מיד חכמי בבל, אשר לאורם נאותו כל חכמי יתר הארצות, בישראל ובעמים, מהר להכפות שרש ולהתקבל בעולם, וכדרך שאנו רואים אצל התוכנים שבזמננו, שהם מיסדים לוחותיהם על ארך פריו, פרליו וגריניץ' בעולם הישן, ועל ארך ושינגטון בעולם החדש. וגם חכמי ארץ-ישראל, שהיו להם בחשבון העבור דרכים אחרים – כי את מולדותיהם חשבו מניסן, ומולד של בריאה יצא להם במספר עגל, ד"ט – ראו את-עצמם זקוקים לקבל בחשבון המולדות את המנהג שנתפשט בעולם; אבל כדי שלא ידחו על-ידי זה המועדות לחגם ויקבעו שלא כדיון, הוסיפו את תרמ"ב החלקים, שחשבון הבבליים עודף על חשבונם, על גבול המולד הזקן, והעמידוהו על מספר שש שעות ובמר"ת. הספרת דבר הריב בדרך כזה איננה פוגשת לפי-דעתי כל קשי וכל דחק על הרפה. ורק צד אחד חלש נמצא בה, שלא היו ביד, בעת כתבי את מאמרי, "מחלקת רס"ג", ראיות מכריעות להחלטתי, שבני ארץ-ישראל היו חושבים חשבונותיהם מניסן, ולהפך, מאגרת בן-מאיר שלפנינו נראה, שהוא יוצא בחשבונותיו מתשרי כמונו. אולם גם הקשי האחרון הזה חלף הלך לו עתה, אחר אשר יצא לנו במקומות שונים מחקירותי אלה (בפרק "השנה" ובפרק "מולדות ותקופות" ועוד) ברור כשמש בצהרים, שבאמת כך היו חושבים בני ארץ-ישראל, ואחריהם נמשכו בני צרפת ואיטליה, שהיו חושבים כך עד סוף האלף שעבר, ואחר אשר יתברר לנו עוד במרוצת דברינו, שגם בן-מאיר היה חושב מניסן, אלא שראה את-עצמו אחר-כך אנוס לתת לחשבונותיו פנים אחרות.

כג. עקבות כללי בן-מאיר וסגנון לשונו בספרות. אולם פרץ נמרץ ואדיר כזה, אשר נמשך מספר שנים ויחץ את עם ה' בארצות שונות לשתי כחנות בדבר גדול ונכבד כקביעת המועדים, לא זו בלבד שלא יכול להיות מעשה איש שאין דעתו שלמה, או פעלת נמור-לב, שואף תקונים בדת ומרדף חדשות, שנולדו אך במוחו וכל יסוד ושרש אין להן, כי גם זאת, שקשה לחשב, שיוכל לעשות כזאת על דעת-עצמו גם

גבר מורם מעם, העומד בראשו ודבריו נשמעים. מחלקת כזאת – הנני שונה את דברי – תוכל להיות אך תוצאות חלופיות בין יושבי שתי הארצות, ככל המון חלופי המנהגים אשר שררו בין אנשי מזרח ובין אנשי מערב, שהובאו בספרים שונים ונקבצו לאספה אחת על-ידי ר"י מילר ב„השהר“ שנת ז' וז' (עין „מחלקת רס"ג“, צד 40), וכחלופים השונים בין מדינתאי ומערבאי במסרת ובנקוד וטעמים, הנמצאים בסוף המקראות הגדולות, ובמבוא לנקוד האשורי לרש"פ מצד 121 והלאה. הסופר הסורי אליה מנציבין ייטיב לתאר את המחלקת הזאת, באמרו: „נפל פולגא בינת יהודיא דבמערבא ליהודיא דבמדינחא“. מובן מעצמו, כי אך לשוא ניגע לחפש ולמצא בספרים, שקדמו לבן-מאיר, את עקרי שיטתו, או ביתר דקדוק – שיטתם של בני ארץ-ישראל. כי כל הספרים, שהגיעו לידינו על חשבונות העבור, מאחרים הם מבן-מאיר, ונובעים מן הצד שכנגדו). בכל-זאת מצאנו עוד דוגמאות לפרטים שונים, ומהם יש להקיש על יתרם, שגם אותם לא בדא בן-מאיר מלבדו.

כל המעברים שידענו, שקבלו תורתם מבבל, נותנים סמנים למספר הימים שבין ראש-השנה לחברו: גד"ה הו"ו, שפחציתם הראשונה מכוננת לשנים הפשוטות, והשניה למעבורות. הסמנים האלה מובאים כבר בספר-העבור להנשיא, וכן ישתמש בהם בן-דורו רבי יעקב בר' שמשון (בסוד העבור, כ"י, שהבאנו כמה פעמים) ומחברים אחרים. אבל בן-מאיר משתמש לתכלית זו בסמנים אחרים, והם: חד"ו, כה"ז, שו"ח („מחלקת“, צד 53), וכן יזכירם גם אחד ממשיגיו של בן-מאיר, שכפי מה שהעלינו מסגנון לשונו וממנין השנים שהוא חושב לחרבן הבית, היה מקומו באחת הארצות אשר סביבות ארץ-ישראל. ובאמת מצאנו סמנים אלה ופרושם בצדם במדרש תהלים, שהוציא לאור ר"ש צובר, אשר לחנם יגעו בהבנתם הרש"ב והרחז"ס, ולא העלו בידם כלום (עין בהערות הרש"ב), וזה לשון המדרש (מזמור כ'): „ומציון יסעדה,

(1) המצין, אשר ממימיו שתר חכמי העבור בכל הדורות הפנינים, היה רב סעדיה, שהרבה מאד לכתוב במקצוע זה, ובגלל זה שמו מרומם בפיהם על כל ברכה ותהלה, כמאיר עיני ישראל בקביעת המועדים. רבנו חם יאמר עליו (וזה במקום שלא ידבר שם כלל על חשבון העבור): „שמפיו אנו חיים, שמסר לנו סוד העבור“ („שפלי הלקט“, הוצאת צובר, סמן כ"ח). אחד מן המעברים, שכתב ספרו בשנת ה"א מ"ה, יקרא בהתלהבותו: „ברוך צורנו, אשר הערה רוחו ממרום על אלופנו רב סעדיה גאון ז"ל, שאלמלא הוא נתמוטטו רגלינו בדרך גלותנו בחסרון ידיעתינו, והוא יסד ארבע שורות לארבע מיני שנים“ (כ"י ברלין, סמן רכ"ג, ברשימת רמ"ש, II, 73). ומעבר אחר, שכתב דבריו בשנת חמשת אלפים וששים שנה, יאמר: „אכתוב לך ז' שערים אלו, שיסד רב סעדיה ז"ל, שעשה אונים לתורה ושערים לחכמה“ (שם, רכ"א, צד 70), ומעבר אחר במחזור רומי משנת ה"א ס"א יכתוב: „ברם יהא אותו האיש זכיר לטוב, ורב סעדיה גאון שמו, כי הוא עשה אונים לתורה ושערים עשה“ (אריענט, שנת 1851, עמוד 101). ורבי יעקב בר' שמשון, שהיו בידו גם מקורים שונים מחכמי ארץ-ישראל, הרבה מאד להשתמש בדברי רב סעדיה, ומעתיק שערים שונים מכפרו (גם רש"י בראש הסנה, כ, פ"ב, מזכיר את שם רב סעדיה לענין ראית הלבנה).

שאגם מחשבין חדשים שלימין חסירין וכסדרן, וסימנן שו"ח כח"ז (צ"ל: כה"ז) וחד"ו: ששה [ב]פשוטה בין פסח לפסח, שלימין, ובמעוברת שמונה, חמשה כסדרן בפשוטה, ובמעוברת שבעה; ארבעה [ב]פשוטה בין פסח לפסח, חסירין, ובמעוברת ששה". הכל מכון עם מה שפרשתי ב"מחלקת" (צד 53). סמנים אלה יבדלו משלנו גם בזה, כי יחשבו את מספר הימים עד ועד בכלל, בעת אשר אנו חושבים אותם עד ולא עד בכלל.

הכלל שאנו שומעים בשם בן-מאיר מפי משיגו, הידוע לנו: "כי לא יתכן שיר[ח]ק – או: כי לא עולם לא יר[ח]ק – יום ניסן מיום מולדו מ"ג שעות", ושהמשיג מוסיף עליו: "והיה הדבר הזה בעיניו תמוה מאד" (צד 84) – לא נמצא עוד אצל מעברים אחרים כצורתו; אבל מצאתי מאמר דומה לו אצל אחד מן המחברים, אשר חי יותר מארבע מאות שנה לפנינו. רבי יצחק בעל ה"עקדה" יאמר: "הנה באמת לא תתכן ראייתה עד שיעברו י"ח שעות לחדושה לפחות וכו' וכל שיקרה החידוש פחות משמונה [עשרה] שעות קודם השקיעה, צריכין להמתין עוד כ"ד שעות עד השקיעה השנית, הרי הם מ"ג שעות אחר החדוש. ובוה תדע שנשתגעו האנשים, שמפקפקים על מועדים, כשמרגישים שקדם המולד על הקידוש בזמן כזה. אבל האמת, כי המצוה נעשית כתקונה ומצוה בלא ספק" (שער ל"ז ו'). המספר מ"ג, שאינו שווה לקבוצה של י"ח וכ"ד, וסוף המאמר, "ובזה תדע וכו'" מצד אחד, והשנאת המספר הזה עם אותו שבדברי בן-מאיר מצד שני, מראים שלקח הרב את דבריו מן המוכן לפניו, ממחבר אחר שקדם לו, שהתחקה גם הוא על מרחק הקביעה מרגע המולד, וכבן-מאיר היה הדבר תמוה גם בעיניו, שלפעמים ירחק ראש חדש ניסן ממולדו יותר ממ"ג שעות (מ"ג רל"ד). שאם נגרע ממנו יום שלם, עדין ישארו י"ט שעות ועוד, והירה יראה בערב יום שלפניו. והרב אין לו על זה תשובה אחרת, רק זאת, שצבור החדש מסור לבית-דין, ואין להרהר אחר מעשיהם (עין שם). אבל בן-מאיר מצא את הצד החלש הזה בחשבון עפורגו, שאין לו מקום בחשבון אמר"ת במר"ת, וירימהו על גס להוכיח, כי חשבנו לבד הוא הנכון. כי לפי שיטתו אין ראש חדש ניסן יכול להתרחק ממולדו, כי-אם מ"ב שעות ותרע"ב חלקים, שאחרי גרעון יום אחד לא ישארו כי-אם י"ח שעות ותרע"ב חלקים, שנוכל לחסבו בקרוב לשעור הזמן שבין המולד עד

(1) כן הוא בכל ההוצאות שלפני, וגם בדפוסים הראשונים (ונציה, שנת סכ"ה ושל"ג). אבל האדומי – שכפי מה שנוכחתי פעמים רבות, אין דרכו להקפיד ולהעתיק דברי החכמים שלפניו תמיד ככתבם וכלשונם – מעתיק גם את דברי בעל ה"עקדה" שלא כצורתם; ובמקום הרי הם מ"ג שעות הוא כותב: "שהם מ"ב שעות" (מצרף לכסף, מ"ב, פ"ח). ובלי ספק עשה כך, כדי להסיר את הסתירה המפורשת שבין המספרים, וכן הוא יתקן (כראוי) "פחות מ"ח שעות", במקום שמונה שעות, מבלי להעיר כלל, שהוא תקון שיצא מתחת ידו. זאת סוף המאמר, "ובזה תדע וכו'" הוא מקצר ומשנה לפי טעמו, אבל מחליש בזה את פחו (עין שם).

ראית הלבנה בין-השמשות, או עד שקיעתה, ונמצא שלא יראה הירח בערב יום הקודם (1).

על דרכי חשבונותיו של בן-מאיר ידבר לפנינו בפרוטרוט יותר, ומהם נראה, עד-כמה היו שונים מאותם של בני בבל. בזמן ששיטת חשבונם של האחרונים קבלה כבר צורה קבועה ומסיימת לכל פרטיה בארבעת השערים אשר להם, היתה שיטת חשבונותיו של בן-מאיר רופפת עוד במקצת, דורשת תמיד מאת המחשב לשום עין על עקריה הראשיים ונותנת לו מקום במקרים ידועים לחרוץ משפט לפי שקול דעתו. דרכי החשבונות של בני ארץ-ישראל מתאימים בדבר הזה עם אותם של בן-מאיר, כאשר נראה לפנינו.

אבל גדולה מזו, תוספת במר"ת, שלא מצאנו עד-כנה לבן-מאיר חבר בה, עד שיש מקום לבעל דין לחשדו שהוסיפה מדעתו, בשוגג או במזיד, גם היא לא מבטנו יצאה. השיטה הזאת היתה נהוגה עוד לפניו בארץ-ישראל, והיתה ידועה בשם "חשבון אמר"ת במר"ת" או: "כלל אמר"ת במר"ת", כאשר יזכירוה בשמה זה שני משיגיו של בן-מאיר ("מחלקת", צד 63 וצד 87), ולא בשקר יאמר עליה בן-מאיר, שהיא מסרת בידו מאבותיו. רב סעדיה גאון – אשר כגבר מהיר במלאכת הנצוח לא ירבה להביא את דברי איש-ריבו, שמא מתוכם ילמדו השומעים גם את טענותיו – יאמר על בן-מאיר, כי ערב את לבו להוסיף על כל גבול אמר"ת חלקים, ועל ארבעת שעריו יאמר, כי בדאם מלבו, ולא מן הראשונים הם (צד 65 וצד 102). אבל אחד ממשיגיו, שאינו נוהר בלשונו כל-כך (ואשר מתוך דבריו נוכל ללמוד הרבה פרטים בדבר המחלקת), יאמר פעם ושתיים: "חשבון אמר"ת במר"ת אין לו עיקר בדברי חכמים, ואף מי שבדאז מלבו וכתבו לא היה יודע בסוד העבור כלום" (צד 79–81), כלומר, לא זו בלבד, שבן-מאיר, ההולך אחרי החשבון הקטעה של אמר"ת במר"ת, אין לו חלק בסוד העבור, אלא אפילו זה שבדאז מלבו וחדש אותו קדם לכן, לא היה יודע בו כלום. כי אלו היתה כונת המשיג על בן-מאיר, לא היה לו לאמר אלא: מי שבדאז מלבו אינו יודע וכו', ולא להשתמש בלשון עבר ובמלת "אף", שאינה באה אלא לרבות ואין לה כל ענין כאן. החלטתי, שחשבון אמר"ת במר"ת נתחדש עוד לפני בן-מאיר, תוכל למצא חזק גם

(1) משיגו של בן-מאיר מלגלג עליו ויתנהו לאיש אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו, ומרש לפניו את ידיעתו הגדולה במלאכת העבור, כי יש אשר ירחק ראש החדש ממולדו ג' שעות ותנ"ב חלקים. אבל באמת תשובה גנובה השיבו המשיג, בן-מאיר אומר בפרוש, שלא ירחק יום ג' מן ממולדו מ"ג שעות – כי בהתחלת ידחה הפסח עמו; אבל כל החדשים אשר יציר עליהם המשיג, שהם מתאחרים יותר ממ"ג שעות, כלם הם חדשים שאין מועדות נופלים בהם, וגם בן-מאיר מודה, שאין לחוש בהם. וכך אמרו בירושלמי (ר"ה, ראש פ"ג), כי בשאר כל החדשים מעצמים על הנראה לעברו, אבל לא בחדשי ניסן ותשרי, שאין מעצמים על הנראה, וכמו שיתבאר הדבר במקומו הראוי.

בדברי משיגו השני, שאביא דבריו לפנינו, האומר על חשבון אמר"ת במר"ת – אם השלמנו את החסרון בשורות הקודמות כראוי – שהם לא היו אומרים אלא על ניסן בשבת ותשרי בשני בלבד.

כד. חשבון אמר"ת במר"ת והחליפות שעברו עליו במשך זמן המחל'קת. חכמי בבל היו משתמשים בחשבונותיהם בכללי ארבעת השערים, אשר בארנום למעלה (סמן י"ז), המציבים גבולות מסימים לכל קביעה וקביעה. ולכן כאשר יוכיחו לבן-מאיר את משוגתו על פניו, יאמרו, כי בשנת ד"א תרפ"ב כבר עבר מולד תשרי גבול ד' י"א תרצ"ה, ובשנת ד"א תרפ"ג – גבול גטר"ד, ובשנת ד"א תרפ"ד – גבול חצי היום ("מחלקת", צד 61 והלאה ובמקומות אחרים). אבל בן-מאיר משתמש בשיטה אחרת, שאין לה אלא גבול אחד – המולד הזקן, שהוא אצלו שש שעות ואמר"ת. ולכן כאשר יצדיק את קביעתו יאמר רק כי הגבול (בשנת ד"א תרפ"ד) הוא עד תרמ"א חלקים מן השביעית (שם, צד 63). שיטת ארבעת השערים ידועה לנו היטב, אבל שיטת בן-מאיר צריכה עוד ברור.

מלבד שיטת ארבעת השערים, שכבר בארנוה למעלה (שם), המוצאה קביעת כל שנה על-פי מולד תשרי של אותה שנה, ראינו למעלה שיטה אחרת, המשתמשת לצורך זה בשני מולדות של שתי שנים רצופות. השיטה הזאת עתיקה היא לימים מפללי ארבעת השערים, שהתפתחו והסתעפו ממנה, אבל דרכי חשבונותיו של בן-מאיר קדומים עוד יותר. מלבד פסול ימי אד"ו היתה לבן-מאיר רק דהיה אחת – דחית המולד הזקן, אבל לא דחיות בט"ו תקפ"ט וגטר"ד, אף-על-פי ששתי דחיות אלה – שתמונתן אצלו ב' י"ו ק"ן וג"ט תתמ"ה – טמונות בכלליו בל"ח, ויוצאות מעצמן, מפסול ימי אד"ו, מולד זקן ומתוך מדות השנים, שמסרת שלהן היא חד"ו כה"ז ושו"ח. הכללים שהוא מזכיר באגרתו (צד 51) הם: "לא אד"ו ראש השנה, אלא בגה"ז", "נולד תשרי בבגה"ז, רואים, אם נשתייר רביע יום חסר אמר"ת חלקים, עושים אותו ראש השנה, ואם חסר במר"ת, דוחין אותו". ועל-פי הכללים האלה ומסרת שו"ח כה"ז וחד"ו הוא מוצא קביעת כל השנים, וכמו שהוא מבאר על-ידם, "כמה שערים".

אבל גם דרך החשבון הזה אינו עוד בעצם טהור ובתמונתו הראשונה, כי שנה בן-מאיר פניו, למען המלט ממוקשות אנשי-ריבו, ואולם בתשובתו הראשונה לבני בבל ערך כלליו בתמונה אחרת – על מולדות ניסן כמנהג בני ארצו. דרך החשבון, שהשתמש בו בתחלה, כפי אשר אנחנו שומעים מפרש מפי שני משיגיו המביאים אותו בתשובותיהם, היתה: "נולד ניסן בבד"ו ותשרי באד"ו, דוחין אותו מיומו; נולד ניסן באגה"ז ותשרי בבגה"ז, אין דוחין אותו. אלא אם נולד תשרי בבגה"ז, רואין, אם נשתייר רביע יום חסר אמר"ת מיומו, אין דוחין אותו, חסר במר"ת, דוחין אותו" (עין "מחלקת רס"ג", צד 76 וצד 81). באור הדברים: אם מן החשבון יצא לנו, שמולד ניסן חל באחד מימי בד"ו, שאז יחול מולד תשרי באחד מימי

אד"ו, דוחין ראש חדש ניסן, ואת הפסח עמו מיומו (וראש השנה – שמרחקו מראש חדש ניסן קבוע תמיד – נדחה מאדיו, ואין בן-מאיר מדבר בו); אבל אם חל מולד ניסן באחד מימי אגה"ו, שאז יחול מולד תשרי באחד מימי בנה"ו, אז אין דוחים את ניסן מיד, כמשפט ימי בד"ו, אלא מסתכלים במולד תשרי, ורואים, אם נשתיר רביע יום חסר אמר"ת, אין דוחים את ניסן מיומו; חסר במר"ת, דוחים. לפי-זה, כללי בן-מאיר, כפי ששנה אותם בראשונה, היו מיסדים רק על מולד ניסן ועל הפסח הנופל בו, וקביעת ראש השנה יוצאת מאליה, ולא יזכיר את תשרי, אלא מפני שגבול המולד הזקן, שש שעות ואמר"ת, אינו נקצב אלא על-ידו. זו היתה צורת הכללים האלה של "חשבון אמר"ת במר"ת" בארץ-ישראל בראשונה; וחזותם מעידה על ישנם. הכללים האלה בעצמם שונים בפנים אחרות במדרש "שכל טוב": "אם נולד ניסן מתחלת הלילה עד תרמ"א חלקים משעה ב' ביום, קובעין הפסח בו ביום, שהוא כתורה; ואם נולד לאחר תרמ"א, נדחה הוא" ("מחלקת" צד 105). הדברים בסגנונם זה, שאינם אלא התפתחות כלליו של בן-מאיר, בעזיבת אמר"ת, מפרשים ומובנים יותר מן הראשונים (ודבר זה מעיד עליהם, שהם צעירים מהם לימים), מפני שקביעת הפסח יוצאת מעצמה, ויוצאת כיון (דירעקט) ממולד ניסן, ואינה תלויה בתנאים צדדיים (במולד תשרי), אבל לעמת זה התעופף מהם הרוח שהיה בראשונים, ולא נפרו בהם טעמי הדחיות. הסבה הראשית לדחיות המועדות – המולד הזקן של תשרי – פסחה בערפל, ולא תשוב להגלות לנו, כי-אם אחר שנוסיף על י"ג תרמ"א יתרון של חצי שנה, ב' ד' תל"ח, אשר אז יצא לנו גבול המולד הפסח לקביעה, י"ח שעות חסר חלק אחד, וגבול המולד הפסח בחצות היום בצמצום (ובאמת בעל מחזור ויטריי, המשתמש בכללי מדרש "שכל טוב", בבואו לבאר טעמי הדברים, הזקק להאריך בהם דף שלם ויותר). מלבד זה זקוקים בעלי הכללים האלה לתת מדור מיוחד לדחיות זי"א קג"א וא"ד תתמ"ו, המכוונות לדחיות בט"ו תקפ"ט וגטר"ד של תשרי, בשעה שאצל בן-מאיר הפל כלול במאמר אחד.

אבל סגנונו הקצר של בן-מאיר נתן מקום לאנשי-ריבו לגלות בכלליו פנים שלא ככונתו. בעלי-דבריו – או שלא ירדו לסוף דעתו בחשבון אמר"ת במר"ת, שלא היו רגילים בו, או שעשו את-עצמם כאלו לא הבינום – חפאו עליו דברים, שלא עלו על דעתו, למען עשותו לטועה וחסר-לב, שדבריו סותרים זה את זה ואין להם שחר. חכמי בבל, הנסמכים בריבם עם בן-מאיר על ארבעת השערים שבידיהם, ידעו בלי כל ספק, שאין בכח הכללים האלה לחתוך את הדין. השערים האלה אינם נזכרים בתלמוד, ורשות לבן-מאיר לחלוק עליהם ולסמוך על הקבלה, שהיתה בידו מאבותיו. אך מופת אחד היה בכחו להכריע את איש-ריבם תחתיו, לו מצאה ידם להוכיח לו, כי בימים שעברו נקבעו המועדים שלא כדבריו; אבל מקרה כזה רחוק היה מהם כמאה וארבעים שנה. מתוך רשימת השנים, שמולדות תשרי שלהן

נופלים בפחות מתרמ"ב חלקים לאחר חצות היום, שנפרטו ב"מהלכת רס"ג" (צד 158), אנו רואים, שהשנה הסמוכה ביותר לזמן המחלקת, שהיתה יכולה לתת מקום למקרה כזה, היא שנת ד"א תקמ"ד, שمولד תשרי חל בה בתקכ"א חלקים לאחר חצות יום שני. אבל את אשר מנעה מהם המציאות נהן להם בן-מאיר בידיו. מסגנון לשונו, שהוא מעמיד את כל חשבונותיו רק על יסוד אחד בלבד, על כלל אמר"ת במר"ת, יכולים היו אנשי-יריבו ללמוד, שאינו מודה בדחיות בט"ו תקפ"ט וגטר"ד, ואין לו אלא דחיה אחת, מולד זקן. ובוזה שהוא מרכיב בדבריו מולדות ניסן ותשרי יחד, ונותן למראה-עינים גבול אחד לשניהם: רביע יום חסר אמר"ת – נתן להם מקום להחליט, שגם את ניסן אינו פוסל אלא משש שעות ואמר"ת. הוכחות כנגד החלטה כזאת נקל היה להם למצא. אחד מחכמי בבלי, הנוהג כבוד בבן-מאיר, כראוי לאיש העומד בראש ישיבה בישראל, מראה לו, שבשנת אלף רכ"ה לשטרות, ד"א תרע"ד לבריאה, נדחה הפסח מיום ג' ליום ה', אף-על-פי שمولד ניסן חל בט"ז שעות ושל"ו חלקים (צד 77); ומשיגו האחר, ההולך עם איש-יריבו בחמת קרי, ושכפי הנראה היתה מלאכת העבור אמנותו, מחפש בחמשים שנה שקדמו לשנת המחלקת, ומוצא שנדחה בהן תשרי שתי פעמים (מפני גטר"ד), וניסן שמונה פעמים, לפני שש שעות ואמר"ת (צד 82). וכאיש בקי במלאכתו יהתל בבן-מאיר, הכורך מולדות ניסן ותשרי יחד, ואומר על שניהם (לפי הבנתו), "אם נשתייר רביע יום חסר אמר"ת" – "כי בלא דעת ובלא תבונה ידבר", "כי אמר ניסן באג"ה וושרי בגה"ז, עד שש שעות אין דוחין אותו, אחר שש שעות דוחין אותו, ולא השיב אל לבו, כי בהולד ניסן באג"ה קודם שש שעות, יהיה כנגדו תשרי בגה"ז לאחר שש שעות, מפני שיש ביניהם שני ימים ארבע שעות תל"ח חלקים, לפיכך בהולד ניסן בארבע שעות ביום, יולד תשרי בשמונה שעות תל"ח חלקים". ועוד זאת יעשה: אחר שבן-מאיר אינו מזכיר בדבריו מסורות שו"ח כה"ז וחד"ו, הוא אומר עליו, שפסל מסורות אלה, ועושה את כל השנים הפשוטות כסדרן, ואת כל המעבדות חסרות וכדעת אחרים בתלמוד.

למען הסיר מעליו את כל התאנות האלה, אשר השיאו עליו בעל-ית מתלקתו, מדעתם או שלא מדעתם, מצא בן-מאיר לנכון לפניו, לשנות ממטבע שטבע בראשונה, ובאגרתו לבני-בריתו אשר בבבלי אין עוד כל זכר למולדות ניסן, וכל חשבונותיו מוסדים על מולדות תשרי בלבד. מסתפק הוא גם הפעם בדחיות אד"ו ומולד זקן, ואינו מסתיע בדחיות בט"ו תקפ"ט וגטר"ד של הבבליים, אבל תחתם הוא משתמש במסרת שו"ח כה"ז וחד"ו, המובילה מעצמה אל המטרה, ומראה שתוצאות חשבונותיו מכונות עם ארבעת השערים, אם אך נוסיף על כל אחד מגבוליהם אמר"ת חלקים. במרוצת דבריו יופיעו לעינינו הגבולים ו' כ"א נ"ב, ו' תתרמ"ט, ו"ט תתמ"ה, ד' י"ב רנ"ו, שהם גבולי ו' כ' תצ"א, ו' ת"ת, ד' י"א תרצ"ה הידועים, בתוספת אמר"ת. מפל הדברים האלה נראה, כי הגבול שש שעות

ואמרית, שהיא הדחיה העקרית, הוא הגבול האחרון, אבל יכול הוא להתמעט על-ידי קביעת השנה הקודמת לה או ההולכת אחריה, או לפי סגנון בני ארץ-ישראל, אשר נפגש עוד לפנינו, יכול הוא להיות, נדחה מחמת חברו. והנה דרכי הקביעה על-ידי ארבעת השערים, שהשתמשו בהם הבבלים, קלים ונוחים ביותר, ואפילו תינוקות של בית-רבן יכולים להשתמש בהם, מפני שאינם צריכים כל עיון והתבוננות, אלא מעשה קוף בעלמא; אבל לעמת זה כל רוח אין בהם. סבות הדחיות מעלפות בהם בצפיף וגבולי הקביעות מתגלים בם מבלי דעת מאין באו, כמלאכים היוצאים מן השופר, וכאלהים מן המכונה (Deus ex machina). לא כן הם כללי בני ארץ-ישראל, שהם קשים יותר הרבה, והמתחשב על-פיהם זקוק לחפש מולדות תשרי לשתיים ושלוש שנים, לקצוב את מדתן על-פי מסרת שו"ח כה"ז וחד"ו, ולצרפם אל היסוד הראשי, שהוא המולד הזקן. חשבונות כאלה אינם מסורים ביד כל אדם, כי-אם לחכם ומבין מדעתו, היודע יסוד הדברים ושרשם. זקוק הוא לעשות מעשהו בעיון ובהתבוננות ובלי הסח-הדעת. וטעם הדחיות, הפרוש לפניו כשמלה בכללי החשבון, אינו זו מעיניו אף רגע אחד. על-כן בן-מאיר, המשתמש רק בחשבון אמרית במר"ת, מהתל בחכמי בבל ואומר, שאין חוששים לדברי הקובע חדשים בחשוב המולדות לבד ובארבעה שערים, ומי שעבר בלא ראיה (אך כחקה בלי טעם) (צד 95), לפי שאפילו הדיוט ועם-הארץ, שאינו יודע בסוד העבור, ואינו ראוי לקבוצ שנים, יכול לעשות מועדים על-פיהם, וכדברי רבי אביתר, שסמיכת הכל, שיקדש ראש הסנהדרין, הוא ראש הישיבה אחר אותו החשבון" (צד 150). ועל ארבעת השערים יאמר בן-מאיר, שאין בכללם אלא מעוט ימים ושעות של ד' ימים בלבד" (צד 79), כלומר, מנין מועט של מספרים, או כאשר נאמר, לפי סגנונו עתה, של אותיות וציונים מתיים, שאין בהם רוח חיים. וכאשר התרעמו חכמים שונים בדורות האחרונים על התמונות האלגבריות, שהן מרגילות את האדם לעשות מעשה מכונה ופטרות אותו מן המחשבה. נגד הדברים האלה יצא משיגו, אשר כבר ידענוהו לאחד מבבלי המלאכה הזאת, ויתנפל עליו כעל איש אשר בלא דעת ובלא תבונה ידבר, ומראה לו את התבוננות העצומות האצורות בארבעת השערים שאין העולם עומד אלא עליהם, שאינם, כדברי בן-מאיר, רק מעוט מספרים של ארבעה ימים, כי רוח החיה בהם הוא המולד הזקן, החוזר ושב בכל ארבעת הימים פעם ופעמים וגם שלש פעמים, ולא נפלא הדבר מנבונני-לב להוציאו מהם ולגלותו לעין. ממכתב המשיג הזה נדפס אך חלק קטן ב"מחלקת" (צד 89), ואחר-כך מצאו החכם Guillaume בשלמותו, ואני נותן אותו פה כפי שנדפס במאסף האנגלי, יחד עם תקוני והערותי. וזה לשון הקטיעה:

(עמוד א) ... יפקחו עיניהם החברים, ויראו התבוננות העצומות האלה, ואל יאמר כי ארבעה

שערים אין בכללם] אלא מעוט ימים ושעות של ד' ימים בלבד, כי האומר כן

בלא דעת ולא תבונה אמרה, שאין העולם עומד אלא עליהם ואין תקנת

המועדות תלויה אלא בהם. והטעם השלישי שאמר בו אמ[ר]ת] ביומו במר"ת למחר, אין לו עיקר מדבר, חכמים, ואף מי שבדאו מתחילה וכתבו, לא היה יודע בסוד העיבור בין ימינו לשמאלו. כי אמר נולד ניסן באג"ה ותשרי בגה"ז עד שש שעות אין דוחין אותו, אחר שש שעות דוחין אותו. ולא השיב אל לבו, כי בהיולד ניסן באג"ה קודם שש שעות, יהיה כנגדו (ו)תשרי בגה"ז לאחר שש שעות, מפני שיש ביניהם שני ימים ארבע שעות תל"ח חלק', לפיכך בהולד ניסן בארבע שעות ביום, יולד תשרי בשמונה שעות תל"ח חלק'. ואם דחינו ניסן מפני תשרי, בטלו דבריו שאמ' בניסן קודם חצות אין דוחין אותו, ואם לא דחינו תשרי מפני ניסן, בטלו דבריו שאמ' בתשרי לאחר חצות דוחין אותו, ואם [ואם לא דחינו ניסן ודחינו תשרי כדי לקיים דבריו הראשונים והאחרונים נמצא בין ניסן לתשרי ד' ימים, והוצרך למלאות אייר ותמוז או תמוז ואלול, ואין לך טעות גדולה מזו] (יהי שעה שלימה יתר רנ"ו חלקים וכן תקפ"ט יהי ק"נ חל', כי כולם בתוספת אמר"ת (ו)). והמשכילים יבינו. והשני שאמ' בו שהחשבון ד' שערים אינו מחזיר אלא על ד' ימים בלבד, ומעוט שעות וחלקים, הוכיח דברו עליו כאילו לא עבר על פתחה שלאומנות הזו. כי חשבון ד' שערים כולל את כל הימים, ויש מהם ימים שהוא מזכירן שתי פעמים או שלשה. אבל מי חכם ויבן אלה. והרי (אנו) [אני] מפרש זאת בדרך קצרה. [אמרו בשער ראשון כל תשרי שיש בו] עבור ונולד קודם תצ"א משעה תשיעית ביום ששי חסירין, ואם נולד אחרי כן שלימים. לפי שכשאתה מוסיף ה' ימים כ"א שעות תקפ"ט חלקים, יגיע לסוף ו' מיום ה', הא למדת שהזכיר יום חמישי, ואמר אם יתר על שש שעות דוחים אותו. ועוד נאמר, ואם אין בה עיבור, ולא בשנה הבאה, ונולד קודם ת"ח חלק' משעה א' בליל ו' חסרים, ואם נולד אחר כן שלימים, מפני שכשאתה מוסיף שתי פעמים ד' ימים ח' שעות תתע"ו חלקים לשתי שנים, יגיע לסוף שש שעות ביום שביעי, הא למדתה שהזכיר יום שבת, ואמר (לאחד) [לאחר] שש שעות דוחין אותו. ועוד נאמר ואם יש בשנה הבאה עבור ונולד קודם ר"ד חלק' משעה ז' בלילי ששי חסירים, ואם נולד אחרי כן שלימים, מפני שכשאתה מוסיף ד' ימים (ה') [ח'] שעות תתע"ו [חלק'], יגיע לסוף שש שעות מיום שלישי, הא למדת שהזכיר יום שלישי, ואמר, אחר שש שעות דוחין אותו. והזכרת שיני בשבת כבר פירשנוה בטעם הראשון. הרי נגלה כי הזכיר כל הימים. ושאר השערים שונים את הימים. כי גבול תצ"א אשר בלילי א' בשבת

(1) את המאמר הוסף בחצאי-מרבץ השמיט המעתיק בטעות, וכתב בצדו: ,תם פי תלך אלדף" (התשלום בסוף הדף) והוסיפו בסוף העמוד השני. ותחת המאמר הנשמט כתב בשבוע: ,ישי שעה" וכו', שהסגרתי בחצאי-עגול, ומקומו באמת בעמוד ב' אתר המליט, וגבול תרצ"ח (עין שם).

שונה להזכיר גבול שש שעות ביום שבת, וגבול ר"ד שבילי אחד בשבת שונה להזכיר שש שעות שביום ה', וגבול תקפ"ט שביום שיני שונה להזכיר שש שעות שביום השלישי מן השנה שעברה, וכן גבול ר"ד שבילי שלישי וגבול תרצ"ה (1) שבילי רביעי משלשים להזכיר שש שעות שליום השבת (ואם לא דחינו ניסן ודחינו תשרי כדי לקיים דבריו הראשונים והאחרונים נמצא בין ניסן לתשרי ד' ימים והוצרך למלאות אייר ותמוז או תמוז ואלול ואין לך טעות...ל... בשאר).

כה. שנויים אחרים בשיטת בן-מאיר. עוד בדבר אחד שנה בן-מאיר את סגנון דבריו במחלקתו עם בני בבל, וכפי הנראה עשה זאת בערמה לתפוש את אנשי-ריבו בלבם.

אחד ממשיגיו המרבה להביא את דברי בן-מאיר, כדי להשיב עליהם, אומר עליו: "חשבון אמר"ת הזכיר בו שני דרכים שסותרין זה את זה. בתחלה אמר, נולד ניסן באג"ה ותשרי בגה"ז עד ו' שעות דוחין, אם לאחר ו' שעות דוחין אותו, ניסן בשבת ותשרי בשני עד ו' שעות ואמר"ת; חזר ואמר, כל תשרי שנולד בבגה"ז, בארבעת הימים עד ו' שעות ואמר"ת, אין דוחין אותו" (צד 81). דברים כאלה אנו שומעים גם מפי משיגו השני, אחד מחכמי בבל, אלא שהקטיעה שבאה בה תשובה זו לקחה בסוף השורות האחרונות שבדף, וזקוקים אנו להשלימה לפי אמד הדעת. וז"ל:

ושכתב ראש ישיבה, אבל אנו

נסמכין על דברי חכמים, שאם ניסן באג"ה ותשרי בגה"ז, אין דוחין אותו מיומו, [אלא]

אם נולד תשרי בגה"ז, רואין, אם נשתייר רביע יום חסר אמר"ת חלקים

ביומו, אין דוחין אותו, ואם חסר במר"ת דוחין אותו [ועוד לא עברה שנתנו את הגבול],

נודיע לפני ראש ישיבה, כי זה הדבר ש[לא כמנהג שקבלנו אותו] מן הראשונים, ולא כמנהג שכתב [בתחלה, שהוא מסורת בידו מאבותיו], אם נולד ניסן בשבת [ותשרי בשני עד שש שעות ואמר"ת אין דוחין אותו, שהרי הם]

לא היו אומרים אלא על ניסן בשבת ועל תשרי בשני בלבד, ותשרי של שנה

השלישית, היא שנת רל"ה לשטרות, מולדו ביום שבת שש שעות רל"ז חלקים,

(1) כאן מקום המלים: "יהי שעה שלמה יתר רנ"ו חלקים וכו'", שהוסיף אחד מן המצינים, כעין הערה, שעלידי תוספת אמר"ת נעשה גבול ד' י"א תרצ"ה לד' י"ב רנ"ו, וגבול בסיו הקפ"ט לב' ט"ז ק"ן, ששניהם נזכרים בשערי בן-מאיר.

ולא בשיני בשבת הוא נולד, ואינו בכלל אמר"ת במר"ת (צד 76) (1). מדברי שני משיגיו אלה אנו רואים, כי בתחלה צמצם בן-מאיר את כלליו רק על תשרי שנולד ביום שני בלבד, ואחר-כך השנה מדותיו ומקומו דינו גם על ימי גה"ז. מאיזה טעם הפלה בן-מאיר בראשונה יום שני בשבת מיתר ימי השבוע? ומה ענינו לשנת תרפ"ד, שמולד תשרי שלה חל בשבת? בשאלה זו נתקשיתי כבר ב"מחלקת רס"ג", ומפני שלא מצאתי אז דרך אחרת לפתור את החידה הסתומה הזאת, הזקקתי לשבש את הנוסח ולתת לו פנים אחרות לגמרי, שבתחלה הוסיף בן-מאיר אמר"ת חלקים רק על גבול המולד הנופל בימי גה"ז, כדי שלא לדחות ראש השנה לשני ימים, ואז גבול יום ב' הניח בלא תוספת, מפני שהמולד הזקן אינו דוחה את ראש השנה כי-אם ליום אחד. אחרי גמשיך הרא"ע ב"הגרן" (ח"ה, צד 178), אשר שם דברי אלה ליסוד לבנות עליו את השערתו, שפונת בן-מאיר היתה להמעיט את הדחיות (ושם, צד 175, הוא מעתיק את הדברים לפי תקוני, כאלו כך נמצאו וכך היו במקורם בכ"י, מבלי להעיר שאינם אלא השערה ממני בלבד). אבל הגהה זו, המשנה את פני הדברים מן הקצה אל הקצה, מלבד שהיא דחוקה מצד עצמה, קשה היא מאוד לכוננה עם המאמר הסמוך, "כשאנו מחשבין וכו'", המובא למעלה בהערה. והדבר קרוב בעיני הרבה יותר, שיום שני בשבת, אשר הרים בן-מאיר וראשונה על נס, לקוח היה בידו מן המסורה, ששמע או ידע, שאחת מן השנים נקבעה ביום שני, אף-על-פי שמולד תשרי עבר גבול חצות. ולכן הפס אותו בן-מאיר כצין כדור בחן (Ballon D'essai), לשלחו על-פני חוק, לדעה מה יקשה לו, ואף יתקבלו דבריו בשנים 2 ו-3 ואחרי אשר ראה, כי לא יצאו לערער

(1) ובפס המכתב מוכיח לבן-מאיר מתוך ארבעת השערים, שאפילו בזמן שחל מולד תשרי ביום שני, ראש-השנה נדחה משש שעות, והוא אומר: "כשאנו מחשבין את חשבון אמר"ת במר"ת על ניסן בשבת ותשרי בשיני, אין אנו מוצאים את החשבון, שהוא נכון עליהם (שהוא מכון להם), שכן מסרו חכמים בשער רביעי שכל תשרי שלאחר שנת העיבור, שנולד ביום שיני, ג' שעות ותקפ"ט חלקים, קבע אותו ביומו, אם נולד בשלש שעות ותק"צ חלקים נדחה אותו לשלישי, ולקבע חדשים בסדרן. ואם לא היה בשנה שעברה עיבור ונולד תשרי עד שש שעות, ביום שיני אין נדחה מיומו. ואם נולד אחר שש שעות חלק אחד נדחה לשלישי, מצד שאין קובעים אותו ביומו אלא כשנולד עד חצות בלבד, אבל מאחר חצות חלק אחד לא מצאנו שנקבע ביומו. הרי למדנו שאפילו על תשרי לא יכון חשבון אמר"ת במר"ת, וכל שכן שלא יכון על גה"ז". מעגין המאמר אפשר היה לחשב, שיאמר: "שאפילו על שני לא יכון", וכן חקנתי ב"מחלקת", שם; אבל קרוב יותר בציני לתקן: "הרי שאפילו על [שני ועל] תשרי לא יכון וכל שכן שלא יכון על גה"ז [ועל ניסן]". בעל המכתב המהאמן להוכיח בטול חשבון אמר"ת במר"ת לא רק מתוך ארכצת השערים, כי-אם גם מצד המציאות, שקשה היה לו למצא בשנים שעברו מולדות תשרי, שנדחה לפני שש שעות (שקרו במשך חמשים שנה האחרונות בשנת ד"א תרל"ב ותרנ"ב ושנדהו מפני גטר"ד), בחר במולדות ניסן, שמקרים כאלה מצוים בו הרבה יותר. ובגלותו בדברי בן-מאיר פנים שלא ככונתו הוא עושה עצמו כעובר לתמו מתשרי לניסן להראות לו את טעותו.

(2) משיגו הידוע, שדרפו לבוא עליו בעקיפין, אומר בשמו פעם ושתים, שאמר בתחלה:

עליו – אם מפני שלא חשו לדבריו, ולא רצו להכנס עמו במחלוקת, בדבר שלא היה נוגע או למעשה, או מפני שלא יכלו להכחיש דבריו, שלא היו קלוטים מן האויר – חזר והקיש מן הפרט על הכלל, ודן גזרה שוה – או קל וחמר – מיום שני, שאין ראש-השנה נדחה בו אלא ליום אחד, על ימי גה"ז, שהוא נדחה בהם לשני ימים. אך באיזו שנה יכול היה בן-מאיר להתלות? מרשימת השנים שהוספת תרמ"ב יכולה לחולל שנוי בקביעתו, ושנפרטו ב"מחלקת רס"ג" (צד 158), אנו רואים, שהשנה הסמוכה ביותר לזמן בן-מאיר, שהיה בה מקום למחלקת כזו, היא שנת ד"א תקמ"ד, שמולד תשרי חל בה בשני בשבת, תקכ"א חלקים לאחר חצות היום. על השנה הזאת, שאין מן הנמנע שנקבעה בשני בשבת, יכול היה בן-מאיר ליסד שיטתו, כלל אמר"ת במר"ת; ולפי זה אפשר היה להוכיח, שבשנת ד"א תקמ"ד כבר היה חשבון המולדות מכון לחשבון שבידינו, וכן שערתי כבר ב"מלואים" אשר בסוף מאמרי "מחלקת רס"ג". אבל הנחה זו בטלה עתה, אחר אשר ידענו ממכתב ראש-הגולה, שגם בשנת ד"א תקצ"ו היה עוד חשבון המולדות משלנו. ולכן זקוקים אנו לחפש את השנה, שסמך עליה בן-מאיר, בפרק שבין מכתב ראש-הגולה וזמן המחלוקת. והנה כאשר אמרתי, לא ימצא בכל הפרק הזה לפי חשבוננו מולד תשרי שחל בגבול שבין חצות היום ותרמ"ב חלקים לאחריו. אבל אין לשכוח, כי באותו זמן, שחשבון המולדות לא נתבסס עוד, לא היה מן הנמנע, שמולד שחל לפי חשבוננו מספר שעות קדם חצות או לאחריו, חל אז בפחות מתרכ"ב חלקים לאחר חצות. במשך הזמן הזה היו שלשה ראשי שנים, שהלכו מולדותיהם ביום ב' לאחר חצות, שקביעתם נדחתה בשביל זה ליום ג', והם שנת ד"א תרכ"ב (מולדו ב' י"ט מ"ו), ד"א תרכ"ט (ב' כ"ב תצ"ו), ד"א תרמ"ב (ב' כ' תי"ז).

על יסוד הדברים האלה כונן מיסוד "חשבון אמר"ת במר"ת" את כלל: "נולד ניסן בשבת ותשרי בשני עד שש שעות ואמר"ת וכו'", אשר נתרחב אחר-כך גם על יתר הימים הכשרים לקביעה.

הנה כי כן הובילנו המציאות החדשות, זו אחר זו, לאחר יותר ויותר את התימת חשבון העבור. ברייתא של שמואל למדתנו לדעת, שבשנת ד"א תקל"ז היה חשבון המולדות מקדם בשלש שעות ושליש מחשבון שלנו. מכתב ראש-הגולה גלה לנו נצורות חדשות, כי כן היה מעמד הדברים, ובמדה מרבה הרבה יותר, עוד בשנת ד"א תקצ"ו. וההתבוננות בדברי המחלוקת של בן-מאיר הביאתנו לידי החלטה, שהחתום האחרון היה ברבע הראשון למאה השביעית לאלף שעבר. בכל היות תוצאות חקירתנו מתמיהות

"נולד ניסן באג"ה ותשרי בגה"ז עד שש שעות וכו'" ניסן בשבת ותשרי בשני עד י' שעות ואמר"ת" (צד 79 וצד 81); אבל אפשר מאד, כי לא דבר בן-מאיר בראשונה כלל על ימי אג"ה, כי רק החלק האחרון יצא מפי בן-מאיר מפרש ואת חלקו הראשון הוציא הכשיג מדיוק, כדי להבליט יותר את הסתירה שבין דברי בן-מאיר הראשונים והאחרונים.

בסקירה ראשונה, הנה קשה יהיה למבקש אמת לפקפק בהן.

כו. עוד שרידים מאגרת בן-מאיר. אגרת בן-מאיר נגלתה לנו קטעים קטנים מתוך כתבי גניזת מצרים, אשר נפוצו לעברים שונים (לקמברידג', אקספורד, פטרבורג ולארצות אמריקה) ונדפסו במאספים שונים, אשר משם אספתיים וחברתיים לאחדים ב"מחלקת רס"ג" (מצד 45 עד 56); והנה לאחר אשר עברו יותר מעשר שנים, הגיעו לחכם אדלר בלונדון מתוך גניזת מצרים עוד שני דפים מן האגרת הזאת, אשר פרסם אותם במאסף R. d. E. J. לשנת 1914 (מצד 44 והלאה). דף אחד הוא חלק מפתחת האגרת הנמצאה אצלי ב"מחלקת" (צד 47-49). מן השנויים הקלים הנמצאים בקטיעות החדשות האלה ראוי להעיר רק על אחדים מהם: תחת "יען שמו" כתוב שם: "ינון שמו" (נוסח ישר). המלים "[אב בית] דין", החסרות אצלנו, נמצאו שם. המלים "סנהדרי גדולה וסנהדרי קטנה", שנתקנו אצלנו מסברא, כתובות שם מפרש. תמורת "מכל הדריין" כתוב שם "מפלהדריין", ואם אינו טעות סופר, יתכן שהוא שם לועז מיוחד, שהיה בצד הסנהדריין. הדף השני חדש הוא ולא נמצא אצלי ב"מחלקת". וכבר עמדתי על חסרוננו והשלמתנו מדעתי (שם, צד 52), והדף הנמצא מקנן בתכנו אל מה ששערתי על-אודותיו שם, אלא שסגנונו ארך יותר. וזה לשון הקטיעה החדשה הזאת, שאני מעתיקה בזה בתקון טעיותיה ובצרופה אל הבא ממנה בדפוס, בין סגנון חסרון ועודף מזה ומוזה.

כל תשרי שיש בו עיבור, ונולד נ"ב חלק' משעה יוד מיום ו', אהיו > יום שבת וחסר' (= וחסירה) וטעם הדבר מפני השנה הבאה כדי להעמידה על שש שעות חרמ"א חלק' ביום ה', והוא אמר"ת. כי בין מולד שנת מעוברת

לשנה שלאחריה ה' ימים כ"א שעות תקפ"ט חלק', כשאתה מונה (כ"ב) [נ"ב] חלק' משעה י' ביום ו' ה' ימים כ"א שעות תקפ"ט חלק', מגיעים] לסוף אמר"ת חלק' משעה ו' ביום ה' ולא יוכל לדחותו מ[יומו], כי לא עבר המולד על אמר"ת בחלק א', (ומן ין) [ומונין] ראש הש' [נה מיום ה'].

נמצא תחלת מעוברת יום שבת ותחלת פשוטה שלאחריה [ביום ה'], ובין זו לזו ו' ימים, וששה ימים במעובר' חס' (= במעוברת חסרה). שכן נאמ' (= נאמר) במשנת [דברי חכמים?]

חד"ו. וגם אמרו, אם נולד לאחר מן זה המנין, לפני יום השבת [אחיו] יום שבת ושל"מ (= ושל"מין) - טעם שלהם לפ[נ]י שבת מיכן (ועוד) [ועד] שיעבור גבול

שבת - ועלת הדבר שנה הבאה, שאם יעבור מיכן חלק אחד, נולד (לשנה) השנה הבאה ביום ה' ושש שע' (מ"ה) [מ"ב] חלק', והם (במדת) [במר"ת], ד[ו] חים אתו

ליום שבת, ימצא ראש מעוברת שבת וראש הש' (= השנה) שלאחריה [ביום ז'] (הכי) [הרי] ח' ימים, וח' ימים במעוברת של"מ, שכן קבעו

[במשנת] דב' חכמ' (=דברי חכמים) שו"ת. וגם אמ' אם לא יהיה באותה השנה

[עיבור] ולא בשנה הבאה עיבור, ונולד קודם תתרמ"ט חלק' [משעה] ראשונה בלילי ששי, אחוז יום שבת וחסי'. וטעם הדבר [כי לא] עברו ו' שעות ואמר"ת ביום (חמישי) [השבת] (ו)עד תתרמ"ט חלק' בשעה

ראשונה בלילי ו'. וטעם הדבר שתי שנים של אחריה. ועיקר הטעם שנה שלישית: כשאתה מונה מאלף מ"ט (שעות משנה) [חלקים משעה] ראשונה בלילי ו' ד' ימים ח' שעות תת[ע]ו"ו חלק' (יתרין) [יתרון] הפשוטה < מגיע סוף החשבון ללילי ג' ותתמ"ה חלקים משעה וכו".

והדברים מבארים ומובנים מעצמם לכל מי שהתבונן בדברי בן-מאיר והפיר דרכי חשבונותיו. ורק על שני דברים אני רואה להעיר: האחד, שהלשון „וטעם שלהם וכו'" אינו נתינת טעם לקביעת השנה, כי-אם כעין מאמר מסגר, או הוספה ממצתיק מאחר (ולכן שמתיהו בין שני קוים שוכבים מזה ומזה), כעין תוספת באור למה שנאמר לפני כן: „מן זה הניין לפני יום השבת", שהפונה בו „מיכן עד שיעבור גבול יום שבת", כלומר שש שעות ואמר"ת. והשני, [שמ שנת?] דברי חכמים שבדברי בן-מאיר נראה שהיתה כוללת כללים שונים בעבור ובתוכם מסרת שו"ח כה"ו חד"ו).

כו. חליפת המכתבים בין בעלי הריב. משתי אגרות רס"ג נודע לנו, כי עוד בהיותו באחלב, בקיץ שנת תרפ"א, הגיעה לאוזניו השמועה, כי בן-מאיר חושב להכריז מרחשון וכסלו חסרים, וכתב אליו „בתוך הקיץ" כמה אגרות, ולא קבל ממנו מענה, והיה סבור כי חזר בו. אזרייכן הגיעה השמועה לבגדד, כי הכריז בן-מאיר את שני החדשים חסרים, אז פנו אליו ראשי-הגולה וראשי-הישיבות במכתב להעבירו מדעתו. גם כתבו, כאשר יספר רס"ג בספר המועדים („מחלקת", צד 61), „ספרים יניים ושלישים". ראוי הדבר להתחקות על תכן דברי הספרים האלה ולדעת כמה מהם הגיעו אלינו בתוך הכתבים אשר נקבצו במאמרי „מחלקת"

מכתב חכמי בבל הראשון לא הגיע אלינו כלל 2), אך תכנו

(1) ההכנס אדלר פרסם שם מבית-גנזיו עוד דף אחד מספר המועדים לרס"ג על-דבר שערך בן-מאיר. אבל נעלם ממנו, שהקטיעה הזאת אינה חדשה, וכבר יצאה לאור על-ידי הרש"ו שכתב (J. Q. R., חלק XIV, צד 498—500 וב„מחלקת רס"ג" מצד 99 והלאה). השנזויים שבכ"י אדלר, שרבים מאשרים את התקונים שעשיתי מסברה, קלים הם, עד שאינני רואה צורך להעיר עליהם. (2) רא"ע, אשר התחקה גם על חליפות המכתבים האלה, אומר על חתימת המכתב, שזרנו הוא סבת ארל"ג, הנמצאה בקבוצת הכתבים („מחלקת", צד 45), כי הוא סוף המכתב הראשון שכתבו חכמי בבל אל בן-מאיר („הגרן", ח"ה, צד 136), וכן יחשב החכם מלטר

מבאר היטב בפרוטרוט בספר המועדים (שם, צד 62). חכמי בבל הראו לבן-מאיר פנים מספירות, כאלו משגה היה בדבר, כי הכריזו בנו סדרי מועדות שלא כהלכה, כי מולד תשרי עבר בשנת תרפ"ב את הגבול (הקצוב לו בארבעת השערים) בשעור רל"ז חלקים, וכשעור הזה יעבור גם בשנות תרפ"ג ותרפ"ד.

תשובת בן-מאיר הראשונה (1). את תכן דברי התשובה הזאת יתאר רס"ג בקצרה לאמר: „האמת אתי וכדת הכרזתי לא לכם המרות את פי ולסור מדברי ימין ושמאל“, ולמען הצדק את קביעתו אמר בן-מאיר, „כי הגבול בשבת עד תרמ"א מן השביעית“ (שם, צד 63). על-פי הדברים האלה נקל להכיר בקטיעה זו (צד 94) שרידי תשובת בן-מאיר הראשונה, וגם לעמוד על תכן דבריה: הוא הוכיח לחכמי בבל מן התלמוד, שאין מעברים שנים וקובעים חדשים בחוצה-לארץ (וזאת פונתו בדבריו שהביא רס"ג: לא לכם המרות את פי), ואין משגיחין בעבור השנה ובקידוש החדש אלא על בני א"י, לא על בני בבל; ובדבר סמיכת חכמי בבל על ארבעת השערים יאמר: „ואין חוששין לדברי מי שקובע חדשים בחישוב המולדות לבד ובארבעה שערים, ומי שעבר בלא ראייה... (נראה להשלים: אין חוששין לקדושו)“. את יתר תשובותיו נוכל ללמוד מדבריו המובאים באגרת חכמי בבל. על מה שחשבו להוכיח לו מתוך ארבעת השערים, כי משפט שנת תרפ"ב להיות שלמה, מפני שמולדה עבר גבול ד' י"א תרצ"ה הקבוע בהם לשנה חסרה, הוא משיב: „אין אנו נסמכין באלה שתי שנים על ארבעה שערים“, מפני שהם סותרים בפעם הזאת את הכלל המסור בידו בקבלה. „אבל אנו נסמכין על דברי חכמים שאם ניסן באג"ה ותשרי בנה"ז אין דוחין אותו מיומו, אלא אם נולד תשרי בנה"ז רואין אם

(Saadia Gaon, his life and works, p. 410). אולם באמת אין להוציא כלל מן השריד הקטן הזה גם מיד מי יצא, אם מאנשי-ריבו של בן-מאיר או מיד אחד מהמחזיקים בבריתו, אשר אליהם צריך מכתב בן-מאיר הצא אחריו מיד ואשר נרשם עליו: „פאגאבה בן-מאיר“ (והשיבו בן-מאיר). וגם אם נאבה להחליט, בלי כל ראיה, כי בעלי-מחלקתו של בן-מאיר כתבו את המכתב הזה, הנה קשה לאמר עליו, כי הוא המכתב הראשון. כי אף אם נאמר, שהכרזת בן-מאיר על מרחשון וכסלו שהם חסרים היתה ביום הושענא רבא, יפלא מאד, איכה חפו חכמי בבל שנים חדשים או שלשה ולא כתבו אליו דבר, עד אשר כבר קבע מרחשון וכסלו חסרים לפי שיטתו?

(1) לפי דעת הרא"ע תשובת בן-מאיר הראשונה נמצאה לפנינו כמעט בשלמותה, והיא האגרת שפיניתיה בשם „אגרת בן-מאיר הראשונה“ (כנגוד אל אגרתו האחרת בסמן VI, צד 90, שפיניתיה בשם השנית) והיא בקבוצת הכתבים סמן I (מצד 45 והלאה). אולם הדבר הזה אי-אפשר כלל להעלותו על הדעת. האגרת הזאת מלאה גאזות וגדופים נגד הנשיא בן-זכאי, רס"ג ורב כהן-צדק (צד 50) וגם קללות נמרצות (צד 56). היתכן, כי מיד בתחלת משאו ומתנו יצא בן-מאיר בקלות וגדופים קשים כאלה נגד חכמי בבל אשר כתבו אליו רכות (כנראה מספר המועדים)? אבל הדבר אשר יקשה עוד יותר, הוא: שהמכתב הזה איננו צריך כלל לחכמי הישיבה אשר בבבל, כי-אם לאוהביו ולבני בריתו אשר בבבל, שצוּרם נגד חקושרים עליהם, שהם בן-זכאי וסיעתו (צד 49). וכמו שפרשתי את הדברים שם.

נשתייר רביע יום חסר אמר"ת חלקים ביומו אין דוחין אותו, ואם חסר במר"ת דוחין אותו ועוד לא הגענו לגבול" (עין "מחלקת", צד 76), וכבר בארתי למעלה פרוש דבריו.

מכתב חכמי בבל השני (1). גם את תכן דברי המכתב הזה נלמד מספר המועדים. חכמי בבל יצאו נגד תוספת אמר"ת, שהוסיף בן-מאיר על המולד הוקן, ויוכיחו לו מתוך ארבעת השערים, "כי דבר הקדמונים לא יוסיף חלק על מחצית היום". "וחמש האותות" (או גבולי המולדות שמסרת חלקיהם היא: ר"ד, ת"ח, תצ"א, תרצ"ה ותקפ"ט) הן "למלאות כל אחת שעה שלמה". חלק גדול מן המכתב הזה נמצא לפנינו בקטיעה IV (צד 73 והלאה) (2). בו יצאו אנשי-יריבו של בן-מאיר לערער על תוספת תרמ"ב ואומרים: "שהרי חפשונו ודקדקנו בכל השערים, וראינו שאם יעבור מולד תשרי אחר תצות אפילו חלק אחד אין ראוי לקבעו ביומו"; והשתדלו להראות לו, שלא זו בלבד שדבריו סותרים את כללי ארבעת השערים, אלא אף זו, שהם מכחשים על-ידי המציאות, וכי בשנים שעברו נדחו כמה ראשי חדשים של תשרי ושל ניסן קדם שש שעות ובמר"ת. אבל מפני שהיה קשה להם להביא ראיה לדבריהם, שנדחה תשרי מפני בט"ו תקפ"ט וגטר"ד, בחרו להוכיח לו משוגתו (לפי הבנתם) מחדש ניסן שדחיתו "פני שש שעות ואמר"ת מצויה הרבה יותר, ולא הצרכו לחזור ולחשב למפרע כי-אם ארבע ושמונה שנים והיו לו למופת את שנת אלף רכ"ה לשטרות, או ד"א תרע"ד לבריאה (היא שנת תתמ"ה לחרבן שהזכיר המשיג האחר, "מחלקת", צד 82), שנדחה מט"ו שעות ושל"ו חלקים, ובלי ספק הביאו להם ראיה גם משנת אלף רכ"ט לשטרות, ד"א תרע"ח לבריאה, התמ"ט לחרבן, שהביא גם המשיג השני, אלא שהקטיעה שלפנינו חסרה ומסיימת באמצע. וקרוב, כי בהמשך דבריהם העירו חכמי בבל את און בן-מאיר על סגנון לשונו, שסופו סותר את תחלתו, כי אם תשרי נדחה משש

(1) הרא"ע אומר, כי ממכתב חכמי בבל השני לא הגיע לנו מאומה והקטיעה סמן IV, אשר לפי השוואתי אותה עם ספר המועדים אהסבנה לחלק מן המכתב השני, הוא לפי דעתו שריד מן המכתב השלישי, ובטול דבריו יראה הקורא להלן.

(2) את המכתב הזה יחסתי לראש-הגולה או לאחד הגאונים אשר בבבל, והעירותי ("מחלקת", צד 75) שאין ליחסה לרס"ג, כי לא נפגש בו את המגנון המיהר לרס"ג והמציין במינון ולא זו בלבד, אלא שהדברים הנמצאים במכתב הזה על-דבר השתלשלות סדר העבור סותרים את דברי רס"ג הידועים לנו ממקום אחר, שסדר העבור שלנו היה נהוג מעולם בישראל. והדעת הזאת מתנוצצת גם מדברי רס"ג בספר המועדים, כי "למדי היותם באדמת הקדש וגם אחר פוצם לא נשתנו מועדיהם". הרא"ע, מבלי נסות כלל לסתור ראיותי אלה, מחליט את ההפך ואומר: "ולפי נראה שגם את המכתב הזה כתבו ראש הגולה וראש הישיבה ור"ב סעדיה גאון גם יחד. זה נראה מלשון (?) המכתב. וביותר מן הכתוב בו: "וכודאי [אלמלין] אכחנו התחלנו לקבוע חדשים בבבל היה לו לראש ישיבה להוכיח אותנו, לאמר שיניתם מנהג ועברתם על דברי רבותיכם הנה נא יש בישיבות וקנים... עד כאן לשון הרא"ע. ואני אודה ולא אבוט, כי לא זכיתי להבין דבריו."

שעות ואמרת, ניסן שלפניו נדחה על-כרחו קדם לכן, וכדרך שעשה זאת גם המשיג האחר, אלא שהדברים לא הגיעו לידינו. ועל החלטת בן-מאיר, שאין לבני הגולה רשות לעבור שנים ולקבוע חדשים, הם משיבים לו, שכל הראיות שהביא לדבריו, בין מן הפרק שלפני הבית בין מאותו שלאחר הרבן, דבר אין להן אלא לעבור שנים, לענין אדר ואדר', ובזמן שהיו מעברים על האביב, שאין זמנו שנה בכל הארצות. ולכן עכשו, שמעברים את השנה על-פי המחזור, פקע פחם. אבל קביעת ראשי חדשים למלואם ולחסרונם אינה נכנסת כלל בגדר עבור שנים. אמת הדבר, שבימים אשר היו לפניהם היו חכמי בבל שולחים ושואלים מפי חכמי ארץ-ישראל על-אודותם, מפני שלא היו בקיאים בסוד העבור כמוהם, אבל עתה זה שנים רבות עמדו בסודו, וכבר הם קובעים חדשים ומועדים על דעת-עצמם (1).

(1) גם את המכתב הזה הנני משלים על-פי הדף שמצא החכם Guillaume שהופרד למעלה.

(סוף עמוד א)

אלא נחלת בני יהודה הוכשרה יתר מכולם] >שכך שנינו שלש ארצות, לעיבור יהודה שבר הירדן וגליל ואנחנו אמר (=אמרים, ואפשר שגליל, ואנחנו משפחה וצ"ל: ועאמא"מ, והוא קצור מן: ועל אחת מהן אין מעברין, כמו שתקנתי כבר ב"מחלקת"). בזמן שיהודה אחת מהם הכל שמחים. וכל משניות והראיות, בין שכתבן ראש ישיבה ובין שלא כתבם, בין שבפני הבית ובין שלאחר הבית, כולם ללמד שעיבור השנה תלוי בארץ, כולן בשביל אדר ואדר הן. וכבר אין בינינו וביניכם חילוף בעיבור שנים באדר ואדר, מפני שהכל תפסו את המסורת בידם לחשבון גבסב"ג, אדר"ס בה"ו, בהז"י גו"ח. ולענין עיבור וחשבון כבר הכל שווין ואין בינינו לביניכם שינוי בעיבור שנים. אבל קביעת חדשים לחשב מלאים וחסירין וכסדרן אינו מן העיבור שנה. ובדאי שרבותינו שבבבל בדורות הראשונים היו שולחין ודורשין מרבנותינו שלארץ ישראל קביעת חדשי שנה בשנה וכו'.

(סוף עמוד ב)

אין אחד מהם זוכר, שהוצרכו אנשי בבל לשאול עיבור שנים וקביעת חדשים מארץ ישראל, אלא אתם >מעברים כמנהגכם וגם אנחנו מנהג אבותינו בידנו ואנחנו מעברים כדרכנו וחשבון אחד הוא ולא (שנינו) [השגנו] גבול ולא שנינו מנהג ולא הצרכנו עצמינו לבוא לתוכחת. [כין כבר מנהג אבותינו בידינו, ושכתב ראש ישיבה שאף על פי (שעיברתם) [שעברתם?] והכרתם, לא הכרתם כהוגן. כי אמרתם שהשנה חדשין]ה שלימין ואינה אלא חסירין (ממה) [כמה] שקבעו אבותינו הראשונים. כבר התבוננו בסוד העיבור, שהיה ביד אבותינו הראשונים, וראינו, שכיון שתשרי שלשנה זו, שהיא שנת אלף רל"ג לשכרות, נולד לד"א שעות תתקל"ב חלק, כיון שהיא מעוברת, לא היה ראוי לקבעה אלא שלימים, כמו שמפורש בשער שיני, שכל תשרי שיש בו עיבור, ונולד בלילי ד' מן י"א שעות תרצ"ה חלק' והלגה, אחוז ראש שנה בחמישי וחדשים שלימים, שכיון שהקבע את החדשים שלימים נמצא הפסח בשלישי וראש >שנה הבאה בחמישי וחדשים כסדרן והפסח בשבת.

וראוי להעיר על פרט נכבד, שיש ללמוד מן השורות המעטות האלה, שנגלו לנו בקטיעה הזאת, והוא, שקבלת המחזור בן י"ט שנה לפי סמנוי השונים נודעה לחכמי בבל קדם שלמדו קביעת החדשים על-פי חשבון המולדות, וזה מסכים לדעתי, שהנהגת המחזור היתה בשליש הראשון למאה הששית, והנהגת חשבון המולדות בערך הרבע הראשון למאה השביעית. אבל בעלי המכתב זהירים בלשונם, ומגלים טפה ומכסים ספחים, וסותמים דבריהם: משנים

המכתב הזה ערוך לבן-מאיר בחלקת-הכבוד הראויה לגבר הוקם על לראש ישיבה, כי נכתב בטרם התלקח הריב אשר הקיף את שתי הארצות ויעשן למדורת אש, וחכמי בבל חשבו כי עוד יצליח בידם להעביר את בן-מאיר מדעתו.

תשובת בן-מאיר השנית. מן התשובה הזאת לא הגיע לידינו דבר (1), אך לעמית זה באה לידינו אגרת אחת כתובה לבני בריתו שבבבל, אשר בה פרש את שיטתו על-פי כללי ארבעת השערים (מחלקת רס"ג, צד 45-56). אם נעריך דברי בן-מאיר באגרת הזאת עם דברי רס"ג בספר המועדים (צד 64), שאמר עליו: „באחרית אגרותיו הקל עונו הראשון והאחרון הכביד, ויעש לו ארבעה שערים אשר לא היו בין ישראל (בתוספת אמר"ת)“, נקל יהיה לנו לשער, כי ערך אגרת כזאת גם אל בעלי-מחלקתו. כי בראותו, שסגנון לשונו: „ניסן באגה"ו ותשרי בבגה"ו רואין אם נשתייר וכו" היה לו למכשול ולפוקה, ואויביו מצאו מקום להשיא את דבריו לכונה אחרת ולתלות בו בוקי-סרוקי, שנה את סדר משנתו לעשותה מכוונת יותר עם משנתם של הבבלים. את הכלל הראשי שלו כלל במלים: „נולד תשרי בגה"ו רואין אם נשתייר רביע יום חסר אמר"ת וכו" (צד 51), וניסן לא יזכר ולא יפקד עוד בדבריו. על-פי הכלל הזה הוא מפרש „כמה שערים" ומוכיח, כי גבולי ארבעת השערים תלויים כלם במולד הזקן, או גבול במר"ת, ובמדות השנים שסמניהן שו"ח כה"ו וחד"ו. קרוב לשער, כי בן-מאיר השתדל להראות, שדבריו האחרונים אינם סותרים את הראשונים, ובהיותו נלחץ אל הקיר הוא משתמש עתה בשערי הבבלים, אשר ישנה אותם כרצונו. ובכן הוא מרכיב חשבוננו „אמר"ת במר"ת" עם ארבעת השערים אשר להם. ואל הדבר הזה קולע רס"ג באמרו בספר-המועדים, כי „ידבק דברי רוח בלי דעת ויגנב מדבריהם ויסבם אליו" (שם, צד 64).

מכתב חכמי בבל השלישי. מן המכתב הזה לא נשאר לנו כל רשם (2), אך אפשר כי דומה היה למכתב השני רק בתוספת איומים ודברי

רבות, זה כבר, ואינם מודיעים לנו את הזמן בדיוק. — ועל-דבר הסמנים גבטב"ג וכו' ציין למעלה, סמן ה' („התקופה", ספר י"ד-ט"ו).

(1) הרא"ע חושב לתשובת בן-מאיר השנית את הקטיעה סמן VI, שפגיתיה בשם „אגרת בן-מאיר השנית", ואת הקטיעה סמן VII, שפגיתיה בשם „עוד מדברי בן-מאיר". וגם פה נפלא ממני להבין, איך עלו דברים כאלה על דעתו. „אגרת בן-מאיר השנית" נכתבה בזמן מאחר — בימי הקיץ של שנת ד'א תרפ"ב, כי בה הוא כועס על מיציו שכתבו לו: „תאמרו אם חטאנו באשר עבר לא נוסיף עוד, ואם עשיתם בניסן בשגגה אל תעשו בתשרי בזדון" (צד 92). ולא עוד, אלא שגם האגרת הזאת ערוכה היא לא אל חכמי הישיבה, כי-אם לבני בריתו בבבל, וגם היא מלאה שקוצים על רס"ג. וגם הקטיעה VII, שהרא"ע חושבה בלי לראיה לחלק מן התשובה השנית, קרובה יותר, על-פי סמניה הנמצאים בספר המועדים, היות מן התשובה הראשונה, וכמו שהעירותי למעלה.

(2) הרא"ע חרץ משפט, כי חלק מן המכתב השלישי של חכמי בבל נמצא לשנינו

כבושים, ולכן כרך רס"ג בספר-המועדים את שני המכתבים יחד, ואומר: ויכתבו אליו בספר השני וגם בשלישי וכו' (שם, צד 63).
חשובת בן-מאיר השלישית. אם השיב בן-מאיר לחכמי בבל על מכתבם השלישי, לא נדעו; אך גם אם השיב, לא הגיע לנו מדבריו כל-מאומה. וקרוב לשפוט, כי כבר פסק כל משא-ומתן בין המריבים, וכאשר יאמר הרס"ג בספר המועדים: „ויחדלו עוד מענות אותו כי הבינו להם כי בזדון ובעקבה כל מעשיו“ (שם, צד 65). אך לעמת זה הרבו שני הצדדים לשלוח אגרות אל קהלות ישראל ולהפיק שיעורים בארצות. למין הזה תחשב אגרת בן-מאיר הראשונה (סמן ו, צד 45-56), שתי אגרות רב סעדיה (סמן וו, צד 67-71) והשריד הנשאר מרס"ג על-אודות ארבעת השערים (סמן א, צד 99-102) (על הקטיעה האחרונה כבר העיר הרא"ע ב„הגרן“).

שרידי שיטות שונות בחשבון העבור

כת. מולד זקן בשאר חדשי השנה. לפי סדר העבור, הנהוג עתה בינינו, יקרה הרבה פעמים, שר"ח שבט, ולפעמים גם ר"ח כסלו, נקבעים ביום שחל בו המולד לאחר חצות. כי בכל שנה מעצרת שיחול בה מולד תשרי באחד מימי אג"ז לאחר ט"ו שעות וס"ז חלקים (ביום ג' עד י"ח שעות ובימי א"ו עד כ' תצ"א), יחול בה מולד שבט לאחר חצות היום; ואם יחול מולד תשרי ביום ג' לאחר ט"ו שעות תקצ"ג חלקים, אז יפול גם מולד כסלו לאחר חצות. סמני השנים יהיו אז ב"ח, ג"כ, ז"ח, ומולדות תשרי שלאחריהם נופלים באחד מימי בה"ז לאחר י"ב שעות ותרנ"ו חלקים. ואלו היו מקפידים על מולד זקן בכל חדשי השנה, כי אז, תחת אשר תקנו במוצאי עבור בשביל יום ב' דחיה פרטית – ט"ו תקפ"ט, היה להם לתקן בשביל כל ימי בה"ז שבמוצאי עבור דחיה כוללת – י"ב תרנ"ו, ולתת לשנות העבור קביעות ב"ש, ג"ש, וז"ש, ולקבוע לפי זה גם בשביל

בקטיעה IV אשר בפני תכנה וסגנונה הרך, שגלו ערוך בדרך כבוד, אמרתי עליה שנכתבה בראשית ימי הריב ולא באחרונה, דעת עפשטיין רחוקה ומזרח עוד הרבה יותר לסי שיטתו שהוא חושב את שתי אגרות בן-מאיר שלפנינו לחשובות בן-מאיר הראשונה והשנייה, ועל המכתב שאנו דנים עליו עתה הוא אומר כי כתבוהו ראש הגולה וראש הישיבה ורס"ג גם יחד, היתכן כי אחרי אשר השליך עליהם בן-מאיר שקוצים מרבה להכיל ויקללם קללות נמרצות, את סעיד בן אלפיומי וחבריו הזדונים יחלקו לו הם, נעלביו, כבוד ויקר: „יתבונן גא ראש ישיבה ש"צ (שמריהו צורו)? איך לא הרגיש הרא"ע בכל אלה? פליאה דעת ממני.

(ו) הרא"ע יאמר, כי בספר המועדים יספר, כי בן-מאיר השיב גם על המכתב השלישי, אבל אנכי לא מצאתי כזאת מפורש, ובדברי רס"ג: „ויכתבו אליו ספרים שניים ולא אבה לשמוע, ויוסימו עוד וישלחו ספרים שלישיית ולא אבה לשמוע, ובכל זאת השב ישיבם נמרצות“ (מחלקת, צד 61), קשה לדעתי להחליט דבר ברור.

יום ג' קביעה כפולה ג"כ וג"ש כמשפט ימי בה"ז. בעקר הדבר הזה כבר הרגיש ר' יעקב ב"ר שמשון ב.סוד העבור – כ"י אקספורד, שהבאתי כמה פעמים ונמצא באוצר ספרי בודליאנא סמן 692 – (פ' ל"ד) וכתב: בניסן ותשרי בלבד אנו חוששין, שאם נולד לאחר חצות, שלא לקבוע ר"ח בו ביום, מפני תקנת המועדות שבהן, אבל בשאר חדשים אין חוששין כלל, כגון בתחילת חדשים חסרין שאנו עושין שני ימים ר"ח, שלפיכך תקנו לנו בני יששכר אחד מלא ואחד חסר, ולא אחד חסר ואחד מלא, כדי להטיל את יום השלשים, הוא יום החדש הראשון, תשלום לחדש שעבר, ומיום החדש השני הוא שמונין ימי החדש הבא, שברוב פעמים אין הלבנה נראית עד סוף החדש השני וכו', ואף בחדשים חסרין שאין להם אלא יום אחד ראש חודש, פעמים שאין הלבנה נראית עד לאחר י"ח שעות ואעפ"כ נקבע בו ביום, כגון בימות הגשמים כשחל מולד תשרי קרוב ל"ח שעות שאינו נדחה וכו' (1). גם הריא"ז (בראשית המאה הראשונה לאלף השני) נגע בענין זה, אבל אין דבריו ברורים כל-צרכם. הנה זה לשונו, כפי מה שהובא ב.שלטי הגבורים לר"ה פ"א: אין קובעין י"ט של ר"ה קודם חידוש הלבנה, והוא הנקרא מולד, ואפילו ביום המולד אין קובעין אא"כ עברו אחר המולד ו' שעות, כגון שהיה המולד קודם חצי היום; לפי שאין הלבנה נראית אחר המולד עד ו' שעות. וכן כל החדשים כולן אין קובעין ר"ח למנות ממנו ימי החודש (כלומר ר"ח שאחר חדש חסר, או יום שני של ר"ח אחרי מלא) קודם חידוש הלבנה. וכך אנו

(1) דברי הרב האחרונים, שבימות הגשמים, בזמן שמולד תשרי קרוב ל"ח שעות, יש שאין הלבנה נראית אלא לאחר חצות היום, פשוטים ומבארים ממה שהראינו בפנים, שבשנה מעוברת, שמולד תשרי שלה נופל מ"ט שעות וס"ח חלקים ומעלה, יחול ראש חודש שבט, ולמעמים גם ככלו, לאחר חצות היום (מ"ח שעות עד כ"ג ותכ"ג). אבל לעמדת זה דבריו הראשונים, שבחדשים חסרים, שראש חודש שלהם שני ימים (מפני שקדמו להם חדשים מלאים) ברוב השנים אין הלבנה נראית עד סוף החדש השני – נפלא ממני ולא אוכל להלמם, כי באמת אין המולד, הנופל ביום שני של ראש חודש, יכול להגיע אפילו עד חצות, נניח למשל, שיום שני של ראש חודש אלול היה ביום ה בשבת ומולדו מחצות היום והלאה, הנה יחול אז ראש השנה שאחריו ביום (n+2) בשבת, ומולדו ביום (n+2) בשבת משש שעות ותשצ"ג חלקים עד י"ב תשצ"ג, ונמצא המולד מאחר מרגע החדש בשעור כזה, ומכל-שנן, שהדבר נמצא בחדשים מלאים שלפני אלול, כי בכל שני חדשים רגע המולד נפתק לאחוריו קרוב לשעה וחצי. וכן אם נניח בשנה מעוברת, שיום שני של ראש חודש אדר ראשון היה ביום ה בשבת, ומולדו לאחר חצות היום, הנה יחול אז ראש השנה שאחריו ביום (n+5) ומולדו ביום (n+5) מכ"ג שעות ותקמ"ד חלקים ולמעלה, או למחרתו ביום (n+6), דבר שאין לו שחר, אטער היה לתקן בדברי הרב: עד סוף (ראש) חודש ראשון, ואז יהיו הדברים מסכימים עם האמת, אבל ענין אין להם עם ההלכות, שאין חוששים בשאר חדשים למולד זקן, שהרי יום שני של ראש חודש עקר, אם לא נדחק לאמר שהרב סובר, שמונים ימי החדשים מיום ראשון, וכדעת תלמידו רבנו תם (המובא בתשובות הרשב"א, ואחריו בבית יוסף, טור אבן העזר, סמן קכ"ו), ושאר פוסקים הנמשכים אחריו, ואולם הם לא אמרו אלא לענין סדרות, אבל לא בחשבון המועדות, כמבאר בדבריהם, וכן יאמר רבי יעקב ב"ר שמשון בפעם קדם לכן: ומיום החדש השני הוא שמונין ימי החדש הבא.

נוהגין בזמן הזה. מהמשך דבריו נראה, שהוא משנה מדותיו לכל חדשי השנה, שכלם אינם נקבעים אלא אם כן יוכל הירח להראות בערב שאחר ראש חודש, ואם-כן נהיה זקוקים לאמר, שלא דקדק בחשבוננו, או שהיה בידו מקור אחר הפוסל מולד זקן גם בשאר החדשים. אבל מפני שאצל ר"ה הוא אומר בפרוש, שאין קובעים אא"כ עברו אחר המולד ו' שעות, ובחדשים אחרים הוא מסתפק לאמר שאין קובעים אותם קדם חודש הלבנה, אפשר לאמר שאינו מקפיד אלא שיפול בהם המולד בו ביום, ואפילו סמוך לערב, ולא דוקא קדם חצות, אע"פ שהפרוש הזה דחוק, שדבריו, וכן כל החדשים כולן מראים, שהוא בא להשוות ולא לחלק.

אבל ההיה הדבר הזה הלכה פסוקה אצל כל המעברים מאז מעולם לפי דעתי יש לפקפק בזה הרבה. אמת הדבר, שכללי הדחיות שבידינו, בין אותם שהם מיסדים על מולדות תשרי, בין אותם היוצאים ממולדות ניסן, וכן כל גבולי ארבעת השערים, אינם מניחים אחריהם ספק כל-שהוא, שאין מולד זקן נוהג אלא בתשרי; אבל כל הכללים האלה, כאשר ראינו וכאשר נראה עוד, אינם אלא התפתחות של כללים אחרים קדומים ופשוטים יותר, שהיסוד הראשי בהם הוא פסול ימי אד"ו וי"ח שעות, ודחיות גטר"ד ובט"ו תקפ"ט יוצאות מעצמן על-ידי מדות השנים, שמסרת שלהן שו"ח חד"ו וכה"ז. ואולם יש הבדל גדול בין שתי הדחיות האחרונות האלה. הראשונה, שסבתה היא מולד זקן של השנה שלאחריה (וי"ח), מגבילה, היא משנה צדדיה, וכשם שאנו זקוקים לדחות ראש-השנה שמולדו הוא מטג"ד ולמעלה, כדי שלא תהי השנה ארפה יותר מדי (בת שנ"ו יום), כך אי-אפשר להקדים דחיתו אפילו רגע אחד, ולדחותו בפחות מגטר"ד, מפני שאז תהיה השנה פחותה מן הקטנה שבמדות (בת שנ"ב יום). לא כן הדבר בדחיה השנית, שסבתה מולד זקן של שנה שלפניה (גי"ח), שאינה גדורה אלא מצד אחד. דוחים אנו כל תשרי שנולד מבט"ו תקפ"ט ומעלה, כדי שלא תהי השנה המעברת שקדמה לה, ושנדחה מפני מולד זקן מיום ג' ליום ה', קצרה יותר מדי (בת שפ"ב יום); אבל אין כל מעצור לנו, מצד מדות השנים, להקדים ולדחותו קדם שיגיע לגבול ט"ו תקפ"ט וקדם שיגיע מולד השנה שלפניו לכלל זקנה, ולעשות את השנה המעברת לבת שפ"ד יום. כללי בני ארץ-ישראל, כפי שאנו מוצאים אותם מדברי בן-מאיר, אינם חותכים במקרה כזה את הדין, ונותנים מקום לשקול דעתו של ראש הסנהדרין, שמשפט עבור השנים היה בידו. מובן מעצמו, שלא היו ממהרים לדחות את המועדים בלי כל סבה מיוחדת; אבל אפשר לשער, שהיו מעברים שהיו חוששים אף בשאר חדשים למולד זקן, ולכן אמרו להקדים ולדחות במוצאי עבור ימי בה"ז מי"ב ותרנ"ז ומעלה, כדי שיקבעו גם כסלו ושבט במועדם כראוי.

מתוך כללי בני ארץ-ישראל, לפי תמונתם אצל בן-מאיר, אנו יכולים להוציא רק אפשריות דחית י"ב תרנ"ז, ויחד עמה את הקביעה החדשה זכרונה בעקבה, אבל לא להוכיח מציאותן במעשה, ואולם הנה לנו עד

מוכית, כי שיטה כזאת כבר היתה לעולמים, על-כל-פנים בזמן מן הזמנים. בספר „הפרדס“ לרש"י (דפוס קונסטנטינה, דף ט; ורשה, דף י"ב), אחר שילמד בו אחד מתלמידי רש"י את סדר פרשיות השבוע, הוא מונה מספרן בכל שנה ושנה ונותן בהן סמן: פספכ"ד השכ"ה; פע"ו; עצ"ט, עו"ח; צת"ז. פרוש, בשנה פשוטה יש בין סכות לפסח כ"ד שבתות, ואם סמן השנה ה"ש – כ"ה שבתות, מפסח לעצרת ו' שבתות; מעצרת עד צום של ט' באב ט' שבתות, ואם חל עצרת ביום ו' – ח' שבתות; מצום ט' באב עד יום תרועה ז' שבתות. ולשנה מעוברת סמן אחר, וזהו: עספכ"ח, גשכ"ט; הכ"ט; פע"ו; עצ"ט, עו"ח; צת"ו, ומוסיף ואומר: „וזהו פירושו ע"ס, ע' עבור ס' סכות, בשנה מעוברת מסוכות לפסח כ"ח שבתות, רק אם יבא סוכות ביום שלישי ויהי מרחשון וכסלו של מין יהיו כ"ט שבתות. ולא נצטרך לכפול (כלומר לחבר שתי פרשיות), או אם יהיה סוכות ביום חמישי, בין שלמין בין חסרין כ"ט שבתות הן ופירוש השאר כראשון“. עכ"ל¹). הנה פה לפנינו קביעה חדשה ג"ש, מסמנת באותיות וחוזרת ונשנית במלים – והסגנון המקנה, המקשר היטב את כל חלקי המאמר, וכל תכן הענין, העולה יפה עם החשבון, אינם נותנים כל מקום לתלותם בשגגת המעתיק או בטעות סופר²). אך רחוק מאד מלהאמין, כי עוד בימים מאחרים כאלה יכלו להיות חלופי דעות בין חכמי ישראל; וקרוב יותר לשער, שיש לנו פה עסק עם שרידי כללים ישנים בחשבונות העבור, שהעתיקו לנו הסופרים כצורתם, מבלי התבונן, שאינם מקונים כלל עם הכללים שביניהם. ובאמת עלינו להודות פעמים רבות למעתיקים כאלה, העושים מעשה מכונה, ומשאירים לנו פלטה מניקדם, בשעה שמעתיקים חכמים מרשים לעצמם לתקן ולשנות, ומאבדים ממנו לרב טובה הרבה.

כט. שיטה אחרת בקביעת השנים, שגבולי דהיותיה

(1) להבנת הדברים די להעיר, כי בדרך כלל ימצאו בכל חודש ארבעה שבתות, ורק במקרים פרטיים, בזמן שהחודש מתחיל מיום השבת (וחודש מלא גם מערב שבת), ימצאו בו חמשה. במספר חדשי החורף, ממרחשון עד ניסן, ימצא לפי חשבוננו רק חודש אחד מן המין הזה האחרון; ונמצא מספר השבתות הנמצאים בפרק הזה, בשנה פשוטה כ"א ובמעוברת כ"ה. ואם נצרף אליהם שבת אחד שמספיק עד מרחשון ושני שבתות שמראש חודש ניסן עד הפסח, יעלה מספר השבתות שמספיק לפסח בפשוטה כ"ד ובמעוברת כ"ח. יוצאת מן הכלל היא קביעת הל', שיש בה שני חדשים בני חמשה שבתות, כי מרחשון ואדר גופלים או בימי ו' וז', ומספר השבתות מספיק לפסח יעלה בה בפשוטה כ"ה ובמעוברת כ"ט. וכן הדבר בשנה מעוברת בקביעת הח' הישנה וגל' החדשה; כי במקרה הראשון חדשי מרחשון ואדר שני, ובמקרה השני כסלו ואדר שני, מתהילים מיום השבת.

(2) וכן נמצאו הדברים האלה כצורתם ב„לקוטי הפרדס“ (דפוס אמשטרדם, דף י"ט). ספר „לקוטי הפרדס“, כפי מה שהוכיח הר"א עפשטיין (מאגאטשריפט, שנת 1900, מצד 52 והלאה), נתהבר בארץ איטליה על-ידי תלמיד ר' ישעיה דיטרני, בעל תוספות הרי"ד, ונזכר שמו בספר הזה (דף י"ב, ע"ב): „כך קבלתי אני אברהם כהן מפי מורי רבנא וישעיה בר רבנא מילי ז"ל“ (כן הוא בכ"י מערבאכער, ובדפוס נשמטו שלש מלים, המסגרות בחצאי מרצע). רבי ישעיה חי בסוף האלף החמישי ובתחלת הששי. וגם מזה ראיה, שכך יצאו הדברים מפי מהפרי, ולא נשמטו על-ידי מעתיקים מאחרים.

הם י"ג תרמ"א עד א' ד' תתמ"א וי"ב תרנ"ז. סגלה יקרה כזאת גזו לנו עוד תלמיד אחר מתלמידי רש"י באוצרו הטוב, מבלי אשר הבין בעצמו את חין ערכה. רבי יעקב ב"ר שמשון בספרו "סוד העבור", בטרם גשתו לערוך לפנינו כללי הדחיות כפי אשר מצאנום גם במדרש, שכל טוב וב, מחזור ויטרי", כאשר הזכרנו למעלה (סמן י"ז), ימסור לנו את תורת העבור בסגנון משנה מאד, אשר לא ראינו כמוהו עד-הנה. הנה זה לשונו (בפרק ל"ב):

הדחיות נוהגות בשתי מדות, וכל אחת ואחת מתחלקת לכמה דרכים, ואלו הן: המדה הראשונה נדחה מחמת היום עצמו, והיא מתפרשת לשלושה דרכים (1), ומדה השנית, נדחה מחמת השעות, היא תפרד והיתה לחמשה ראשים. המדה הראשונה דחיית (האד"ו) [הבד"ו] יאמר לה, ושם המדה השנית י"ח, ודרכיה כמה רבו. וזה לך שער גדול: דחייה הבאה מחמת היום היא יום אחד, והבאה מחמת השעות ביום כשר – יומיים, חוץ מיום השבת, שדחייתו אף הוא מחמת שעות, ואינה נוהגת אלא יום אחד. כיצד אמרו, נדחה מחמת היום עצמו יום אחד? כגון חל' ניסן בבד"ו, ביום שני, או ביום רביעי, או ביום ששי, כל מולד שיבא לך בג' ימים הללו: בבד"ו לניסן, ובתשרי באד"ו, דחהו מיד ואל תתמהמה, ואל תפן אל שעותיו ואל חלקיו; נמצאת דוחה את החדש יום אחד, מיום הפסול למחרתו. וזה שאמרו דחיית יום הפסול יום אחד (2)... וכיצד אמרו שנדחה מחמת השעות? הדרך האחד, נדחה מחמת מולד ניסן עצמו. כגון אם נולד ניסן ביום כשר, לסוף י"ח שעות, מחצות היום והלאה, הרי זה נדחה לפניו – לפי שאי אפשר ללבנה להראות באותו היום מפני קטנותה, שהרי ניכסית היא מכל ביריא שש שעות לפני חידושה ושש שעות לאחר חידושה שהן י"ב שעות, כאשר פירשנו במעשה יום רביעי אצל הלוח הלבנה, והואיל וכן, אי אפשר לקדש אותו היום ולקובעו ראש חדש... נמצאת אומ' שנדחה לשני ימים: מא' לג' ומג' לה' ומה' לשבת, חוץ מן הנולד בשבת, שכשנדחה אינו (דוחה) [נדחה] אלא למחרתו, לאחר השבת. וזהו שאמרו: דחיית יום

(1) כנגד שלשת ימי בד"ו.

(2) דרך בעל הספר הזה לשם לו את משנת הראשונים למשכת, ולקלוף בה מקלפת ציצים ופרחים כטוב בעיניו, לא רק לברר את הדברים, להשלימם ולשכללם, כי גם לנמחם מהם הנה ויחנה, ולחלץ ברחבה במקצועות אחרים, הנוגעים בענין שהוא עסוק בו, ולכן דברי המקור אשר ישאב ממנו יוצאים קטעים קטעים נפוצים ונטושים בתוך פרקיו ומפסקים על ידי דברים אחרים. גם פה מפסיק הרב ממשנתו בכללי העבור והולך ומבאר טעם דחית ראש השנה שתל להיות באחד בשבת, שהוא כדי שלא יבטל יום ערבה, ומכנים עצמו בסלסול ארך, מפנימה אין דוחים את השבת מפני שופר ולולב, ומשלים בו את הפרק. בפל"ג שאחריו הוא גותן סמנים לימים שאין מועדים אחרים יכולים לחול בהם, על דרך שתם נמצאים בספר הפרדס לרש"י וב, מחזור ויטרי", אחרי כן הוא חוזר לענינו לדבר על מסול ימי ד"ו, ומבאר הטעם, מפנימה אין חוששים בשאר ימים טובים לתרי שבי דסמיכי להודי, ונושא ונותן בארצה בסוגיה דמשום ירקא, ומשום מתא, ואחרי שהקדיש לזה חלק גדול מפל"ג הוא חוזר הדחיות ואומר: וכיצד אמרו נדחה מחמת שעות? וכו'. כאשר תבא בטנים.

הכשר שני ימים, חוץ מיום השבת... הדרך השניו), נדחה מחמת חברו. ואי זה? זה ניסן שהוא נדחה בשביל תשרי. כיצד? נולד קודם י"ח שעות מן היום, ונולד תשרי אחר י"ח שעות ביום שלישי לניסן, הואיל ומסורת בידינו שחדשי הקיץ כסדרן, כמו שאפרש למטן, מעתה מאחר שהוצרכת לדחות ראש (חדש) [השנה], כאשר אמרנו, הלא מעתה זקוק אתה לדחות גם את ניסן בגללו. הדרך השלישי²), נדחה מחמת שנה שעברה. כגון שהוצרכת לדחות שנה של אשתקד שני ימים, כגון בשנה מעוברת, שאירע מולד תשרי ביום כשר, והוצרך הדבר לדחותו למחרתו מחמת השעות ומחרתו יום פסול, ונמצא נדחה ליום שלישי, ועכשיו לפי דחיית תשרי אתה צריך לדחות גם את קביעות ניסן לפניו שני ימים, אבל לימדנו רבותינו (למלאות את מרחשון) [לחסר את כסלו] להעלות בו אחד ימי הדיחוי, ויום השני הנשאר, ניסן נעקר ממקומו, ונמשך ונדחה לפניו יום אחד. וכשם שהוא נדחה לפניו יום אחד, כך תשרי שלאחריו נדחה מקביעתו לפניו יום אחד. הרי נדחה מחמת שנה שעברה. הדרך הרביעי³), נדחה מחמת שנה הבאה. כגון זה שאמרנו שנדחה תשרי של שנת אשתקד ב' ימים, אתה מוצא, שעל כרחק אתה זקוק לדחות קביעות תשרי שלפניו יום אחד, אף כשתמלא את מרחשון של שנה הקודמת לשנת אשתקד. שהרי במילוי החדש אין עולה לך אלא יום אחד מימי הדיחוי, ועדיין אם אינך דוחה את תשרי לפניו יום אחד, נמצאת אותה שנה ארוכה יום אחד יותר מן הראוי, יותר על שנ"ה ימים³). הדרך החמישי, נדחה מחמת השנה השלישית. כגון שהתשרי השלישי זקוק ל[ה]דחות שני ימים, והתשרי האמצעי שלמעלה הימנו בא ביום כשר, אלא מתוך שאתה זקוק

(1) לפי דברי המפרש שלפנינו, הפגנה לדחית י"ג תרמ"א בניסן, שספחה הוא המולד הוקן בתשרי שלאחריו, שחל לאחר חצות. אבל קרוב לשער, שבעל הכללים כעצמו היתה לו פגנה אחרת בדחיה הזאת. עין להלן.

(2) הפגנה לדחית י"א קנ"א בניסן של שנת עבור, שמולד תשרי שלפניו חל ביום כשר, בשלישי בשבת, אבל נדחה מסני השעות, מפני שנולד לאחר חצות, ועל-ידי כך הצרכו לדחותו למחרתו, יום ד', והוא יום פסול, ולכך נדחה לשני ימים, ליום ה', ואלו היו גם חדשי החורף סדורים כחדשי הקיץ, היינו צריכים לדחות גם את ר"ח ניסן לשני ימים, ליום ב' (אלו היה כשר לקביעה), אבל מאחר שאנו מחסרים את כסלו הקודם, די לנו לדחות את ניסן ביום אחד לפניו, ליום אחד בשבת (וסמן השנה ה"א). וכשם שניסן נדחה יום אחד, משבת לאחד בשבת, כך תשרי שלאחריו שמולדו בט"ו תקפ"ט נדחה ליום אחד, מב' לג' — כל המאמר הזה, כשם שהוא נדחה וכו', אין בו צורך לדחיות ניסן שעליהן פגנת בעל הכללים עצמו, ואפשר שהוא מהוספת המפרש המסב את כל הדחיות לתשרי.

(3) פגנת בעל הכללים למולדות ניסן שחלו באחד מימי אגה"ז לאחר י"ג שעות ותרמ"א חלקים, שהם נדחים מחמת מולד זקן של תשרי בשנה הבאה. הכלל, כשהוא לעצמו, יכול היה להתפרש על דחית גטריד בתשרי, שהוא נדחה מחמת מולד תשרי הבא, הנופל אחר חצות. אבל כאשר ראינו משלשת הדרכים הראשונים, וכאשר עוד נשוב נראה בהערה לדרך התמישי, בעל הכללים מיסד דחייתו על ניסן.

אבל נפלאו מאד דברי המפרש, שהיטיב לבאר את שלשת הדרכים הראשונים על

לדחותו לפניו יום אחד הוא חל ביום פסול, כאשר אמרנו, ואתה צריך לדחותו ליום שלישי נמצא אף הוא דחוי שני ימים, ועל ידי שהוא דחוי שני ימים אתה זקוק לדחותו (צ"ל: לדחות) יום אחד תשרי של אשתקד, הקודם לתשרי האמצעי. וכדי להעלות היום השני של דחוי אתה ממלא את מרחשון (1).

מולדות ניסן, כי סר פתאם מן המסלה הישרה, והסב את שני הדרכים האחרונות למולדות תשרי. ובצאתו מהנחה מטעיה, שאפשר למולד זקן אחד לעשות שתי שליחויות, לפעול לפנים ולאחור כאחד, הוא בוחר לו לדוגמה את המולד הזקן, שבשכילו נדחה בדרך הקודם ראש-השנה, מחמת השנה שעברה, לבאר על-ידו את הנדחה, מחמת השנה הבאה. המולד הזקן גי'ח, שהסב דחיות ראש-השנה מיום ג' ליום ה' ופעל פעלתו בדרך השלישי לפני ימים וגרם לראש-השנה שאחריו שידחה לפני זמנו (מבט"ו תקפ"ט) בשעור יום אחד, מחמת השנה שעברה, אותו המולד הזקן בעצמו, מולד של שנת אשתקד, פועל לדעת המפרש את פעלתו גם לאחור, וגורם לראש-השנה שלפניו, שלפני שנת אשתקד, שידחה גם הוא על-כל-פנים ביום אחד. כי אפילו אם נאמר לעשות את השנה שלמה ונמלא את מרחשון בדרך שחסרנו בדרך הקודם את כסלו, הנה לא נעלה בזה אלא יום אחד משני הימים. אבל כל הדברים האלה אין להם שחר. מטבע הדחיות יוצא, שרק המולד הזקן הנופל ביום השבת יכול לגרום לראש-השנה שעבר שידחה, מחמת השנה הבאה, אבל לא יתר הימים. כי מולד זקן הנופל ביום ב' אינו דוחה את ראש-השנה אלא ליום אחד, ליום ג', ולכן לא ימשך אחריו כל שני בראש-השנה שלפניו, כי את היום הזה אפשר להעלות על-ידי מלוי מרחשון. גם המולד הזקן הנופל באחד מימי ג"ה אין בכחו לשנות את קביעת השנה הקודמת, כי מולד תשרי שלה נופל אז ביום ו' או ביום א' שאינם כשרים לקביעת וראש-השנה נדחה מפני פסול היום. ולפי זה טעה המפרש שתי טעיות גדולות: האחת, שהסבות הגורמות לראש-השנה להדחות, מחמת השנה שעברה" מזה, ומחמת השנה הבאה" מזה אין משמרתן בימות השבוע שזה. הראשונה זמנה ביום שלישי בשבוע, והשנית ביום השבת. והוא הדבר אשר אמרנו, שאין מולד זקן אחד פועל שתי פעולות לפנים ולאחור כאחד. הסעות השניות, שאין ראש-השנה הנדחה מחמת השנה הבאה (שאינו אחר, אלא גטר"ד שלנו) נדחה ליום אחד, כאשר יאמר המפרש, כי-אם בשני ימים, מיום ג' ליום ה'. שתי טעיות אלה באו למפרש, מפני שהוא מסיל רק בגבול העיון המפשט, שאין בו מעצור לדמיון לתאר לו דברים שאין להם חלק במציאות; ובהתבוננו על הדברים בכללותם אינו משגיח בפרטים, וכדברי המשל: אינו רואה את העצים מחמת היער. כלל גדול הוא בחשבון הכללי, שכל תמונה הנדסית, הנתונה לנו בשעוריה הכלליים, צריכה בקור, מה משפטה בכל מקרה פרטי. אלו עשה המפרש כך, לחקור ולבדוק תוצאות התבוננותו הכללית בכל אחד מימי גה"ז, אזי הכיר בעצמו שגיאותיו, והיה רואה מיד, שמולד השנה הקודמת לשנת אשתקד" הוא וטר"ד, ונופל ביום פסול, הפך הנחתו. אבל טעות גדולה מזו טעה המפרש בדרך החמישי (עין בהערה הסמוכה).

(1) מטבע הדחיות יוצא בהחלט, שמולד זקן אין בכחו לפעול לאחור או לפנים אלא בשנה אחת: כגון גטר"ד, שהיא תולדת זי"ח שאחריו, ובט"ו תקפ"ט, שהיא תולדת גי'ח שלפניו, אבל בשום-אופן לא יוכל להשפיע על קביעת תשרי של שנה שלישית; ואי-אפשר כלל, שיקרה מקרה כזה, שידחה ראש-השנה מפני מולד זקן של שנה שלישית, כאשר אפשר לשפוט מתוך דברי בעל הכלליים, אם נאמר שהם מיסדים על דחיות תשרי. המפרש המסביר אותם לנו מניח, שמולדות תשרי נופלים בשתי השנים האחרונות בימים כשרים, ונדחים לשני ימים: תשרי של השנה האחרונה נדחה מחמת עצמו, ושל הקודמת לו מחמת השנה הבאה; וכן מולד השנה שלפניו נופל ביום כשר, ועל-כרחו הוא זקוק להדחות, אף אם נמלא את מרחשון, על-כל-פנים ליום אחד. אבל גם פה עשה המפרש מדהה בהתבוננו על הדברים בכללותם ולא שם לב לבקרים

נקל לראות ולהזכך מיד, כי כל אחד מחמשת הדרכים מרכב משני חלקים: מפלל קצר המתאר את ענינו, ומדוגמה המפרשת אותו בארכה. הדרך הראשון ברור לגמרי, על השני נשוב ונדבר מיד, השלישי מובן גם הוא, אף-על-פי שהוא צריך עדין לפרוש, שהפונה בו לדחית בט"ו תקפ"ט. אבל כנגדם, הדוגמאות לשני הדרכים האחרונים אי-אפשר כלל להשוותן ולישבן, כמו שהראינו בהערות. והדבר ברור, שפלל הדוגמאות האלה לא יצאו מפי בעל-הכללים, המיסד את הדחיות על ניסן, כמפרש בפתיחתו, וגם לא מפי רבי יעקב, שגם הוא ככל חכמי צרפת עושה חשבונותיו מניסן, אך נוספו על-ידי חכם אחר, שלא הבינן יפה, ופרש אותן, שלא מדעת בעליהן, על חדשי תשרי, שהיו גהוגים בארצו או בימיו. אבל באמת כל הכללים מוספים על ניסן. הדרך השלישי כולל דחית זי"א קנ"א, שהוא „נדחה מחמת ראש השנה שעבר" או – לפי סגנון המקצר של בעל הכללים – מחמת ה„שנה שעברה" ונפסל מפני מולד תשרי שלפניו, שחל ביום ג' לאחר חצות. הדרך הרביעי כולל דחית י"ג תרמ"ב, שנדחה „מחמת השנה הבאה", מפני מולד תשרי שאחריו, שהוא חל לאחר חצות. הדרך החמישי כולל דחית א"ד תתמ"ו, שהוא נדחה „מחמת השנה השלישית", מפני שמולד תשרי, שלאחרי השנה הבאה, חל בשבת לאחר חצות, ולכן תשרי שלפניו נפסל מגטר"ד, וניסן הקודם לו – מא"ד ותתמ"ו.

בכל היות הדברים האלה ברורים יש עוד מקום לבעל-דין לפקפק בהם ולשאל: אם כן, „נדחה מחמת שנה הבאה" שבדרך הרביעי אחד הוא עם „נדחה מחמת חברו" שבדרך השני? ובאמת, מי יודע אם לא זאת היתה הסבה, שהביאה את בעל הפרוש לשנות את פני הדברים כרצונו. אבל כאשר ראינו, אך לשוא חתר לצאת מן המבוכה, צלל במים אדירים והעלה חרס בידו. ואולם אחרי אשר נודע לנו מפי תלמיד אחר של רש"י, שהיתה בזמן

בראשונה לפרטיהם ולראות אם תנאים אלה – שפל אחד אפשרי לעצמו – יכולים להתקבץ יחד כאשר ידרש מהם. מולדות שלש השנים קשורים איש באחיו כשלשלת, ולא כלם תלויים בבחירתנו. כי אחר שבחרנו לנו אחד מהם, הנה חבריו יוצאים ונקצבים על-פיו מעצמם, ושוב אינם נשמעים לנו למלא את כל הצולה על רוחנו. בנדון שלפנינו, אם חל מולד תשרי בשנה השלישית, באחד מימי גה"ז הכשרים לאחר חצות, ונדחה לשני ימים, מפני שמחרתו יום פסול – הנה יחול מולד תשרי, שקדם לו בשתי שנים, אם שתיהן פשוטות, באחד מימי בד"ו בשעור ת"ת חלקים משעה ראשונה עד ת"ח חלקים משעה שביעית; ואם היתה אחת מתן מעברה, אזי יחול המולד הזה באחד מימי בד"ו, מי"א שעות תרצ"ה חלקים עד י"ז שעות ותרכ"ה חלקים. ובשני המקרים לא ימלאו המולדות את משאלותינו. במקרה הראשון, אם שתי השנים פשוטות, והמולד חל באחד מימי ד"ו, ראש-השנה נדחה לשני ימים, אבל לא „מחמת השנה השלישית", אלא מפני שגולד ביום פסול; וכשחל ביום ב', אינו נדחה כלל, מפני שהוא רחוק עוד הרבה ממולד זקן. והוא הדבר גם במקרה השני, שאחת מן השנים היא מעברה, כי אם חל המולד ביום ד', נדחה הוא לשני ימים מפני פסול עצמו, ואם חל ביום ב' או ז', אינו נדחה כלל, מפני שבבלי-אפן הוא נופל קדם חצות. – מפל מה שאמרנו יוצא ברור פשמש, שלא היתה כוונת בעל הכללים על דחיות תשרי, אלא על דחיות ניסן, כדברנו בפנים.

מן הזמנים קביעה בלתי-ידועה עדינה, הדורשת דחיה חדשה מפני מולד זקן של שאר חדשים, הנה נוכל למצא את הדחיה הזאת בכלל, נדחה מחמת חברו שבדרך השני, שאין הפונה בו, נדחה בשביל תשרי, כאשר יאמר מפרש הכללים, כי-אם על נדחה מחמת אחד מן החדשים חבריו (כסלו ושבט) שלפניו, שבשביל כך נצטרך ליסד בכל שנה מעברת דחיה חדשה לכל מולד ניסן, שחל באחד מימי גה"ז, מח' שעות ורייט חלקים ומעלה.

כללי דחיות אלה משנים לא רק במגנים, בדרך חלקתם ובתכנם הפנימי, כי-אם גם בצורתם ובתארים החיצוני. כי בזמן שכל השיטות האחרות הידועות לנו מגבילות את הדחיות במספר שעות וחלקים (טר"ד, ט"ו תקפ"ט, י"ג תרמ"ב, זי"א קנ"א, א"ד תתמ"ו), וארבעת השערים קוצבים גם את הגבולים המפרידים בין קביעת החסרים והשלמים במספרים כאלה, הנה כללי העבור שלפנינו, אף-על-פי שהם מטעימים ביותר את פסול נדחה מחמת השעות וחושבים אותו למדה בפני עצמה, אינם יודעים אלא גבול אחד, והוא חצות היום. הדבר הזה מעיד על ישנה של שיטה זו, שנתיסדה בזמן שחשבון המולדות היה עוד הולך ומשתלם, ושבר השעה העודף על כ"ט י"ב היה עלול עוד לקבל צורות שונות, נבדלות גם בכמיותיהן גם באיכויותיהן (אלו נתקבל ד"מ, עגולו של רב נחשון, היו צריכים לקצוב את השבר הזה על-ידי 2244 חלקי 3055 משעה), ולכן תחת הגביל את הדחיות במספרים עשויים להשתנות, נות היה להם לתת בהן סמנים אחרים על יסוד המולד הזקן בלבד, המבארים בסגנון קצר סבת פסולן וטעמן. מולד ניסן הנופל לאחר חצות היום הוא, נדחה מחמת עצמו, מפני שאי-אפשר ללבנה שתראה באותו יום (דרך א'). אבל אין הכרח בדבר, שיגיע מולד ניסן לגבול האחרון הזה, כי גם אם יפול קדם לכן הוא נדחה מחמת חדשים אחרים, שמולדותיהם עוברים גבול חצות. בסדור הדחיות נתנו מקום בראש לנדחה מחמת חברו, מחמת מולד זקן שקדם לניסן וקרוב אליו ביותר (דרך ב'); שניה לה דחיה אחרת, שגם סבתה נופלת בזמן שקדם לניסן, בראש השנה שעברה (דרך ג'); אחריה תבוא נדחה מחמת (ראש) השנה הבאה (דרך ד'); ולבסוף נדחה מחמת (ראש) השנה השלישית (דרך ה'), שהיא רחוקה מכלן. והנה באמת אפשר היה להמעיט את מספר ה"דרכים" ולהעמידם על שלשה: לכלול "נדחה מחמת עצמו" בכלל, נדחה מחמת שנה הבאה, וכן, נדחה מחמת שנה שעברה" בכלל, נדחה מחמת חברו" (כי מולד שבט הקודם לניסן נעשה זקן קדם תשרי שלפניו). אלו היתה שיטה זו קוצבת את הדחיות במספרים, הדבר קרוב לנדאי, שהיתה אומרת די בשלש מהן: י"ג תרמ"ב בכל הימים, ח' רי"ט בשנים מעברות, שמולד ניסן חל באחד מימי גה"ז וא"ד תתמ"ו בשנה שאין אחריה עבור, אם נולד ניסן ביום א'. אבל חכמי ארץ-ישראל, שכלליהם נושאים בחיקם גם את טעמי הדחיות, בחרו להתלות תמיד בנכפדה שבסבות: פסלו מולד זקן של ניסן, מחמת עצמו, בסבה הקשורה עם החדש שהם עוסקים בו, ולא בתשרי שלא בא עוד לעולם; ובזמן שאפשר למצא שני טעמים לדחית ניסן: מולד זקן של שבט ושל תשרי, בחרו להתלות באחרון, העולה בערכו

על הראשון (שמקצת המעברים לא חשו לו), ואמרו, שבמקרה כזה „ניסן נדחה מחמת (ראש) השנה שעברה“.

ל. יחס שיטה זו לכללי בן-מאיר, כללים אלה, שנשמרו לנו בספרו של רבי יעקב, נכבדים לנו גם מצד אחר, להבנת שיטתו של בן-מאיר, ומוכיחים לנו, כי לא בדא בן-מאיר דרכי חשבונותיו מלבד, אבל כך היו נהוגים עוד לפניו בארץ-ישראל. כאשר אמרנו, יסד בן-מאיר בתחלה את כלליו על מולדות ניסן בלבד: „נולד ניסן באגה“ז, רואין, אם נשתייר רביע יום חסר אמר“ת, קובעין אותו ביומו; חסר במר“ת, דוחין אותו למחר“.

דבריו אלה נתנו מקום לבעלי-ריבו לאמר עליו, שאינו דוחה את ניסן אלא מחצות היום ותוספת אמר“ת ואילך. ואחד מחכמי בבל מוכיח לו משוגתו מצד המציאות, שהרי בימיהם, שנים מועטות לפני כן, בשנת רכ"ה לשטרות (ד"א חרע"ד, וכן בשנת ד"א חרע"ת) נדחה ניסן קדם שעבר גבול שש שעות ואמר"ת. ומשיגו השני מחנפל עליו כעל אחד הריקים ועמי-הארץ ומלגלג עליו, שאפילו טועה שבטועים אינו אומר כך, כי בהולד ניסן ב"ג שעות יהיה מולד תשרי לאחר שש ואמר"ת, נמצא ניסן נקבע ביומו, ותשרי נדחה ליום אחד או לשנים, ונמצאו ביניהם ד' או ה' ימים, היום והיומים האלה היתרין מה יעשה בהם? (צד 81). וכפי מה שראינו, ראה בן-מאיר את-עצמו אנוס לשנות ממטבע שטבע בראשונה, וליסד דבריו על מולדות תשרי. אמנם כדברים האלה ממש אנו שומעים מפי בעל הכללים שלפנינו, המיסד גם הוא את דחיותיו על מולדות ניסן, ואומר: „אם נולד ביום כשר לסוף ו' שעות, מחצות היום והלאה, הרי זה נדחה“; ואולם אין פונתו כלל לאמר, שאינו נדחה קדם לכן, אלא שבזמן שמולד ניסן נופל לאחר חצות, אנו אומרים עליו, שהוא „נדחה מחמת עצמו“, ואין אנו צריכים לבקש לו טעם אחר; אבל נפסל הוא גם קדם שמגיע לגבול חצות מפני מולד זקן של חדשים אחרים, ואז אנו אומרים, שהוא נדחה מחמת השנה שעברה או השנה הבאה או השנה השלישית, ואפילו מחמת חדש אחר הברו, ובעלי-מחלקתו של בן-מאיר או שלא ידעו ולא הבינו סגנון חכמי ארץ-ישראל בענין זה או עשו עצמם כאלו לא הבינו, וחפאו עליו דברים אשר לא כן.

לא. והנני נותן בזה רשימת השנים מזמן ברייתא של שמואל עד סוף האלף שעבר, שמולד זקן בחדשי כסלו ושבט היה יכול להוליד שנוי בקביעתן. מספר השנים האלה עולה ששה-עשר זוגות, שבכל אחד מהם השנה הראשונה משתנה רק בסמנה ובקביעת הפסח, והשניה גם בקביעת ראש-השנה, ובצד כל-אחת מהן נרשם מולד תשרי שלה, שגרם לשנוי בקביעה.

ד"א	תקמ"ט	ז"ח	—	ז"ש	מולדו	ו'	ט"ז	ז'
"	תק"ן	ה"ש	—	ז"ח	"	ה'	י"ג	תקצ"ו
ד"א	תקפ"ה	ב"ח	—	ב"ש	"	א'	י"ח	תתי"ב

ד"א	תרס"ג	ב"ח – ב"ש	מולדו	א' י"ט	של"ז
"	תרס"ד	ז"ש – ב"ח	"	ז' ט"ז	תתקכ"ז
ד"א	תרע"ב	ג"כ – ג"ש	"	ג' ט"ז	תת"פ
"	תרע"ג	ב"ש – ג"כ	"	ב' י"ד	שפ"ט
ד"א	תש"ד	ז"ח – ז"ש	"	ו' י"ט	תרכ"ח
"	תש"ה	ה"ש – ז"ח	"	ה' י"ז	קל"ז
ד"א	תשל"ד	ב"ח – ב"ש	"	א' ט"ז	תתרע"א
"	תשל"ה	ז"ש – ב"ח	"	ז' י"ג	תק"פ
ד"א	תשמ"ה	ז"ח – ז"ש	"	ו' י"ט	תתקי"ט
"	תשמ"ו	ה"ש – ז"ח	"	ה' י"ז	תכ"ח
ד"א	תש"ן	ג"כ – ג"ש	"	ג' י"ז	ת"ח
"	תשנ"א	ב"ש – ג"כ	"	ב' י"ד	תתקצ"ד
ד"א	תשצ"ו	ז"ח – ז"ש	"	ו' י"ח	קפ"ב
"	תשצ"ז	ה"ש – ז"ח	"	ה' י"ב	תשע"א
ד"א	תתל"ב	ב"ח – ב"ש	"	א' י"ח	תתקס"ז
"	תתל"ג	ז"ש – ב"ח	"	ז' ט"ז	תצ"ו
ד"א	תתצ"ד	ז"ח – ז"ש	"	ו' י"ז	צ"ח
"	תתצ"ה	ה"ש – ז"ח	"	ה' י"ד	תרפ"ז
ד"א	תתקי"י	ב"ח – ב"ש	"	א' י"ח	תקי"ב
"	תתקי"א	ז"ש – ב"ח	"	ז' ט"ז	כ"א
ד"א	תתקי"ט	ג"כ – ג"ש	"	ג' ט"ז	תתרנ"ה
"	תתק"כ	ב"ש – ג"כ	"	ב' י"ג	תקס"ד
ד"א	תתקפ"א	ב"ח – ב"ש	"	א' ט"ז	קס"ו
"	תתקפ"ב	ז"ש – ב"ח	"	ז' י"ב	תשנ"ה
ד"א	תתקצ"ב	ז"ח – ז"ש	"	ו' י"ט	י"ד
"	תתקצ"ג	ה"ש – ז"ח	"	ה' ט"ז	תר"ג
ד"א	תתקצ"ז	ג"כ – ג"ש	"	ג' ט"ז	תק"פ
"	תתקצ"ח	ז"ש – ב"ח	"	ז' י"ד	תתפ"ט

ההיתה שיטה זו, החוששת למולד זקן בכל חדשי השנה, משמשת בזמן מן הזמנים, ומתי היתה כזאת? או אולי היתה רק דעת יחיד, או הצעת אחד החכמים, שלא יצאה מגבול העיון מעולם? אין בידינו להכריע. דבר זה ברור, שהיא סותרת לא רק את ארבעת השערים של בני בבל, כי גם אותם של בן-מאיר, שהיה מחכמי ארץ-ישראל. אולם כאשר אמרנו פעם ופעמים, לא היו שערי מקוריים, כי בן-מאיר עשה אותם

בדמותם ובצביונם של בני בבל, לכונם עם חשבון אמר"ת במר"ת. וכללי בני ארץ-ישראל נותנים מקום גם לשיטת החוששים למולד זקן גם בשאר חדשים; אבל הדבר הקשה הוא, שאלו היתה שיטה כזאת נוהגת אצל בני ארץ-ישראל, צריכה היתה לפרוץ מחלקת ביניהם ובין בני בבל עוד קודם שנת תרפ"ב, באחת מן השנים המובאות ברשימתנו. ואם משתיקה מדבר אפשר להביא ראיה על העדרו, אז נהיה זקוקים לאמר, שהמקורים ששאבו מהם שני תלמידי רש"י קדומים הם מזמן מחלקת בן-מאיר. ובסמן הסמוך נראה, שנמצא רמז לקביעת ג"ש גם במסכת סופרים, שנתחברה בזמן הגאונים הראשונים.

לב. שִׁירֵי שִׁיטָה קְדוּמָה בַּחֲשׁוֹן יְמֵי הַחֹדֶשׁ. מאמר נפלא מצאנו במסכת סופרים (סוף פ"כ), שלא באו עוד המפרשים עד תכונתו. וזה לשונו: „בזמן שחל ר"ח טבת להיות באחד בשבת, ביום ראשון קורין בענין ר"ח תחלה שלשה והרביעי של חנוכה, שכל התדיר מחבירו תדיר קודם, והוא קודם את חבירו. אבל ביום שני אינו כן; אלא קורין שלשה בשל חנוכה והרביעי בשל ר"ח, שאין חשבון ר"ח ביום שני אלא בזמן שהשנים כסדרן. דר' יצחק סחורה שאל את ר' (יהושע) [יצחק] נפחא: ר"ח טבת שחל להיות בשבת, במה קורין? וכו'. ור"ח שחל להיות בחול קורין ביום הראשון שלשה בר"ח והרביעי בשל חנוכה, התדיר מחבירו תדיר קודם את חבירו. הואיל וקרא תחלה בשל ר"ח, ביום השני יקרא לחנוכה שלשה והרביעי בר"ח: ובראשי חדשיכם, עד שישלים כל השיטה. ולמה כן? שלא בא הרביעי אלא מחמת מוסף של ר"ח". כל המפרשים חמהו על המאמר הזה, שהרי מנהג פשוט הוא, שבזמן שראש חדש הוא שני ימים מונים תמיד את החדש מיום שני! ומה ענין אחד בשבת לכאן? יש שהשבו, שבעל המאמר תפס אחד בשבת רק לדוגמה; ויש מגיהים באחד מימי השבת. אבל אם כך הפונה, מפנימה לא אמרו בדרך קצרה ופשוטה: שחל ר"ח טבת בחל, וכדרך שאמרו כך להלן? אבל כל המבוכה הזאת באה למפרשים רק מפני שהם מביטים על הכל מנקדת מעמדם עתה, ולא יוכלו להעלות על הדעת, שבימים מלפנים אפשר שהיו לחכמי העבור שיטות אחרות. ולוא היה להם הדבר הזה לשטן על דרכם, כי אז יכלו להוציא מן המאמר הזה שתי תולדות נכבדות בדברי ימי העבור. הדבר האחד הוא, שבזמן שאנו חושבים עתה את ימות החדשים המלאים תמיד מיום שני – לא היו חכמי העבור, בימי חבור מסכת סופרים, חושבים מיום שני אלא בזמן שהשנים כסדרן, אבל לא בשנים השלמות. על הענין הזה עמדתי כבר במקום אחר ושם בארתי טעמו של דבר. כי בזמן שחדשי השנה סדורים אחד מלא ואחד חסר – מולדות החדשים המלאים נופלים ביום ראשון או ביום שני; לא כן הדבר בשנה שחדשיה מלאים, שהמולדות נופלים בהם ביום ראשון ולא אחת בערב ראש חדש. הגבולים המפרידים בשנה פשוטה בין קביעת החסרה והמלאה הם: אטר"ד, הטר"ד וטר"ד (ובשנים ידועות ות"ח). ולכן אם יפול מולד תשרי באחד מימי א, ה, ו' מטר"ד והלאה, יפול

כנגדם מולד טבת באחד מימי ה', ב' וג' בכ"ג שעות ותכ"ד חלקים והלאה. ומפני שיום ראשון של ראש חדש טבת נקבע אז באחד מימי ז', ג', ה', נמצא מולדו נופל בערב ראש החדש או ביום ראשון של ראש חדש (ובשנה שגבולה ות"ח מולד טבת מקדים לבוא עוד בשמונה שעות ותתע"ו חלקים) (1). בשנים המעברות, שהגבולים המפרידים בהן בין חסרות לשלמות הן: ד' י"א תרצ"ה, א' כ' תצ"א, ו' כ' תצ"א, אין מולדות טבת מקדימים כל-כך לנפול בערב ראש חדש ונופלים ביום הראשון של ראש החדש (במקרה הראשון בשעה אחת ותתק"ד חלקים, ובשנים האחרים בעשר שעות ותש"י חלקים). אבל תחת זה – מפני שאדר ראשון לעולם מלא – בחדשי אדר שני, אדר, תמוז ואלול ראשי החדשים מתרחקים יותר ויותר עד שיגיע מרחקם לנ"ז שעות ותנ"ב חלקים מליל שני של ראש חדש, או לל"ג שעות ותנ"ב חלקים מליל ראשון. מרחק גדול כזה בין רגע המולד ורגע הקדוש הפליא מאז את חכמי העבור, אשר כלל היה בידם שלא להרחיק ראש חדש ממולדו יותר ממ"ג שעות, מפני שהמרחק האמצעי מן המולד עד הראיה הוא מי"ח עד י"ט שעות, ואם-כן, קדים ואתי סיהרא חד יומא" (עין „מחלקת הס"ג", צד 84; ולמעלה, סמן כ"ג, בהערה). ואם אמנם כבר העירוני על יסוד דברי הירושלמי, שאין להקפיד בכך אלא בחדשי מועדות ניסן ותשרי ולא בשאר חדשים, – הנה קרוב מאד, שהיו בין המעברים חכמים שחשבו שזה אינו אלא בשעת הדחק ובדיעבד, אבל לא לכתחלה. ולכן תקנו את הדבר בזה, שבשנים שלמות היו חושבים את ימות החדשים המלאים לא מיום שני, כמנהג השנים הסדורות, כי-אם מיום ראשון של ראש חדש, שברב השנים המולדות נופלים בו.

הדבר השני, שאנו למדים מן המאמר הזה שבמסכת סופרים, הוא,

(1) בשנה פשוטה, שקביעתה ג"כ וחדשיה כסדרם, יהיה גבול המולד הקדום ביותר, י"ט שעות תשע"ח חלקים, לפני יום שני של ראש חדש, ובמעברת י"ז רפ"ז (כי כשחל מולד תשרי בשנה פשוטה בבט"ו תקס"ט, ובמעברת בחצות יום ב', יהיה מולד מרחשון בפשוטה ד' ש"ב, ובמעברת ד' ו' תשצ"ג, ויום שני של ר"ח ביום ה'). והמאחר ביותר בשנה פשוטה ה' שעות רפ"ו חלקים ביום שני, ובמעברת ב' תתע"ה (כי כשיפול מולד תשרי בפשוטה חלק אחד לפני גט"ד, יהיה מולד אלול ו' ה' רפ"ו ויום שני של ר"ח ביום ו', וכן כשיפול מולד תשרי בשנה מעברת חלק אחד לפני גבול גר"ה, יהיה מולד אלול א' ב' תתע"ה, ויום שני של ר"ח ביום א'). ובשנה פשוטה, שקביעתה ח"כ, שגבולי מולדה הם: גט"ד והט"ד, גבול המולד המאחר שות לאותו של קביעת ג"כ ה' רפ"ו. אבל גבול המולד הקדום ביותר יוכל לנפול בחדש מרחשון שתי שעות ועוד לפני יום ראשון של ראש חדש, ובחדש טבת חצי שעה ועוד (כי כשהיה מולד תשרי חלק אחד לפני הט"ד, יהיה מולד מרחשון ד' כ"א תתקצ"ז, ויום שני של ראש חדש בשבת, ומולד טבת ז' כ"ג תכ"ג, ויום שני של ראש חדש ביום ג'). המקרה הראשון יוכל למצא מקום אחת לשמונים שנה, והשני אחת לר"ם שנה בקרוב, ובשאר חדשי השנה מרחק המולד מתמעט והולך, עד שבחדש אלול, אפילו בזמן שמולד תשרי עומד על גבול הט"ד, לא יתרחק מיום שני של ראש חדש אפילו מ"ג שעות (כי מולדו יהיה ו' ה' רפ"ז ויום שני של ראש חדש ביום א'), פחות מן המרחק שיוכל להגיע אליו מולד ניסן בשנה שלמה (כי מרחקו במעברת מ"ג רל"ד) אף-על-פי שהוא חדש של מועדות.

שהיתה להם בפרק הזה קביעת ג"ש, שדברנו עליה בסמנים הקודמים. כי רק אז אפשר שיפול ראש חדש טבת באחד בשבת.

ועתה נקל לנו לעמוד על תכונת המאמר אשר במסכת המאחרת הזאת ועל נטיית מחברה מן המקורים הקדומים שהיו לפניו. בדבר קריאת ראש חדש טבת נחלקו כבר בבבלי (מגלה, כ"ט, ב) ובירושלמי (שם, פ"ג, ה"ה). אבל שם לא הבדילו בין יום ראשון לשני, מפני שבאותו פרק היו מקדשים עוד על-פי הראיה, ואם לא נראה הירח בזמנו, עשו ראש חדש ביום ל"א, שלא היה בו כל הבדל מיום שלשים; וכל השאלה לא היתה אלא באיזה ענין קוראים תחלה, אם חנכה לפני ראש חדש או, להפך, ראש חדש לפני חנכה: "ראש חדש טבת שחל להיות בחול, רבי יצחק נפחא אומר קורין שלשה בראש חדש והרביעי בחנוכה, ורבי דימי (בירושלמי: רבי אבדימי) אומר קורין שלשה בחנוכה והרביעי בראש חדש". ונתנו שם טעם לדברי ר"י נפחא: "תדיר ושאינו תדיר – תדיר קודם; ולרב דימי – מי גרם לרביעי שיבוא? ראש חדש"; ובירושלמי: שלא בא הרביעי אלא מחמת ראש חדש. והעלו שם בבבלי: "והלכתא אין משגיחין בחנוכה".

אבל במסכת סופרים קבלו כל הדברים צורה אחרת. מסדר המסכת הזאת, שבימיו כבר היו ראשי חדשיהם ערוכים על-פי החשבון, וראש חדש טבת היה הרבה פעמים שני ימים, מצא לו מקום לצאת ידי שתי הדעות, ופסק כר"י נפחא ביום הראשון (וכן בזמן שהיה ראש החדש רק יום אחד), וביום השני – אחר שכבר עשו אתמול כר"י נפחא – כרב דימי; והטעמים שהוא נותן לדבריו הוא לוקח מדברי התלמודים, ש"תדיר ושאינו תדיר – תדיר קודם" ושלא בא הרביעי אלא מפני מוסף של ראש חדש, אלא שהוא מוסיף עוד מדעתו שני טעמים אחרים, שלא היה להם מקום בזמן התלמוד: האחד – שהוא מכניס בדברי ר"י נפחא – "הואיל וקרא בתחלה (ביום הראשון) בשל ר"ח", והשני, שבשנים השלמות יום ראשון של ר"ח עקר וממנו מונים ימי החדש, ויום שני אינו אלא מפני המנהג ואין בכוון לדחות קריאת חנכה. מטעם האחרון הזה, המביאו להבדיל בין ימות השבוע שראש חדש טבת נקבע בהם, זקוק הוא לשנות מלשון המקורים ששאב מהם: "ראש חדש טבת שחל בחול" ולאמר במקומו: "בזמן שחל ראש חדש טבת להיות באחד בשבת", שהוא אחד מן הימים שראש חדש טבת יש לו שני ימים וקביעת השנה המכוננת לו היא ג"ש. והוא הדין לקביעת ב"ש ה"ש וז"ש, שיום ראשון של ר"ח טבת חל בהן ביום השבת, ביום השלישי וביום החמישי; אלא שבחר באחד בשבת, שהוא הראשון במקרים כאלה ביחס לימות השבוע.

אם נשים לב אל השיטה, שמצאנו זה עתה את עקבותיה, ונעריכנה השיטה המקבלת אצלנו, אז יגלה לנו מיד ההבדל העקרי המציין את הראשונה מקפדת ככל האפשר על התלפדות מולד הלבנה (האמצעי) את ראש החדש, ועל אפשריות ראיתה בו ביום; ולכן תקנה מצד

השלמות: והשיטה השנית, שאינה רוצה לתת דבריה לשעורים, מנתרת על דקדוקים יתרים כאלה בשאר חדשים, שלא להרבות בכללים בחשבון, שסוף-סוף אינו אלא מקרב.

לג. בחינות חדשות בתקון חשבון העבור ושכלולו. מכל מה שאמרנו עד-הנה אנו רואים, שחשבון העבור שבידינו נוסד על התוצאות האחרונות של חכמת התכונה, שהיתה מקבלת בימיהם, על שעוריו של אבי התוכנים תלמי האלכסנדרי המסמך, שלא היה בפרק הזמן ההוא איש שיפקפק באמתתם. אבל חכמי ערב לא חדלו לעשות דרכם הלאה ולהעשיר את חכמת התכונה בהשקפות ובעיונים חדשים. תוכני המלך אלמאמון, בהעריכם בשנת 833 את השקפותיהם עם אותן של הפרכוס, הראו לדעת, כי שנתו ארפה יותר מדי, ועמדו כמעט בצמצום על מדתה הנכונה, שהיא שס"ה יום חמש שעות ומ"ט דקי שעה בקרוב. והתוכן אלבתאני, בהעריכו בשנת 883 את עיונו עם השקפותיו של תלמי, בא לכלל החלטה, שמדת שנת החמה אינה אלא שס"ה יום ה' שעות מ"ו דקים, ועל מדת חדשו של תלמי הוא אומר, שעליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע. אבל נמצאו גם חכמים אחרים, שחלקו על הפרכוס ועל תלמי גם במדת חדשם, שמצאוהו גדול יותר מדי. ואולם חכמי ישראל לא אצו ללכת אחרי המציאות החדשות האלה, שלא נבדקו עוד כל-צרכן. בחלקת השנה לתקופותיה האמתיות הלכו, כפי מה שאנו שומעים מפי אלבירוני וכפי היוצא מדברי רב חסאן, אחרי התוכן תלמי, אף כי בימיהם היתה להן חלקה אחרת. ורב חסאן, אף-על-פי שיסד את דבריו על עקרי אלבתאני, לא סמך עליו אלא בקציבת רגע התקופה, אבל לא במדת השנה, כאשר יתבאר בפרק "תקופות ומולדות", והנשיא בספר "המהלכות" לוקח לו ליסוד את מדת שנתו של תלמי לא רק בחשבון העבור, כי גם בחשבון מהלכי כוכבי-הלכת (עין למעלה, סמן ט). אבל לא רחוק לשער, שהיו בישראל גם חכמים כאלה, אשר המציאות החדשות האלה לקחו את לבם, ואמרו לדקדק על-פיהן יותר בחשבון המולדות. ולפי הרוח שהיה שורר אז בין גדולי חכמי התורה, שאין מקבלים דברי חכמים במקום שיש להם מכחישים מן השכל" (לשון הגאון רב שמואל בן-חפני המובא בפרוש הרד"ק לשמואל"א, כ"ח, כ"ה), ובפרט בחכמת התכונה, שהיתה נחשבת בעיניהם על מחלקת המדעים המדקדקים (1), לא היה הדבר נמנע, שימצאו הצעות כאלה אזנים קשובות. אבל חכמים מתונים בדין ובעלי דעה מישבת צריכים היו להביט על המציאות החדשות האלה כעל

(1) הגאון רב שרירא, שלא היה אמון על ברכי הפילוסופיה והחקירה, אינו חוכך כלל לחלוק על דברי ברייתא דרבי יהודה, שעוביו של רקיע אחד מעשרה ביום, ועל דברי רבא דרבה, האומר שעוביו של רקיע אלף פרסה" (פסחים, צ"ד, ע"א), ואומר: "ליתא להך ברייתא לדורבה, דבין ר' יהודה בין רבה סבירא להו, הרקיע עשוי כקובה והגלגל קבוע הוא חוזרים וכו', וליתא להא מילתא מכמה אנפי, שאינו רקיע אחד וכו'" (הובאו דבריו ותשובות הר"ם אלשקאר, סמן צ"ו, עין שם).

דברים הדורשים עוד דרישה והקירה רבה, ולא מהרו להוציא יסן מפני חדש, שאין חוקתו בדוקה. נסיון נמהר כזה נשאר עוד לנו לזכרון אצל אלבירוני. בראש פרק השביעי מספרו יעיר החכם הערבי הזה את און קוראיו, שאין חשבון העבור של היהודים מדקדק היטב, כי גם מדת השנה גם מדת החדש גדולות מן הראוי. מדת השנה לפי דעתו עולה רק לשס"ה יום ה' שעות מ"ז דקים וכ"ז שניים (מדת שנתו של אלבתאני) ומדת החדש היא $29^d 12^h 44^m 2^s 17^{III} 21^{IV} 12^V$ (תרגום האנגלי של Sachau, צד 143-141). ואחרי שהורה אותנו את חשבון המולדות, וסדר לפנינו בשלשה לוחות יתרונות חדשי השנה, יתרונות השנים במחזור ויתרונות מחזורים קטנים מאחד עד כ"ח, העושים אצלו מחזור גדול של תקל"ב שנה (צד 147-144), הוא חוזר על הראשונות, ומוסיף להרים על נס את מדת החדש, שהוא חושבה למדקדקת, וקובע לו לעקר בחשבון המולדות את מולד תשרי של שנת י"ב לשטרות (ג"א תס"א למנין בהר"ד), שהיא שנה שלישית למחזור (שבחר בה כדי להתחיל החשבון ממוצאי עבור, ולפי סמן גבטב"ג, שהיה חביב ביותר על בני בבל), ולפי תוצאות בחירי חכמי-התכונה האחרונים הוא מוצא, שחל בבגדד ביום שלישי בשבת לאחר הצהרים בשעות $29^{IV} 14^{III} 50^{II} 20^I 21^h$, ובירושלים הרחוקה ממנה למערב י"ד מעלות $29^{IV} 14^{III} 50^{II} 24^I 20^h$ או ביום ג' י"ד שעות תמ"ז חלקים מתחלת הלילה, בזמן שלפי חשבון העבור חל המולד הזה ביום ג' י"א שעות פ"ז חלקים. אבל אלבירוני אינו אומר די בהורותו באצבע על נטית חשבון העבור מחשבונות התוכנים המדקדקים בעיניו; והוא מוסיף לסדר לנו על-פיהם שלשה לוחות חדשים כמשפט הראשונים, שהוא רושם בראשם את המולד הראשי ששם לו לעקר (צד 148). אחרי הדברים האלה הוא חוזר ללמדנו כללי ארבעת השערים ודרכי קביעות השנים על-פיהם, ועורך לפנינו לוח גדול, הכולל בתוכו קביעת תקי"ג שנה (משנת אלף ש"ה עד אלף תתי"ח לשטרות) או משנת ד"א תשנ"ד עד ה"א (רס"ז ליצירה) לפי ימות השבוע ולפי מנין ימי החדש בשנת החמה היוליאנית (צד 154-155). הטרחה היתרה הזאת, שטרחה המתפר לסדר לוחות חדשים, ורשימת המולד הראשי החדש, אשר רשם בראשו, עושות עלינו רשם, כי מגמת פני מיסדם היתה לא רק להראות על הקלקלה בלבד, כי-אם להורות לחכמי דורו את הדרך הישרה לפי דעתו, שראוי לבחור בה לקבוע על-פיה את השנים במעשה. אבל באמת תקנתו זו לא היתה אלא קלקלה. בימי אלבירוני היתה עוד מדת החדש של העבור מכוננת אל האמת כחוט השערה ומדת החדש, אשר שם לו ליסוד, היתה לא לבד בזמנו, כי-אם גם בימינו אלה קטנה יותר מדי. ועל-כן, כאשר אמרנו, יפה עשו חכמי ישראל, שהיו זהירים בדבר ולא מהרו להטות און למבקשי תקונים כאלה.

לד. הסעת תורת העבור אל ארצות המערב. עדי-הנה היתה תורת העבור יוצאת לישראל ממקום שהאור יוצא לעולם, שהוריה יוצאת לעולם – מפאתי מזרח, מקום מולדותיו ומכורחותיו של עס-עולם, בראשונה

ממקום שכנו של מקום, מארץ הקדש, ובאחרונה ממרכז-האור החדש, מבקעת שנער. אך בימים האחרונים האלה כבר חשבה השמש לשקוע בארצות האלה. ישיבת סורא, אשר כבר התמוטטה מאין איש עומד בראשה, ולולא רב סעדיה, זה אדם הגדול, אשר נפת בה חיים חדשים, כבר ירדה או דומה, לא יכלה להתליף כח, ולא שבה עוד לאיתנה כקדם. כמעט עברו שנתיים ימים מעת נעשה רב סעדיה לגאון, והנה פרץ ריב עצום בינו ובין הנשיא בן-זכאי, אשר מנה במקומו את מר, רב יוסף הידוע בבר סטיא, אדם קטן שלא היה ראוי למשרה כזאת. ובמות רב סעדיה בשנת רנ"ג, עברה ישיבת סורא ובטלה מן העולם, ורק לשנים מועטות קמה לתחיה בימי רב שמואל בן-חפני. כמעט בפרק אחד עם מות רב סעדיה נתרוקן כסא הגאונות גם בפומבדיתא, וקפץ עליו, שלא ברצון חכמים, אדם קשה ועז, רב אהרן, אשר כדברי רב שרירא, לא היה ראוי למלא מקום ראשי הישיבה שלפניו. תוצאות הדברים היו, כי נתדלדלה הישיבה, ולא שבה לאיתנה עד אשר עלה על כסאה אחד מאחרוני הגאונים בזמן וראשון במעלה – רב שרירא גאון.

אבל עד שלא שקעה שמשו של תורה בארצות המזרח, כבר החלה לזרוח בפאת ים, בקהלות ישראל אשר במערב אירופה ואפריקה. עוד בסוף המאה הששית לאלף שעבר אנו רואים את אילת-השחר, שבקע אורה בארץ צרפת, בבוא אליה רבנו קלונימוס מארץ איטליה, ששם קדמה עוד השמש להופיע. גם ליושבי ספרד כבר היה בעת ההיא אור במושבותם, כי בראשית המאה השביעית כבר אנו מוצאים אותם מריצים שאלותיהם אל רב צמח ורב נטרונאי גאון (1). גם בארץ קירואן אנו פוגשים בזמן הזה חכמים גדולים, כרבי יצחק הישראלי (הראשון) ורב יעקב בר נסים. כל החכמים האלה שאבו תורתם מחכמי בבל (וחכמי איטליה וצרפת גם מארץ-הצבי), שהיו פונים שמה בשאלותיהם, ומשם היו מקבלים מעת לעת את קביעת השנים וסדרי מועדות – אבל לא את כללי חשבון העבור, שהיו מחזיקים אותם כקדם בסוד ובצנעה. בימי מחלקת בן-מאיר ראו שני הצדדים את עצמם זקוקים לצאת מגדרם ולגלות ספח מחשבון העבור, למען הצדיק את קביעתם, אבל לא אצו לפרסם את יסודות החשבון כתמו, ויוסיפו להסתירם מעיני העם. ולא מלאו את ידי קהלות ישראל אשר במערב לקבוע מועדים לעצמם, עד אשר קם בראשית המאה השמינית הנשיא רב חסדאי בן-שפרוט בספרד, אשר תמך בידו הרחבה את ישיבות בבל, ובצדקת פזונו עלה בידו להוציא מידי ראשי-הישיבות את סוד העבור, אשר היה צפון וכמוס אתם ימים רבים.

את הידיעה הזאת, הנכבדה מאד לתולדות התפשטות חשבון העבור בתפוצות ישראל, אנו שואבים מדברי החכם הערבי אבן גלגול בן דורו

(1) עין, תולדות רב שמואל הנגיד לרא"א הרעבי, סמן א, ובהערותיו שם.

של רב חסדאי ואוהבו ומידעו, אשר יספר עליו כדברים האלה: והוא (רב חסדאי) היה אחד מחכמי ישראל הראשונים (במעלה) בידיעת דתם, והוא היה הראשון אשר פתח לאנשי ספרד מהם (מן היהודים) שער לידיעתם בהלכה ובחשבון הזמנים וכיוצא באלו. לפני כן היו זקוקים בידיעת דתם וסדר חשבונם וזמני מועדיהם ליהודי בגדאד והיו מביאים להם מאתם חשבון (מועדות) למספר שנים שעל פיו היו יודעים סדר חשבונם והתחלת שנותיהם (סדר קביעתם וראשי שנותיהם). וכאשר הגיע חסדאי אל (המלך) חכים והשיג אצלו תכלית הכבוד, אז היה בידו להביא את כל אשר שאל מספרי היהודים אשר במזרח. אז ידעו (הכירו) יהודי ספרד את אשר לא ידעו לפנים, ונפטרו ממה שהיו מתלבטים בו עד מאד¹).

כללי חשבון העבור באו לידי חכמי ספרד, באמצעות רב חסדאי בן-שפרוט, בימי גאונותם של רב אהרן גאון או רב נחמיה אביו של רב שרירא (שמלכו משנת רנ"ד עד רע"ט לשטרות, או מד"א תש"ג עד ד"א תשכ"ח ליצירה), וכבר אנו מוצאים את רב חסאן הדיין בקורטובה עוסק בשנת ד"א תשל"ב בבקור חשבונות העבור ומתחקה על פרטיהם (יסוד עולם, ח"ד, פי"ד). עוד כשבצים שנה היתה ישיבת בבל בפומבדיתא תחת גאונותם של שני, אבותיהן של ישראל², רב שרירא ורב האיי, עד אשר בא אור השמש בשנת ד"א תשצ"ח במזרח, במות הגאון האחרון הזה, למען האיר לעם ישראל בארצות-המערב היושבות על גדות הים התיכון. חשבון העבור חדל להיות סוד כמוס, מסור אך ליחידי-סגלה, ויהי לקנין העם כלו, אשר שמהו לאחד ממקצועות התורה ויתחקו עליו ועל יסודותיו איש איש כמפת ידו. חדשות לא יכלו להעשות עוד בחשבונות העבור. מצד אחד כבר היו יסודות החשבון פסוקים וחתוכים, ומצד שני, לא היה לקהלות אשר בארצות האלה, שלא היו תלויות זו בזו, פח לתקן תקנות חדשות שיתקבלו מכל העם כלו, כאשר היה לגאוני ישראל, שהיו עומדים בראשי שתי ישיבות אשר בבבל. השדה האחד, אשר יכלו להראות בו את גדלם, היה להיטיב ולשכלל את דרכי התשוב, אם היו צריכים עוד שכלול וטיוב. על מציאה אחת משכלת מן המין הזה הגנו באים לדבר בסמן הסמוך ובה נשלים את דברי ימי-העבור האחרונים.

(1) דברי אבן ג'לג'ל נצחקו בספר, תולדות הרומאים לחכם הערבי אבו עוציביה. ור"ש מונק, שראה את הספר הזה בעורו בכ"י, העיר על הדברים האלה כמקור נבדל לתולדות רב חסדאי (עין מאמר Notices sur Aboulwalid שנדפס במאסף הצרפתי Journal Asiatique, חלק XVI). משם תרגמו מצרפתית לאשכנזית על-ידי החכם Beer באחת מהערותיו שבסוף ספרו, מילצ'אמיס אונד מילצ'אמיס שטודיען דער יודען, ומשם העתיקם מאשכנזית לעברית ר"ז שטערן בתולדות רב חסדאי בן-שפרוט אשר בפתחתו לספר, תלמידי מנחם ודונש" (צד LXI-LX). ומפני שהדברים נכבדים מצד לתולדות קורות העבור, וכל קוץ וקוץ יכול לשנות את הנוגה, שבתי והעתיקתם בדיוק האפשרי ממקורם הערבי כפי שהם מנחים לפנינו עתה בדפוס בספרו של אבו עוציביה (II, 50).

לה. "הלוח בעל ס"א ראשים". הדרכים שנחבארו למעלה (סמן י"ז): כללי, ארבע הדחיות ו, ארבעת השערים, נותנים לנו את היכלת, לקצוב משפט כל שנה ושנה ותכונתה כשהיא לעצמה, אבל לא בצרופה ויחוסה אל חברותיה. והמחשב, שעינו ולבו אך אל הקביעה הפרטית שהוא טרוד בה, כמעט שקשה לו להרחיב חוג מבטו ולהתבונן על סגלות חשבון העבור בכללותו. הוא רואה לפניו אברים אברים, שאין בידו לצרפם לבריאה אחת שלמה. כללים כאלה יכולים למלא משאלות לב איש העוסק במלאכת חשבון העבור למעשה, אבל אין בכחם להפיס דעת איש חושב-מחשבות, השואף להכיר כל דבר בכללותו, הכרה שלמה ומקפת. הרעיון הזה היה לקו למתקן הלוח בעל ס"א ראשים, אשר שם לו למטרה להכיר בסקירה אחת תכונת מחזור שלם וקביעת כל שנותיו על-פי ידיעת מולד ראש שנתו הראשונה. היסוד העקרי, שהלוח בנוי עליו, הוא: העתקת גבולי הדחיות של כל שנה ושנה אל ראש המחזור, על-ידי גרעון יתרון המולדות שנתקבצו מתחלת המחזור עד אותה שנה, וכדרך שמולד בהר"ד של בריאה נולד על-ידי העתקת מולד מאחר, על-ידי גרעון כל חלקי הזמן שקדמו לו. דרך-משל גבולי ב"ח, ג"ח, ה"ח, ז"ח של שנת י"א למחזור, המעפרת, אינן נגרע מהן השעור ו' ו' של"ט, שהוא יתרון עשר השנים שעברו עד אותה שנה, יהפכו ויהיו בראש המחזור לגבולי א' י"א תשמ"א, ג' י"א תשמ"א, ד' י"א תשמ"א, ו' י"א תשמ"א, וגבולי בט"ו תקפ"ט וגטר"ד של שנת י"ב יהפכו על-ידי גרעון ה' ג' תתקכ"ח של י"א שנה לגבולי ד' י"א תשמ"א, ה' ה' שנו. ובכלל ישתנה כל מולד של שנת n למחזור, שנציגהו בסמן M_n , בהעתקו לתחלת המחזור, לשעור $k_{n-1} - M_n$, שהסמן k_{n-1} מורה על יתרונות השנים שעברו עד שנת n. אלו עשינו כזאת עם כל י"ט יתרונות שנות המחזור שיש בכל אחת מהן ארבע דחיות, כי אז עלו בידינו ע"ו מולדות נעתקים לראש המחזור, ועם ארבע הדחיות בט"ו תקפ"ט, גטר"ד, ה"ח וז"ח של שנה ראשונה היו עולים לשמונים גבולים. אבל נקל להוכיח, שבכל זוג של שתי שנים סמוכות זנ' לזו ימצאו שתי דחיות שונות, אשר בהעתקן לראש המחזור יתאחדו לגבול אחד משתף (1). ונמצא מספר הגבולים או הראשים מתמעט עד ס"א. נמצאנו

(1) מולד בט"ו תקפ"ט שבמוצאי עבור בשנת n למחזור, בהעתקו אל ראש המחזור, יהיה

לפי הגמור בפנים:

$$M = 21589 - k_{n-1}$$

ומפני שבמקרה זה יהיה.

$$k_{n-1} = k_{n-2} + 521589$$

יצא מזה:

$$M = 318 - k_{n-2}$$

השוה למולד ג"ח שבשנת העבור 1-n הנעתק לראש המחזור.

למדים, שכל 36288 המחזורים השונים שבתקופת העבור הגדולה – שמשם כל המולדות שבים להשנות כבתחלה – כלולים כלם רק בס"א מינים.
אם את המספרים האלה, היוצאים מן החשבון בערבוביה ובלי סדרים, נערוך כסדרם זה אחר זה לפי מקומם בימות השבוע לשעותיהם ולחלקיהם, אז יצא לנו הלוח שלפנינו:

1	1 — 408	3	22	3 9 227	6	43	5 22 1074	19
2	1 5 333	9	23	3 11 741	11	44	6 — 408	2, 3
3	1 7 870	18	24	3 20 537	10	45	6 7 870	18
4	1 9 204	2	25	3 20 560	14, 15	46	6 11 718	7
5	1 9 227	6, 7	26	3 22 1074	18, 19	47	6 11 741	11
6	1 11 741	10, 11	27	4 — 408	3	48	6 14 175	16
7	1 22 1051	15	28	4 2 922	8	49	6 22 1051	15
8	1 22 1074	19	29	4 11 718	7	50	6 22 1074	19, 20
9	2 — 408	3, 4	30	4 11 741	11, 12	51	7 2 899	4
10	2 2 922	7, 8	31	4 14 175	15, 16	52	7 2 922	8
11	2 5 379	17	32	4 18 23	5	53	7 5 356	13
12	2 14 152	12	33	5 1 485	20	54	7 5 379	16, 17
13	2 14 175	16	34	5 2 899	4	55	7 9 227	6
14	2 15 589	1	35	5 2 922	8, 9	56	7 14 152	12
15	2 18 23	4, 5	36	5 5 356	12, 13	57	7 16 689	20
16	2 20 560	14	37	5 5 379	17	58	7 18 —	1
17	3 1 485	20	38	5 9 204	2	59	7 18 23	5
18	3 5 333	9	39	5 9 227	5, 6	60	7 20 537	10
19	3 5 356	13	40	5 18 —	1	61	7 20 560	13, 14
20	3 5 379	17, 18	41	5 20 537	9, 10			
21	3 9 204	1, 2	42	5 20 560	14			

אשר בצד כל אחד מס"א הראשים נמצא מולד ראש המחזור, ועל-ידו, בטור השלישי, עוד מספר אחד, המורה על שנת המחזור, שממולדה יצא הגבול הנתון, על-ידי העתקתו לראש המחזור. ככה נמצא דרך-משל בצד

וכן יהיה מולד זי"ח בשנה כל-שהיא משנות המחזור (חוץ ממוצאי עפור) שגזינה באות
ס, אחרי שנעתיקנו לתחלת המחזור:

$$M = 7 \cdot 18 - k_n - 1$$

$$k_n - 1 = k_n - 2 + 4 \cdot 8 \cdot 876$$

$$M = 3 \cdot 9 \cdot 204 - k_n - 2$$

ומפני שבמקרה זה:

נמצא:

המספרים האלה, שגזינה לראש המחזור,

הגבולים 11 741, 6 11 741, 3 את המספר 11 ובצד הגבול 11 741 4 מספר כסול 11, 12, להורות ששני הגבולים הראשונים יצאו משנת י"א למחזור, והשלישי הוא משתף לשנת י"א וי"ב, כאשר ראינו למעלה. וכן נרשמו בצד הגבול 11 741 1 שני מספרים 10, 11 שהגבול הזה משתף לשניהם.

על-פי ידיעת מולד תשרי של ראש המחזור נקל לנו למצא, על יסוד גבולי ארבעת השערים, את קביעת כל השנים שבאותו מחזור. אם יהיה דרך-משל מולד ראש המחזור הי"ח או זי"ח, אז יהיו מולדות ראשי השנים של שנות המחזור וקביעותיהן, כפי שהם ערוכים בלוח הזה:

1	18	5	זח	18	7	בח
2	876	2	גכ	2	5	הכ
3	672	11	זש	11	2	בש
4	181	9	זש	9	1	בח
5	1057	17	הכ	17	5	הש
6	853	2	בח	2	3	גכ
7	362	0	זש	0	2	בש
8	158	9	הח	9	6	זח
9	747	6	גכ	6	5	הכ
10	543	15	זש	15	2	בש
11	339	0	הש	0	7	זש
12	928	21	הכ	21	5	זח
13	724	6	בח	6	3	גכ
14	520	15	הש	15	7	זש
15	29	13	הכ	13	6	זש
16	905	21	בש	21	3	הכ
17	701	6	זח	6	1	בח
18	210	4	הכ	4	7	זש
19	6	13	בש	13	2	הש

בדרך כזה יצא לנו הלוח בעל ס"א ראשים, הנמצא אצל מעבירים שונים שהזכרנו למעלה בהערה, וגם אני עוד אשוב אליו בחלק המעשי מן הספר, כי שם מקומו הנכון לו. ופה, שכל פונתי להורות התפתחות סדר העבור ושכלול דרכי חשבונותיו, שהלוח בעל ס"א ראשים אחד מהם, די לי לבאר את ענינו ומשגו הנכון ודרך יצירתו, ולתת לפני הקוראים לדוגמה רק את תחלתו:

408 1 בח הש גכ בש זח גכ בש זח הש גכ זש זש הכ בח זש הכ בח זש הש
333 1 5 בח הש גכ בש זח גכ בש זש זח גכ זש זש הכ בח זש הכ בח זש הש
870 1 7 בח הש גכ בש זח גכ בש זש זח גכ זש זש הכ בח זש הכ בח זש הש
204 1 9 בש זח גכ בש זח גכ בש זש זח גכ זש זש הכ בח זש הכ בח זש הש

כל איש יפיר מיד את התועלת המעשית היוצאת מן הלוח הזה, כי יתן לנו, בחדא מחתא, על-פי ידיעת מולד תשרי של ראש המחזור, את קביעת כל ימי השנים הכלולות בו. אבל תועלתו תגדל שבעתים לאיש המתבונן על חשבון העבור מנקדת הראות העיונית, כי יתן לנו את המפתח להכנס אל חדריו פנימה, ולהתיר כמה שאלות מספכות, שאי אפשר כלל להתירן על-פי כללי ארבעת השערים למיניהם, או שאינן נפתרות על-ידיהם אלא בקשי (1).

הלוח הזה מקורו מזמן מאחר הרבה. אלבירוני והנשיא לא ידעוהו עוד, וגם בספרי העבור לראב"ע ולרמב"ם לא יזכר ולא יפקד. הראשון שזכירנו הוא בעל "יסוד עולם", אשר לא יקרא שם בעליו עליו, ויאמר סתם: כי לאחר שבארו הראשונים מבעלי מלאכת העבור את הדרך הנכונה לקביעת השנים, באו להם מאנשי החכמה הזאת שעמדו אחריהם והראונו ולמדונו, איך נדע על-פי מולד השנה הראשונה למחזור קביעות כל השנים ("יסוד עולם", מ"ד, פ"ו) (2). ומה נפלא הדבר, כי המפעל הנכבד הזה, אשר את ערפו האמתי ידע להפיר רק איש שהעמיק לרדת במסתרי חשבון העבור והתחקה על שרשיו מנקדת הראות ההנדסית, יצא לא מתחת ידי מלמדי ספרד, חכמי הספירות, יודעי בינה לעתים, כי אם מידי אחד מחכמי צרפת, שרוב עסקם היה לצלול בנבכי ים-התלמוד. בספר עברונות אחד

(1) בלוח הזה נעזרתי במציאות השנים, שתוספת אמרת מחוללת שני בקביעתן (עין מחלקת רס"ג, 158).

(2) בבאור הלוח הזה האריך הישראלי שם, שהוציא מתוך לוח אחר בעל קל"ג מצמדות, הנולד מכמילת שבע הקביעות על י"ט שנות המחזור, לאחר שהשליך מהם את הרב הגדול, ע"ב מעמדות, שחזרו ונשנו בו פעמים ושלש. וקרוב לשער, שבדרך המיגעת הזאת דרך גם מיסדו הראשון (ובדרך הזאת, על-ידי העתקת גבול שבע הקביעות אל ראש המחזור, מצא בימינו אלה אחד מן החכמים, שלא ידע שכבר קדמוהו בזה, לוח דומה לאותו של קל"ג מצמדות, אלא שעמד באמצע הדרך ולא חזר להעמידו על ס"א ראש י"ט; עין מאמרי "פרשת העבור", "הכרם", צד 324-325). הלוח בעל ס"א ראש י"ט הזה לא נמצא בכ"י, שממנו נדפס ספר "יסוד עולם", וחזרו ויסדוהו החכמים גולדברג ופיליפובסקי, שכל אחד מהם אומר אני מצאתיהו וכלו שלי (עין בספר "מועד מועדים", צד י"ג). החכם נפלאמן במאסף של קרל (חלק כ"ו), כפי שהעתיק דבריו הר"א שורץ (דער יודישער קאלענדער, מצד 50 ותלמה), השפיל למצא לו מסלה קצרה יותר, בהעתיקו אל ראש המחזור לא את גבולי הקביעות שמספרם מגיע עד שבעה, כי אם את גבולי הדחיות, שאינם עולים אלא לארבעה, ועל-ידי כך עלה בידו להשליך מן המספרים שמצא רק תשעה-עשר, שכל אחד מהם נשנה בהם שתי פעמים, ובצקבותיו הלכתי גם אני. אבל החכם הזה (אם נעתקו דבריו אצל שורץ בשלמותם) לקח לו את המספרים המשלכים מן הנסיון ולא הסביר לנו סבת הדברים וטעמם ושהם עולים ל"ט לא פחות ולא יותר. ואנכי מלאתי את החסרון הזה, המרגש לכל איש שאין דרכו ללכת כסמא בארצה ושואף לדעת שרש כל דבר ומצאו. והתמונות האלגבריות שמצאתי יבארו לקורא המבין בסקירה אחת את ענין הלוח הזה ודרך תולדתו, עד שיוכל לברא לו משג ברור ומדיק יותר מהמון דברים רבים.

הנה מ"ט השנה הראשונה וכלי כל באור בספר "עין עולמים" להר"י זוסניץ, ובספר

הנמצא בכ"י באוצר הספרים אשר במינכן, שנכתב בשנת ה"א שכ"ו, יאמר: "ועוד תיקן רבי שמשון שניץ י"ג שורות לידע מהן הקביעות ור' יצחק ב"ר אברהם אחיו תיקן ס"א שורות וחזרות הן ואין צורך בהן אח"כ. ורב נחשון גאון תיקן י"ג שורות, והן כתובים לפניך, וגם אין הדבר נכון לנבוני לב" (עין שטיינשניידר, רשימת כ"י מינכן, 3943 א). אולם המחבר המאחר הזה ערבב את הדברים. הלשון: "וחזרות הן ואין צורך בהן אח"כ" לא יתכן אלא על י"ג שורות שבעגול רב נחשון. והר"ש לא תקן י"ג שורות אלה, אלא נסתיע בהן להראות, שמספר השנים השלמות עודף על החסרות; וכמו שכתב מעבר אחר קדום יותר, שחצר ספרו בשנת ה"א וששים: "רבינו שמשון מקוצי ז"ל, פה קדוש אמר דבר זה, מפני מה אנו עושין אדר ראשון לעולם מלא, ודוק ותשכח בלוח רב נחשון, או בלוח של ס"א שורות, שעשה ר"י ז"ל, ותמצא בש, הש, זש, יותר מבח, הח, זח" (רשימת כ"י ברלין, 71 ו). על-פי הדברים האלה נוכל להחליט, כי מיסד הלוח בעל ס"א ראשים הוא אחד מבעלי התוספות, הידוע לנו בשם הריצב"א או הריב"א, שהיה בסוף האלף שעבר. ויהיו נא שני המעפרים האלה זכורים לטוב, שהחזירו לנו את אבדתנו.